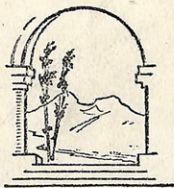

ԱՐԱՄ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԿՅԱՆԻ ՃԱՆԱԴԱՐՈՇ

ՀԱՅԴԵՏՏՆՈՍ 1946 ԵՐԵՎԱՆ

ԱՐԱՄ ԳՐԻԳՐՅԱՆ

СИГНАЛЬНЫЙ
ЭКЗЕМПЛЯР

1961 թ. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԿՅԱՆՔԻ ՃԱՆԱՊԱՐԿԸ

Ս. Ռաքչարան
ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՆՈՒՄՅԱՆԻ

ՀԱՅԻՐԱՌԻՑ ԵՄ ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԽՈՐՈՒՄ՝
ՏԻՐՈՒՂԻ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻՆ

ԱՐԱՄ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ.

Արամ Գրիգորյանը սկսնակ գրող չէ. նա գրում է վաղուց — և վառ չի գրում: Նա ունի իր ստեղծագործական աշխարհը և՛ իր նախասիրած թեման այդ աշխարհում: Իր հայրենի Լեւինական քաղաքում նրան ճանաչում են բոլորը: Մեր գրական միջավայրում ևս անծանոթ անուն չէ: Արամ Գրիգորյանը, իբրև նովելների, լեզենդների և կարճ պատմվածքների հեղինակ: Նրա արժարժած թեմաների, կամ կառուցած սյուժեների մասին մեր գրական շրջաններում երբեմն վեճեր լինում են, բայց նրա գրական շնորհքը վաղուց արդեն վիճաբանության նյութ չէ այլևս:

Եվ, այնուամենայնիվ, մեր ընթերցող հասարակության լայն շրջանների համար Արամ Գրիգորյանը գրական նոր դեմք է: Եվ դա նրա մեղքը չէ, իհարկե: Մենք ինքներս ենք հաճախ անտարբեր լինում դեպի մեր գրական ջանք կադրերը: Նրանք առաջանում, աճում և զարավորվում են մեր կողքին: Նրանց գրական շնորհքը տարեց-տա՜րի հասունանում, կազմակերպվում է, ստանում է նոր երանգներ, խորանում է և ճոխանում, բայց մենք այդ հաճախ չենք նկատում:

Արամ Գրիգորյանը, իհարկե, կարիք չունի, որ նրա այս գիրքը հանձնարարվի ընթերցողին: Նա, ըստ իս, արդեն այնքան կազմակերպված գրող է, որ ինքն իր գործերի ղեկավարման համար արժանիքներով էլ կարող է առանց որևէ միջնորդի ճանապարհ գտնել դեպի ընթերցողի սիրտը: Իսկ այս նշանակում է, որ նա ունի ոչ միայն իր խորագեղ ապրած առիթը, այլև իր պատմելու եղանակն ու ձևը, որը — կարող է — դեռ վերջնականապես դուրս չի հղկված, բայց որն իրենն է անպայման և որը նրա ստեղծագործական անհատականության շիտակ վկայությունն է:

Եթե, սակայն, այս ներածականն այնուամենայնիվ գրվում է, ապա դրա շարժառիթը թերևս ոչ այնքան ինքը Արամ Գրիգորյանն է՝ իբրև ստեղծագործող, որքան նրա նախընտրած

ժանրը, որի առանձնահատկությունները մեղանում երբեմն սը-
խալ են հասկացվում, և դրա հետեանքով՝ հաճախ ոչ ճշմարիտ
կերպով էլ մեկնաբանվում են մեր երիտասարդ հեղինակի գոր-
ծերը:

Արամ Գրիգորյանը նովելիստ է, — դրականության այն-
պիսի մի ժանրի ներկայացուցիչ, որպիսին մեղանում տակա-
վին շատ քիչ է զարգացած: Եվ դա դժվար արվեստ է: Դա
անադայման պահանջում է երկի ամփոփ և կուռ կոմպոզի-
ցիա, — այս մեկ, և ապա՝ խոհական եղանակով գրված և
լուծված որոշակի իդեա: Գեղարվեստական արձակի մեջ դա ե-
րեւի թե նույնն է, ինչ որ, ասենք, պոեզիայի մեջ՝ բառակեր:

Նովելը ոչ միայն դեպք է պատմում, այլև հոգեբանա-
կան ինչ որ բարդ խնդիր է դնում և լուծում: Նա ստիպում է
ընթերցողին մտածել, վերադնահատել և վերարժեքավորել իր
վաղուց ի վեր ունեցած վերաբերմունքը դեպի կյանքի անզան
խիղճանոթ երևույթները, դեպի մարդն ու նրա կատարած
գործերը: Սյուժետային իր երբեմն արտասովոր ընթացքով նա
հաճախ բոլորովին նոր տեսանկյունից է դիտում այն, ինչ վա-
ղածանոթ է և թվում է, թե այլևս պարզ է, ինչպես օդը և
օդի նման էլ անառարկելի:

Եվ դրա համար էլ, իմ կարծիքով, նովելի սյուժեն հա-
ճախ կարող է շատ բացառիկ և նույնիսկ արտասոց լինել, և
մեծ մասամբ հենց այդպես էլ լինում է: Հեղինակն այդ ժան-
րի մեջ կարող է երբեմն շատ սուր դրուժյուններ ստեղծել,
առաջին պահից՝ նույնիսկ անհավատալի թվացող, որովհետեւ
նովելի մեջ այդ դրուժյուններն ինքնանպատակ չեն: Նրանք
կենցաղ չեն պատկերացնում: Նրանք միայն միջոց են, որ օ-
ժանդակում են հեղինակին՝ իր այս կամ այն կարևոր միտքն
ու խոհը կամ իդեան արվեստի հնարքներով արտահայտելու:

Որ Արամ Գրիգորյանն ընտրել է այդ դժվար և պա-
հանջկոտ ժանրը, — դա վկայում է, որ նա մտածող և որոնող
մի հեղինակ է, որի համար ամենախոր և ամենահետաքրքրա-
կան երևույթն այս աշխարհում մարդն է՝ իր հոգու բոլոր շար-
դուժյուններով և անսպառելի հարստություններով:

Այս ժողովածուի մեջ ամփոփված են միայն մի քանիսը՝
նրա գրած բազմաթիվ նովելներից ու լեգենդներից:

Դրանք, անշուշտ, գեղարվեստական տարբեր արժեքի գործեր են և տարբեր ձեերով ու հնարքներով էլ գրված են՝ չկրկնելով մեկը մյուսին, — այդ կնկատի և ինքը՝ ուշագիշտ ընթերցողը։ Կան այնտեղ գործեր, որոնց մեջ գերիշխողը աեալիստական ոճն է։ Կան, սակայն, և այնպիսիները, որտեղ նյութի խորապես աեալիստական միջուկը մատուցված է ընթերցողին փոքր ինչ բարձր ումանտիկական շնչով և՝ դրանից բխող պատկերավոր ու ճոխ լեզվով։ Դա հնարավորութուն է տալիս նրան՝ մի տեսակի արվեստի կենցաղային առօրյայից՝ ոտք դնել խոհական ընդհանրացումների աշխարհը։ Եվ, ինձ թվում է, որ դրանք ահա նրա լավագույն գործերն են և որ հենց այդ ուղղությամբ է, որ նա պիտի առավել խորացնի իր սեփական ոճի և դժգոհ ստեղծագործական հետադա որոնումները։

Բայց դրանք ապագայի հարցեր են, և դրանց փերջնական լուծումը տեական ժամանակ է պահանջում։ Եվ, ուրեմն, այսօր ավելորդ են գուշակութուններն ու կանխորոշումները։ Ինձ այս պահին առավել հետաքրքրում է նրա գործերի իմացական կողմը-այն, թե իդեաների ինչ սիստեմով է ներկայանում մեզ հեղինակը և թե՛ ինչպես է ներկայացնում ընթերցողին այն ամենը, ինչ նա ամենաէական ճշմարտություններն է համարում՝ մարդուն հաղորդելու, նրան օգեշնչելու համար։

Ահա — «էոլյանի վերջին խոսքը»։

Ընթերցողը կարող է տարակուսել, թե՛ ինչո՞ւ, խոսք բանալով Արամ Դրիգորյանի նովելներին մասին, ես՝ իբրեւ քննության առաջին օրեկտ՝ հիշատակում եմ մի գործ, որ պատկանում է նրա «Լեզենդներ» շարքին։ Կարող էի, հարկավ, համաձայնություն բացատրել նման վարմունքս։ Սակայն, երբ ընթերցողը կկարդա այս գրքույկը, նա ինքն էլ կտեսնի, որ Արամ Դրիգորյանի լեզենդները տարբերվում են մի շարք այլ հեղինակների՝ դրած լեզենդներից հենց նրանով, որ նրանց գրական մշակումը փաստորեն տրված է իր իսկ ձեռքով դրած նովելների ոճով ու ժանրով։ Այնպես որ դրանց տարբերությունը թերեւս սոսկ թեմատիկ է և մասամբ էլ վերաբերում է դուցե նրանց լեզվական ֆակտուրային միայն։ Այս հանգամանքն էլ հնարավորութուն է տալիս ինձ քննարկել դրանք միասնաբար։

Անցնենք նյութին։

Ծերունի Հովնանը ջանել էր թվում, որովհետեւ նրան էր պատկանում Սիւմուշը — չտեսնված գեղեցկութեան տեր արարական նժույգը։ Նա հպարտ էր և առույգ, և բոլորը նրան նախանձում էին — և՛ նրա գտած գանձին, և՛ նրա ծերութեան օրերի այդ ջանքի ու ջանքի գեղեցկութեանը։ Նա կարող էր գոհաբերել ամեն ինչ, անգամ իսկ իր կյանքը, սակայն, հրաժարվել Սիւմուշից նա չէր կարող երբեք։ Եվ ահա մի օր ստոր խաբությամբ գողացան նրա չքնաղ նժույգը։ — Եվ հանկարծ ապրած տարիների դաժան ծանրութիւնը մեկից իջավ Հովնանի ուսերին, քաշեց դեպի հողը, մութն ու վարք պատեցին աչքերը...։

Ուրեմն՝ մարդը — Մարդ է և գեղեցկորեն ջանել է։ Քանի նրա հոգում ապրում է այդ գեղեցկի բարձր իդեալը, երբ նրա հոգին այդ ոգեւորիչ գանձի տերն է։ Մարդ ևս ուզում լինել, — ձգտել գեպի բարձրը, դեպի ազնիւն ու գեղեցիկը, ունեցիլ մի սրբութիւն, որ քեզ համար կյանքիցդ էլ թանկ լինի, — և դու ջանել կամաս և հոգով հպարտ ու անընկճելի։ Դա խորապէս ճշմարիտ միտք է։ Բայց արդո՞ք միայն մարդը։ Փորձենք ավելի խորը գնալ։ Ահա և ինքը՝ հայ ժողովուրդը — զարեւրի մթին ձորերից դեպի լուսն գաղաթները մագլցող այդ հին ու բազմաշարժ ժողովուրդը։ Հագիւթ թե աշխարհիս կուտուրական ազգերի մեջ կա այսօր մեկ ուրիշը, որ նրա չափ ծեր լինի իր հասակով։ Բայց նա ունեցել է միշտ իր Սիւմուշը — իր հոգու նժույգը — ազատութեան, երջանիկ ու գեղեցիկ կյանքի իր չքնաղ իդեալը, և ոչ մի չար ուժ չի կարողացել կողոպտել նրան, կորզել նրա սրտից այդ նվիրական երազանքը, — և այսօր, ահա՛, նա աշխարհիս ամենաջանել ժողովուրդներից մեկն է՝ լի ստեղծարար եռանդով և ավելի վեր բարձրանալու անկողորելի կամքով։

Ահա մեկ ուրիշ նովել — «Թաթիկը» — մի փոքրիկ շնիկի խորապէս ողբերգական պատմութիւն։ Հետաքրքրական է այս երկի հղացումը։ Մարդուն, աշխարհը, կյանքը, վատն ու ճշմարիտը, այս ամենը տալ անբան կենդանու անմիջական ընկալման միջոցով, զիտել նրա զարմացած աչքերով։ Սա իհարկե՛ք մի հնարք է միայն (որին, ի դեպ, դիմել են ժամանակին և՛ Տոլստոյը — «Ժուստոմեր» և՛ Զեյնովը — «Կաշտանկա» և ուրիշները), — մի

հնարք, որի միջոցով մեր հեղինակն ուզում է ցույց տալ, թե որքան անմարդկային, անբնական և անմիտ ու խելահեղ էր այն ամենը, ինչ արին մեր արդար հողի վրա ֆաշիստական ճիմադնեքը: Բարձրագույն թույնն այնքան էր ղեկային, որ անբան կենդանին անզամ ահավոր ցնցում է ապրում:

Բայց էականն ու գլխավորը նույնիլ մեջ, իհարկե, այս չէ: Էականը — խորին հրճմանքն է այն գիտակցությունից, որ խակական Մարդն անհաղթ է: Նա, ով կարողացել է մարդկայնություն ներշնչել նույնիսկ շանը, սերմանել նրա մեջ սիրո և անսպասան հավատարմության վեհ զգացմունքներ, — նա անմահ է՝ որքան էլ ուզեն ֆլախել նրան աշխարհի բոլոր սև ուժերը:

Փորձիկ շնիկի աչքերի առջև կործանվում էր ողջ աշխարհը, խորտակվում էին ժամանակի ընթացքում ձեռք բերած նրա բոլոր հասկացողությունները՝ արդարի և օրինականի մասին: Ուրեմն՝ մահն է գալիս և ոչնչացումը — և թվում էր, հենց դա է, ինչ որ կա աշխարհում: Եվ ահա, արդեն խավարում են Թաթիկի ցավագնորին զարմացած աչքերը, նա Պիտի մեռնի՝ իրեն այլևս մեռած թվացող աշխարհում և հենց այդ պահին, ահա, նա զգում է իր նախկին տիրոջ ծանոթ ու հարազատ հոտը և — տեսնում է նրան, — նրան, որ վաղուց արդեն չկար, գնացել էր այն օրից, ինչ մեր հողի վրա սկսել էին կատարվել չտեսնված բաներ: Նա եկել՝ վերադարձել էր — և ահա, առաջվա նման, իր կոշտացած ձեռքով շոյում է մահացող Թաթիկի գլուխը:

Ուրեմն կյանքը կա, կա Մարդը, նա չի մեռել:

Կա ուրեմն և՛ սերը, և՛ զգմանքը, և՛ արդարությունը:

Աշխարհն, ուրեմն, չի կործանվել, քանի դեռ ապրում է լավի համար պայքարող, արդարը կառուցող, սիրող Մարդը, սոսկիտական ըստաքացին:

Սոված և հյուծված Թաթիկն այժմ հանգիստ կարող է մեռնել, — վերադառնում էր նորից այն, ինչ կոչվում էր կյանք: Ամեն ինչ գալիս, իր տեղն էր ընկնում: Իսկ նրանք, որոնց մարդիկ «ֆրիցներ» էին անվանում, — դատապարտված են կործանման:

Ահա թե որն է այս նովելի արժանիքը: Նա կրկին անգամ դորաւարում է մեր մարդկանց անհուն ասելությունը դեպի այն սև ու ստոր ուժերը, որոնք ուզում էին սպանել ստեղծագործ խաղաղությունը և օրինական կյանքը:

Մի երկու խոսք էլ «Ռ»-ն էր արդար՝ նովելի մասին:

Քեմալի և սյուսեի տեսակետից այս գործն, իհարկե, նոր համարվել չի կարող: Հայրենական պատերազմից հետո սյուսեի աշխատանքն այս հանգույցով գործեր գրվեցին— ամուսինը վերադառնում է ռազմաճակատից և իմանում է, որ կինը չի սպասել իրեն— ամուսնացել է ուրիշի հետ: Սակայն այս նովելի արժանիքը, ուրիշ մի շարք երկերի համեմատութեամբ հենց այն է, որ այստեղ հեղինակին հետաքրքրողը բնավ այդ դեպքը չէ ինքնին և ոչ էլ այն, որ դա լինի նման դեպքերի վարկանտեններից մեկը: Հեղինակը լավ գիտե, որ մեր սովետական մարդկանց մաքուր և շիտակ փոխադրաբերությունները համար դա ընդունու չէ տրիվիալական չէ— և դա չէ նրան զբաղեցնողը: Նրան զբաղեցնողն անցյալի հին և այլանդակ բարքերը այն արգահատելի մեացուկներն են, որ հրքեմն երևում են և այսօր: Հեղինակի նպատակն է խփել այդ մեացուկներին, մի անգամ ևս օգնել նոր մարդուն՝ եթե նա սայթաքել է՝ զգալ ու զիտակցել իր և հին աշխարհի մարդու միջև եղած տարբերությունը, իսկ դա սովետական գրողի պարտականություններից մեկն է:

Մի նովել ևս— «Հանդիպումը»:

Զինվորական քննիչ Համբարձումյանը ճակատում հարցաքննում է գերի ընկած մի գերմանացու: Եվ նրան տարօրինակ է թվում, չոր գերմանացու զենքը կարծես թե կարկատած լինի: Հետագա հարցաքննությունից պարզվում է, որ, իրոք, այդ գերմանացին մեր հողի վրա եղած ժամանակ վիրավորված է եղել զենքից, և ապա, ճարպիկ մի օպերացիայի միջոցով, կատարել են մի բան, որ կոչվում է տրանսպլանտացիա, այսինքն՝ նոր մեռած մարդու կաշվի մի կտորով կարկատել են նրա դեմքն այլանդակող այդ վերքը: Դա սովորական մի բան է, բայց ինչ է ուզում ասել հեղինակն իր այս նովելով, որն է նրա իդեալը: Պորը, բայց և լուսավոր տրագիկով լի այսպիսի մի հատվածով է վերջանում այդ նովելը,— «Համբարձումյանը նայում

էք նրա գեմքին, որի վրա, որպէս գերեզմանում, հանդուժ էր իր տանջամահ արած աղջկա մարմնի մի մասը...»:

Կենտրոնացե՛ք մի պահ. այս մտքի վրա:

Անմահ և անսպանելի է սովեակաւան մարդը՝ մարդ հերոսը: Նրան խոշտանդելով անպամ, գաղան ֆաշիստը անգոր է նրա առջև:

Ստեղծագործ մարդն է բարձրի և գեղեցկի գաղափարն իր մեջ կրողը: Գեղեցկութիւնն ու ճշմարիտը սպանել չի՝ լինի: Այն կողպուել և ալլանդակութեան գեմքին կարկատան անել չի՝ լինի, իսկույն կեքեա, և մարդը կտեսնի այդ կողպաւածը, որ շողշողում է նույնիսկ իրեն անվայել ու անհամապատասխան տեղում, ինչպէս Թանկադին գոհարը՝ աղբակույտում, և կոչնչացնի ստոր կողպուելին, որ մաքուր մա մարդու գեղեցկութեանը՝ մարդկայնութեան աշխարհում:

Ահա՛ այդ սովելի իղեան, և — կարծում եմ — այդ խորը միտքն արտահայտելու համար ո՛չ միայն կարելի էր այսպիսի «անսովոր» սյուսե վերցնել, այլև՝ պետք էր այդպէս վարվել:

Դովելի զգուշավորութեամբ է մոտենում Արամ Գրիգորյանը նոր մարդուն: Դա չէ՞ որ մեր զրականութեան «Խնդրոց խնդիրն» է: Եվ նրա դովելներում սովետական մարդիկ՝ սկսած փոքրիկ Միշայից (Թաթիկը) մինչև Համբարձումյանը («Հանդիպումը»), Շահաթունին («Մէրն էր արդար»), Լեոնը («Կյանքի ճանապարհը») Թեև գծված են առայժմ առանց նրանց լրիվ կերպարը տալու մեծ հավակնութեան, բայց ճշմարտացի են արդեն, անձնագոհ, լրջախոհ և հայրենասեր:

Մոտում է, որ Արամ Գրիգորյանն առավել համարձակութեամբ մոտենա նոր մարդու բարձր կերպարին, ավելի խոր գծերով կերտի նրա պայծառ դեմքը: Դա նրա անհետաձգելի խնդիրն է: Ավելին, — դա մեր կյանքի հրամայական պահանջն է:

Առանձին տեղ-ին բռնում Արամ Գրիգորյանի «Երգերի տեղը», որտեղ նրան դարձյալ գրավում և խոհական մղումներ է տալիս մարդկային հոգու անհատակ խորութիւնը, նրա ապրումների բարդութիւնը: Այդ լեզունները զգած են սեղմ, առանց ավելորդաբանութիւնների, բայց կա նրանց մեջ այն հաճելի պարզութիւնը, որ զարմանալի հատակ և դուրամատաշելի է դարձնում նրանց միջոցով հաղորդվող մտքի խորութիւնը:

Դրանց մեծ մասը մեր ժողովրդի մեջ ապրող իմաստուն առաջինների և առասպելանման պատմությունների գեղարվեստական վերամշակումն է՝ անցկացված գրողի ներքին լաբորատորիայով, և այդ վերամշակումն այնքան է ստեղծագործական, որ լեգենդներն անպայման կարող են և՛ օրիգինալ, և՛ թաքմ գործեր համարվել: Գնահատելի է այն, որ հեղինակը խորին ակնածանքով ունկնդիր է ժողովրդի իմաստության ձայնին, և նրանց մեջ է սրտնում հաստատում իր ստեղծագործական իդեաների: Քանի կա այդ օրգանական կապը,՝ կլինի նաև վստահություն, որ Արամ Գրիգորյանի գրական օրիգինալ շնորհքը կաճի և կխորանա:

Շիտակ ճանապարհի վրա է կանգնած Արամ Գրիգորյանը: Դժվար ճանապարհով է գնում նա: Սա կարող է ապացույց լինել, որ նա վստահ է իր ուժերին, իսկ ստեղծագործական այդ արդարացված վստահությունը արդեն գրավական է, որ նա իսկական գրող է,՝ գրող է նույնիսկ այն դեպքում, երբ դեռ որոնումների մեջ է, և երբ դեռ անընդհատ ռճական փորձեր է կատարում:

Այս փոքրիկ գրքուկով մեր սովետահայ գրականության մաքրն է մտնում ստեղծագործական մի դեմք, որից այսուհետև մեր ժողովուրդն իրավունք կունենա պահանջել ավելին, քան նա տվել է մինչև այսօր, որովհետև այն, ինչ նա այսօր է տալիս իր ժողովրդին, արդեն իսկ պարտավորեցնում է հեղինակին առավելագույն չափով:

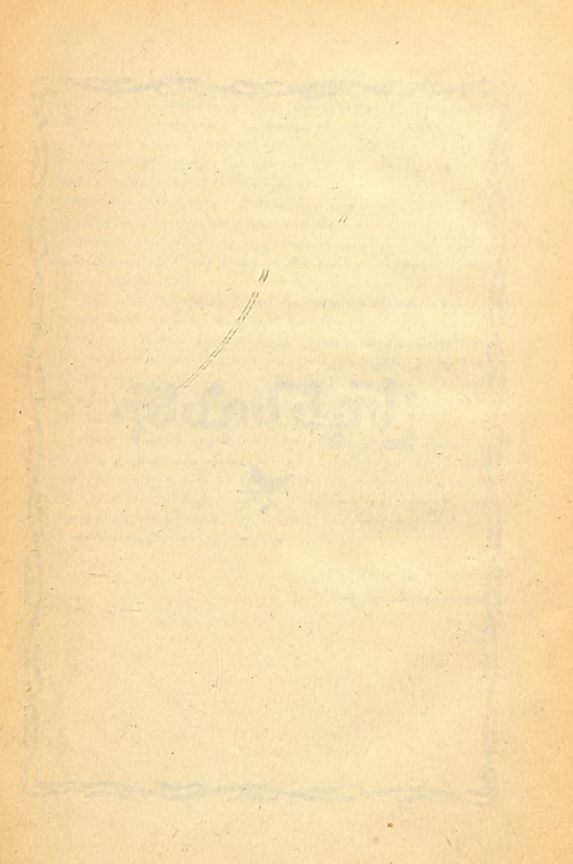
ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՅՈՒՄՅԱՆ

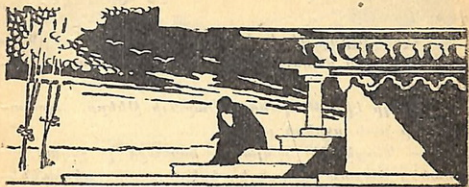
(Արվ. վաստ. գործիչ)

Երևան. 1946. մայիս

სტეფანო

ԿՅԱՆՔԻ ԳԱՂՏՆԻՔԸ

Հարուստ էր Շարան:

Ձուներ ոչինչ պակաս, բայց կյանքը փախչում էր նրանից:

Հաղիվ էր լրացել երեսուն տարին, մազերը դեռ սև էին, և չկար նշան ծերության, բայց կյանքը հեռանում էր:

Օրերի հետ թուլանում էին ձեռքերը, և ուժն էր պակասում:

— Մի՞թե ծերությունն չտեսած պետք է մեռնեմ վաղաժամ, — խոսեց Շարան և կանչեց մարդկանց, որ փրկության դուռ բանան:

Նկան, խորհուրդ արին միաբան և ասացին նրան.

— Կառուցիր մի տուն, մի պալատ վսեմ, որ աշխարհը տեսած չլինի, ապրիր այնտեղ և կյանք կունենաս:

Հրամայեց Շարան, և նրա կամքով բոլոր կողմերից հուշակավոր վարպետներ եկան:

Պալատը խոյացավ մեծաշուք: Պատերը բարձր էին և ոսկեզօծ, հատակը լույս էր շողարձակ, իսկ

սյուները, որ ամուր էին, ադամանդից էին պատրաստ-
ված:

Չկար ոչինչ թերի. խոյակներ կային, որ բնու-
թյունն էլ չէր տեսել: Բայց կյանքը դարձյալ փախ-
չում էր:

Ավելի էին թուլանում Շարայի թևերը, պակա-
սում էր նաև աչքերի լույսը:

— Դուքե թե պալատս կատարյալ չեղավ, —
մտածեց Շարան ու կանչեց երկրի բոլոր գիտուննե-
րին և ասաց. — տեսե՞ք և ասացե՞ք ինձ, աշխարհում
կա՞ իմ պալատի նման մեկ ուրիշը... Իմ պալատը թե-
րություններ չունի՞ արդյոք:

Տեսան, հրճվեցին գիտունները և ասացին. —
Չկա այսպիսի պալատ աշխարհի վրա: Չկա, չի եղել,
անթերի է նա և աննման:

Սակայն մեկը միայն, գիտուններից ամենա-
փորձվածը, այսպես խոսեց. — Պալատդ, Շարա, անթերի
է, իրավ, բայց սյուներ չունի:

— Սյուներ, — դարմացավ Շարան. — չե՞ս տես-
նում, իմ պալատի սյուները ադամանդից են և ամ-
րակուռ:

— Տեսնում եմ, — պատասխանեց ծերունին և
ասաց. — պալատդ, Շարա, սյուներ չունի... Դու հայր
և մայր ունեիր ծերացած, բայց դուրս արիր նրանց
տնիցդ, քո ձեռքով քանդեցիր քո տան սյուները:

Եվ չգիտե՞ս մի թե կյանքի գաղտնիքը, — ով չի
հարգում ծերությունը, ծերություն չի տեսնի:

Լսում էր Շարան և լաց էր լինում, բայց ուշ էր
արդեն:

Կյանքը հեռանում էր...

ՀՈՎՆԱՆԻ ՎԵՐՁԻՆ ԽՈՍՔԸ

Մարաշ քաղաքում մի մարդ էր ապրում՝ անունը Հովնան:

Համբալին այդ մարդու, ինչպես լույսը երկնքի, ասարածվել էր աշխարհից աշխարհ:

Այն ժամանակ չկար մեկը, որ լսած չլիներ քաջ Հովնանի հռչակավոր նժույգի մասին: Սխալուշ էին ասում նրան: Սիրուն էր Սխալուշը, ավելի սիրուն, քան մայր եղնիկի աչքերի մեջ իր ձագուկի պատկերը: Բարակիրան էր նա, նուրբ ու սրացիկ էր հըրաշալի պարանոցը, և սրատես էր, ավելի սրատես, քան հավերժական բարձրությունների բնակիչ արձիվը:

Ինչը կարող էր հաղթել Սխալուշին, երբ առաջ նետեր կուրծքը, ծով աղբի նման փրփրադեղ բաշը տար քամուն: Երկրի ոչ մի նժույգ չէր կարող մրցել Սխալուշի հետ: Նայում էր երկնի աստղերին և թռչում էր խելահեղ փոթորիկներից էլ արագ:

Փայլուն գույն ուներ, ոսկեվուն էր, ու թվում էր, թե հեքիաթի արեազուն նժույգն էր լջել հողի վրա: Այդպես էր Սխալուշը՝ ազնիվ Հովնանի հռչակավոր ձին:

Եվ բարի էր Հովնանը, ճշմարտասեր, ինչպե-
տուք իսկական կտրիճները: Վաղուց արդեն սպի-
տակն էր իջել իգիթի մագերին, բայց էլի հաղթող
էր, քաջ և կորովի: Ծշմարիտ է, ծերացել էր կըտ-
րիճը, սակայն մնացել էր թարմ, որպես իսկական ե-
րիտասարդ, և սառը ձյունը դեռ չէր իջել նրա հոգու
դարունների վրա:

Ու մի անգամ, վերադառնալով հեռուներից, Մաբա-
շի ճանապարհին, մտավ Դիարի շուկան: Հովնանը նըս-
տել էր Սիավուշին և հպարտ նայում էր շուրջը: Ծուկա-
յում եղած մարդիկ՝ նախանձով էին նայում ծերացած
իգիթին և նրա ձիուն: Այդ ժամանակ էր, ահա, որ մեկը
բռնեց Հովնանին ծուլի սանձը, մյուս ձեռքը վեր պար-
զեց և աղերսանքով ասաց. — Օ՛, մեծ իգիթ, կտամ իմ
կարողությունը, կտամ ամեն բան, ինչ սիրտդ կա-
մենա, միայն թե զիջիր այս ձին, տուր ինձ:

— Է՛հ, եղբայր, ինչ ուզում ես պահանջիր, չեմ
մերժի, բայց այդ՝ անկարող եմ, հայրս ինձ ասել է՝
երեք բան կյանքում մի զիջիր ուրիշի՝ կինդ, ձիդ և
սուրդ:

Այսպես էր բացատրում ազնիվ Հովնանը, բայց
իզուր, անծանոթը չէր բարձրանում և աղաչում էր
զիջել նժույգը:

Սակայն Հովնանը իր սրտման վրա հաստատ
մնաց:

Նույն այդ պահին հարձակվեցին կողոպտիչնե-
րը, սրեր շողացրին և ուղեցին կովով խել Սիավու-
շին:

Նրանք ձին խնդրող մարդու բարեկամներն էին:
Բայց այստեղ էլ ավազակները հանդիպեցին

քաջարժիւ Հովնանի հոյր սրին, որը մի կողմ վա-
նեց նրանց և ճանապարհ բացեց, իսկ Սիւսիւնն ա-
զատեց իւր տիրոջը:

Այդպես էր հռչակաւոր ձին: Քանի՜-քանի՜ ան-
գամ իւր ծերացած տիրոջը նա ազատել էր վտանգից:
Իսկ Հովնանը, նա, որի ձիու սմբակները թրջվել էին
մեծ հողադնդի բոլոր կողմերում վազող ջրերի մեջ,
նա, որ կարմիր արևի տակ մազերն էր սպիտակացրել՝
ճշմարտութիւնն որոնելով, իհարկե, չէր գիջի:

Այդպես էր նրա կյանքի օրենքը:

Այդպես էր ապրել նա:

Եւ թոչում էր Սիւսիւնը, նայում էր դեպի ամ-
պերը, ու թվում էր, թե հենց հիմա թեք է ստանա-
լու և, արևի կարոտով, սպիտակահեր իւր տիրոջը տա-
նելու է վեր, հեռու՝ հեռուները:

Հոգով հրճվում էր Հովնանը: Ձէ՞ որ նա փրկեց
իւր ձիուն, իսկ ձին՝ իրեն:

Այդպես էր այն ըստեղծութիւնը, որ կա-
պում էր իրար Հովնանին և նրա նժուգին:

Եւ գնաց, հեռացաւ Հովնանը:

Այնտեղ՝ քաղաքի շուկայում մնաց սկզբում ա-
ղերսող, իսկ հետո՝ կողոպտիչ մարդը: Մնաց՝ ձիու
կարօտը սրտում, ձեռքը ծոցին:

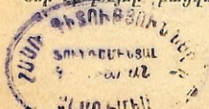
*
*
*

Վաղ առավոտյան իգիթը շարունակեց իւր ճա-
նապարհը:

Նա գնում էր դեպի Մարաշ՝ հայրենի քաղաքը:
Նոր էր բռնար բացվել: Աշխարհի գեղեցկութիւն՝ հը-

9650

11
127177

բաժարս արեւ ճեմում էր երկնակամարում, իսկ բը-
նությունը երգում էր քաղցրախոս բլրուշների սիրով:

Նժույզի վրա նստած առաջ էր սուրում Հովնա-
նը: Եվ հանկարծ, ճիշտ ճանապարհի մեջակը, նը-
կատեց մի մարդու, որ վայր էր ընկել: Հովնա-
նը կանգնեցրեց ձին, իջավ ցած, մոտեցավ գետին
տապալված մարդուն և նկատեց, որ խեղճ օտարա-
կանը խոշտանգված էր ու ծանր վիրավորված:

— Ո՞վ է քեզ աչքպես արել, — հարցրեց Հով-
նանը:

Այն ժամանակ, հազիվ շուրթերը բանալով, աչք-
պես խոսեց վիրավորը.

— Ճանապարհորդ եմ, եղբայր, օտարության
մեջ տարիներ մաշեցի, երեսաներս սովից մեռան,
փող հավաքեցի, վերադարձա պարտքս տալու, սրա-
տիվս՝ կնոջս պարտապանների ձեռքից ազատելու
համար, բայց ահա, հարձակվեցին ավազակները, վի-
րավորեցին, տարան: Օգնիր ինձ, անձանոթ եղբայր,
տար ինձ իմ հայրենի քաղաքը, տար ինձ Մարաշ:

— Ուրեմն խոշտանգված օտարականը ևս Մա-
րաշ քաղաքից է... Մարաշ, Մարաշ, ինչե՞ր ևս տե-
սել դու, — վշտացած հառաչեց ծերունի կարիճը:

Մարդն ընկած էր գետնին, վիրավոր ու անօգ-
նական. պետք էր օգնել նրան: Եվ Հովնանը զգու-
շությամբ դրկեց վիրավոր մարդու գլուխը, գործա-
դուծ նայեց խեղճի գեմքին, ապա, վեր բարձրացնե-
լով նրան, դրեց իր ձիու վրա:

Վիրավորը անքում էր վերքերի ցավից: Դժվա-
րությամբ նստեց ձիու թամբին և ներքև խոնար-
հելով հոգնատանջ գլուխը՝ հազիվ կարողացավ բռնել
նժույզի բաշից:

Եվ այդպէս, առաջ շարժւեցին՝ օտարականը Սիււալուշի վրա, իսկ Հովնանը՝ հանդարտ քայլերով։ Գնում էր Հովնանը, և դառն մտորումները փոթորկում էին նրան։

Հետո ցանկացաւ ծխել, դռակատեղից հանեց ծխամորճը, հանեց նաև ծխախոտի քսակը, ապա, դառնալով Սիււալուշի վրա նստած մարդուն, մեղմ ձայնով ասաց.

— Բռնիր սառնձը, եղբայր իմ, իսկ ես ծխամորճս թութունով լցնեմ, բռնիր, թե կարող ես։

Վերապարտը կռացաւ, Հովնանի ձեռքից հագլով կարողացաւ վերցնել սառնձն ու կրկին ցավատանջ մարմինը հակեց ներքև։

Տնքում էր խեղճը։

Իսկ Հովնանը ծխում էր, քուլաները բարձրանում էին վեր և շղարշի նման տարածւում ոսկեղօծ օդում։ Գնում էր կտրիճը և մտածում.

— Որքան է փչացել աշխարհը, խլում են մարդու պատիւը՝ կնոջը, պանդուխտներին ավազակներն են կողոպտում... Ուրեմն, որտե՞ղ է ճշմարտութիւնը, ո՞ւր է գնում մարդկութիւնը։

Այդպէս էր մտածում Հովնանը և հույզերի մեջ խորասույզ արագացրեց քայլերը, իսկ Սիււալուշի վրա նստած մարդը բավական ետ էր մնացել արդեն։

Եվ հանկարծ Հովնանը լսեց Սիււալուշի ոտքերի ձայնը։ Ձին դոփում էր հողը և թռչում։

Մընում էր հրաշք ձին։ Նրա թռիչքին կայծաւըն ահգամ չէր կարող հասնել։

— Վա՛յ, վա՛յ, փախցրեց իվանդին, քարերին

կտա, կսպանի մարդուն... Կանգնի՛ր, եղբա՛յր իմ, սանձը քաշի՛ր, մոտեցի՛ր ականջին՝ Սիավուշ ասա՛, սանձը քաշի՛ր, եղբա՛յր իմ, — բղավում էր Հովնանը և վազում:

Ու մեկ էլ նկատեց, որ օտարականը ձիով նստել էր ձիու մեջքին, ամբոթեն բռնել սանձն ու ասպանդակում էր:

Նոր միայն հասկացավ Մարաշ քաղաքի հին քնակիչը, որ տնժանոթը կեղծել էր:

Նա վերավոր չէր, նա ինքը Դիարի շուկայում հանդիպած այն մարդն էր, որ խնդրել էր ձին...

Ուրեմն նա խարեց:

... Նվ հանկարծ, ապրած երկար տարիների դաժան ծանրությունը մեկից իջավ Հովնանի ուսերին, քաշեց դեպի հողը, մութն ու մլարը պատեցին աչքերը:

Ծերությունը, թե վիշտը՝ հանկարծահաս փոթորկի նման ալեկոծեցին կորիճի սիրտը... Պոկվում էին նրա կենաց ծառի արմատները:

Նա և՛ խաբված էր, և՛ զրկված...

Խորտակված էր մարդը, բայց հավաքեց իր բոլոր ուժերն ու բարձր ձայնով բղավեց.

— Կանգնի՛ր, այ մարդ, լսի՛ր վերջին խոսքս, միևնույն է, ձիս տարար՝ տանք, ուրեմն լսի՛ր վերջին անգամ:

Անձանոթը կանգնեցրեց ձին:

Նրանց բաժանում էր բավական տարածություն. Սիավուշը ծառս եղավ, փոթորկեց, ոտներով քանդեց հողը... Ու նոր միայն տեսավ իր տիրոջը, հեռավոր, բաժանված, որպես անցած պատկեր:

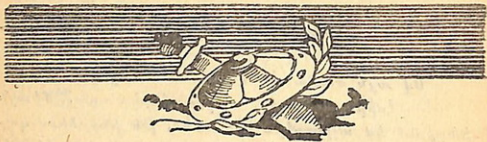
Փախստականը կամենում էր լսել Հովնանի վերջին խոսքը:

Եվ այն ժամանակ Հովնանն ասաց.

— Լսիր, այ մարդ, տարար ձեռք տար, միայն խնդրում եմ աշխարհին չպատմես, թե ինչ ձեռք կատարեցիր այդ, որովհետեւ այն ժամանակ մարդիկ հիվանդներին անգամ չեն հավատա, չեն խղճա:

1938 թ.

ՍՐՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

— Բնության ճշմարիտ օրենքով դնում են ձերերը, և երիտասարդությունն է դալիս, որ հավերժական մնա կյանքի դարունը:

Եվ քաջերի սերունդը քաջերն են լինում, որ պեսզի մշտապես ազատ մնա հայրենի աշխարհը:

Ուրեմն ընկածների համար հարկավոր է սըրտակեղեք սուղը անհույս, որ կյանքն է մաշում:

Նրանց գործն է արդար:

— Սյուլես ասաց մեր ժողովուրդը և ստեղծվեց այս լեզունդը, որ մենք կարգանք:

*
* *

Ձեր ամուսնանում հայոց սպարապետը:

Նրդեն անցել էին զորավարի քառասուն տարիները, սակայն կնոջ անուն դեռ չէր տալիս:

Եվ հավաքվեցին երկրի ձերերը, խոնարհությա իր գնացին սպարապետին ի տես ու ասացին.

— Քաջ սպարապետ, երբ դու չլինես, ո՞վ է բարձրացնելու սուրդ, որ անունն է քո, ժամանակ է արդ, որ ամուսնանաս:

Սպարապետը լսեց ձերունիներին, մտածեց երկար և ասաց.

— Ծճմարիտ եք, հայրեր: Կամուսնանամ անշուշտ, բայց պայման ունեմ: Ես կամուսնանամ այն

աղջկա հետ, ով աշխատանքից իսկ կարարավորվի լաց
չլինել, եթե մեր որդին, որ կլինի անշուշտ, սպանվի
կռուժում: Թող այս լավ գիտենա իմ հարսնացուն, և
գիտենա նաև աշն, որ հաստատ է իմ որոշումը —
արդունքներ չլինեն, այլապես դաժան կլինեմ: Գնա-
ցեք, ուրեմն, բարեկամներս, և եթե գտնվեց մեկը, կա-
մուսնանամ անշուշտ:

Բոլոր կողմերում հայտնի դարձավ սպարապետի՞
որքան դարմանալի, նույնքան տարօրինակ պայմանը:

Շատերը վարանեցին, շատերն անքուն գիշերներ
լուսացրին և միայն դեղեցիկ Տաթևիկին էր, որ խո-
նարհելով չքնաղ գլուխը, հաստատ համաձայնութուն
տվեց:

Նա, որ պաշտոն էր զորավարին, ավելի հմա-
յիչ դարձավ, քանզի անվերադարձ սիրով սիրվեց:

Ամուսնացավ սպարապետը:

Շուքով կլավ հարսանիքը:

Եվ ժամանակին, ինչպես երջանկության առա-
վոտ, ծնվեց սպարապետի որդին, որ հոր կամքով Ա-
բամ կոչվեցավ:

Ու նորից քարավանների նման անցան տարի-
ները: Բանի՛-քանի՛ անգամ հաղթանակով պսակվեց
հայոց սուրը: Բարձրագահ շողաց սպարապետի համ-
բավը:

Այդպես եղավ: Բայց ժամանակի հետ ձյունը
շատացավ և սպիտակը տիրեց սպարապետի գլուխը:

Եկավ ծերությունը:

Նա եկավ նաև Տաթևիկի համար, և նա, որ ցո-
ղի նման թարմ էր, սկսեց իր կյանքի աշունը:

Սակայն հոգով ջահել մնացին սպարապետն ու իր

կինը: Արամը, որ նրանց անդրանիկ զավակն էր, արդեն բոլորում էր իր կյանքի քսան և հինգ տարին: Նա, որ հորից ժառանգել էր պատերազմող մարդու երկաթյա կամքը, պարթև էր, ուժեղ, իսկ մորից նրան էր անցել սևորակ աչքերի անմար կրակը, որ հմայքով էր պսակում իրեն:

Սպարապետը, որ պաշտում էր որդուն, պատրաստվում էր մեծ ուրախության: Այդ մասին խանդավառ տանքով նա խոսում էր Տաթևվիկի հետ, որոնելով հարմարին մի հարսնացու, երբ հորից երևաց թշնամին:

Սպարապետի հետ զինավառ պատերազմ գնաց նաև Արամը:

Կյանքի ու մահու կռիվ բորբոքվեց:

Եվ վերջին գրոհն էր այն, երբ չար թշնամին գետին տապալեց Արամին:

Արեն անգամ սև հագավ ու թվաց, թե ավելի ձերացավ սպարապետը:

Այլևս չկար Արամը:

Բայց հաղթեց հայոց զորքը, և ա՛յդ էր ճամառիտը:

Երբ վերադառնում էին, Արամի արնաշաղախ դիակը սպարապետն էր տանում: Նրա սպիտակ մուրուքը, որ իջնում էր կուրծքն ի վար, ասես ծածանվում էր վշտահար, բայց չէր լալիս հայրը: Մեծ քաղաքը սգում էր բոցակտրով Արամի մահը: Իսկ մայր տաճարի զանգակները թափում էին հնչուն արցունքներ:

Բոթը հասավ Տաթևվիկին:

Դուրս վազեց թևատարած, ընկավ ծնկներին, և այն է՝ արտասովոր էր բարձրադասի, երբ նկատեց

սպարապետին՝ խիստ ու խորհրդավոր... Ու հիշեց հին պայմանը:

Լուսն. սիրտը կրակն ընկավ ահավոր ցավի, բայց արցունքի կաթիլ անգամ չերևաց աչքերում:

Սպարապետը քաջամարտիկ Արամի գիակը չհանձնեց հողին: Նրա մարմինն ամփոփեցին մարմարե դամբարանում:

Եվ ամեն օր, վաղ առավոտյան, սպարապետը գնում էր դամբարան:

Երբ ներս էր մտնում՝ զորավարը, հրաշալի մի խորհրդով արթնանում էր Արամը, մի պահ խոսում էր և նորից հանգչում խաղաղ:

Սպարապետը տուն էր դառնում ու նորից գնում զորքերին ի տես, որ պատրաստ լինեն:

Մեկ օր էլ, ինչպես ամեն մի օր, երբ զորավարը ցանկացավ տեսնել որդուն, մտավ դամբարան, այլևս չարթնացավ Արամը:

Եվ շտապով տուն դարձավ նա, դառնությամբ նայեց կնոջն ու ասաց.

— Հիշիր, Տաթևիկի, երբ ամուսնանում էինք, ինչ էր մեր պայմանը, իսկ դու այսօր լաց ես եղել, և ինչքա՛ն արցունք ես թափել դու...

— Ճշմարիտ ես, տեր իմ, բայց ինձ էլ լսիր, դու ամեն օր գնում ես դամբարան, հանդատանում ես, իսկ ե՞ս, — մա՞յր եմ ես, թե ոչ: Լացել եմ, այո, սակայն ինչպե՞ս հասկացար, հաղիվ յոթը կաթիլ կլինե՞ր իմ արցունքը, զգացի որ կգաս, — խոսեց Տաթևիկին ու սպասեց:

Իսկ սպարապետը դառնությամբ ասաց.

— Յոթը, ասացիր... Լավ, Տաթևիկի, յոթն օր

հետո քեզ կտանեմ դամբարան, և կտեսնես դու. թե ինչու չպետք է արցունքներ թափել:

Երբ կրկին յոթն օր անցավ, սպարապետը Տաթևիկի հետ դնաց Արամի դամբարանը: Հանգարտ բացվեցին դռները, մայրը տեսավ որդուն: Նա նույնն էր, բոլորովին նույնը: Բայց սարսափեց մայրը, որովհետև զարհուրելի տառապանքների մեջ անքում էր որդին: Երկար տանջանքներից հետո միայն Արամը բացեց աչքերը ու տեսնելով ծնողներին, ասաց.

— Որտե՞ղ էիք դուք, այդ ի՞նչ էիք անում... Յոթն օր է ահա, ես ընկած եմ արցունքի ծովերի մեջ և խեղդվում եմ... Հաղիվ հանգստացա...

Այսպես խոսեց Արամը և, կարծես թե դառն միջավից ասաքինված, հանգիստ շունչ առավ, ու նորից խաղաղությամբ փակվեցին աչքերը, ինչպես հանգչում է մեռյալը:

Երբ դուրս էին գալիս Արամի դամբարանից, սպարապետը դարձավ կնոջը և ասաց.

— Տեսա՞ր, տիրուհիս, ահա թե ինչու հայրենյաց և ճշմարտության համար զոհվածի մայրն արցունքներ չպետք է թափի: Մեծացրու մյուս գավաղներիդ, որ մեռածը հանգիստ լինի:

Եվ ապա հողին հանձնեցին Արամի դին, որովհետև հողն է մարդու վերջին հանգիստը:

1946 թ.

ԱՂԲՅՈՒՐԻ ՄՈՏ

Հին էր այդ աղբյուրը:

Նրբ էր կառուցվել կամ ով էր կառուցել, ոչ ոքի հայտնի չէր:

Կար մի ծերունի, սակայն, որ ամեն առավոտ դալիս լվացվում էր: Նրան հայտնի էին շատ բաներ, բայց նա էլ լռում էր:

Սպիտակ հոնքերի տակից խորասույզ հայում էր աղբյուրի հոսանքի տակ, ջրի տեղեկան շփումից վաղուց արդեն մաշված քարին և ասում էր.— Հին է այս պատմությունը:

... Այդ առավոտ էլ, սովորականի նման, աղբյուրի մոտ եկավ ծերունին, ապա նստեց կանաչների վրա և սկսեց թեժացնել ծխամորճի կրակը:

Նրկնակամարում, ջահելության նման մաքուր օդի մեջ, երգում էին արտուտները: Հմայված նրանց էր լսում ծերունին, երբ գուլերը ձեռքերին աղբյուրին մոտեցան երեք կին:

Մեղմիկ լարկաչով իջնում էր ջուրը: Ծերունին խոսում էր ուշադիր, իսկ մայրերն սկսեցին իրենց զբոսը:

Այն մեկը, որ կկոցում էր աչքերը, որովհետև

կարճատես էր արդէն, զրույցը բանալով, այսպես ասաց. — Իմ որդին, քույրերս, աննման ձայն ունի, եւ նրա անունին մեռնեմ, չկա նրան հավասարը:

Իսկ այն կինը, որի ճակատին կապույտ երակներ էին երևում, որովհետեւ նիհար էր չափազանց, այսպես խոսեց. — Իսկ իմ որդին, հապա ի՞մը, ահագին ուժ ունի, քար թե սեղմի, արյուն կհանի, նրա բոյն մեռնեմ, ո՞վ կա նրան հավասար:

Եվ հոսում էր աղբյուրն անուշիկ, սպասում էր ծերունին, իսկ այն մայրը, որ լուռ էր տակավին, խաղաղ էր չափազանց և ջուր էր վերցնում:

Մի պահ հանգիստ էր առնում ջրի տակ կղած քարը:

— Հապա քո որդին, քույրիկ, չե՞ս խոսում, քո որդին հապա, — հարցրին նրան:

Բայց լուռ էր նա: Ժպտում էր մեղմ ու կարծես ունկնդրում էր աղբյուրի կարկաչին: Եվ երբ նորից հարցրին, ասաց. — Ի՞մը... Դե, ոչինչ, որդի է...

Արևն էր բարձրանում հետզհետե ու երգում էին արտուտները:

Եվ այն պահին, երբ կանայք վերցրին ջրով լի ծանր դուլերը, հայտնվեցին երեք պատանի:

Մեկը երգում էր բարձր ու հնչեղ, օդն էր թընդացնում: Արտուտները վախեցան, իսկ կարճատես կինը ժպտաց գորովանքով:

Երկրորդը, որը մի հսկա էր մարմնով, ծանր քարեր էր նետում, կռվում էր ժայռերի հետ, մարդիկ դարմանում էին, և հրճվում էր կապույտ երակներով կինը:

Իսկ երրորդ պատանին լուրթյամբ, բայց շտա-

պով մոտեցավ աղբյուրին, մոր ձեռքից վերցրեց ջրով
վի գուլչիւրը և հեռացավ անխոս:

— Հե՛յ, բարի ծերուկ, դու հո տեսար մեր որ-
դիններին,— հարցրեց կապույտ երակներովը:

— Թե տեսար մեր որդիներին, ասա, զո՞ն է կա-
տարյալ,— խոսեց կարճատեսը: Իսկ ծերունին օդին
հանձնեց ծխի քուլաները, մեկ անգամ էլ նայեց աղ-
բյուրին, մտածեց մի պահ և ասաց. — հին պատմու-
թյուն է... Նս այստեղ միայն մի որդի տեսա...

Էլի հոսում էր աղբյուրը, էլի մաշվում էր քարը,
և արտաւաներն էին երգում, և արեն էր բարձրա-
նում:

ՍԵՎԱԴԱՆ ԵՎ ԴԱՆԻԵԼԸ

Քաջ և իմաստուն մարդ էր Սեվադան:

Նա էր, որ կոչում էր չարի դեմ և հաղթում էր, որովհետև ընկեր ուներ:

Երկիրն ու երկիրքը գուցե թե այնպես ներդաշնակ չեն իրար, ինչպես Սեվադան ու Դանիելը: Այդ Սեվադան էր, որ կարող էր գետին տապալել ուժեղներից ուժեղին, որովհետև քաղաքները հաղթ էին և ամրակուռ:

Բայց նա գիտեր հաստատ, որ իր խելական ուժը Դանիելն է, իր ընկերը: Անխախտ էր նրանց բարեկամությունը և ճշմարիտ: Արժիվը, որ ամենասրտեան է այս աշխարհում, չէր կարող այնպես հեռուն նկատել, ինչպես Սեվադան:

Բայց նա համոզված էր վստահ, որ իր աչքերի լույսը նախ և առաջ իր ընկերն է, Դանիելը:

Այդպես էր Սեվադայի և Դանիելի ընկերությունը:

Այն խելքն ու իմացությունը, որ ուներ Սեվադան, աշխարհը կարող էր զարմացնել: Նա էր, որ հուկանում էր աստղերի կշռույթը, հաշվում էր շարժումն արեի, և այն, թե ինչ կա լուսնի վրա: Բայց Սեվադան համոզմունքով գիտեր, որ իր իմացությունն ու խել-

քը ամենից առաջ ընկերության մեջ է: Դանիելն է իր ուժը:

Եվ երեսուն տարի շարունակ, ինչպես դարնան օրենքը, կանաչ ու թարմ էր մնում նրանց ընկերությունը: Բայց մեկ անգամ ասացին Սեվադային, որ անսիրտ թշնամին կաշտոնել է Դանիելին, և Դանիելը պատրաստվել է սպանել իրեն:

Չհավատաց Սեվադան: Եվ միթե կտրիճը, որ աղամարդ է, կսպանի իր հին ընկերոջը:

Սեվադան չէր կարող հավատալ և ինչպե՞ս հավատար: Միթե սուտ է մարդկային ուժը, միթե ճշմարիտ չէ աչքերի լույսը և միթե գոյություն չունի խմայությունն ու խելքը:

Չէ՞ որ այդ ամենը և այն, ինչ վեհ է ու ճշմարիտ, Սեվադան ընկերոջ մեջ է ահել:

Չէր կարող համոզվել Սեվադան, որ Դանիելը կսպանի իրեն, բայց սե կասկածանքը խռովեց նրա հանդիսը:

Միթե երեսուն տարի շարունակ խաբված է եղել նա: Եվ եթե այդպես է, հապա ինչպե՞ս ներք ինքն իրեն:

... Եվ մի գիշեր անտառի միջով ճանապարհ ընկան Դանիելն ու Սեվադան: Գնում էին նրանք, որ օգնության հասնեն նեղյալներին:

Չմեռ էր սաստիկ: Տերևաթափ ծառերը գողում էին մարդկանց նման: Առջևից շարժվում էր Սեվադան և մտածում էր Դանիելի մասին, ընկերոջ մասին,

խակ ի՛նչ էր մտածում Դանիելը, որ դալիս էր հետև-
վից — անհայտ էր:

Մեկ էլ այն դպաց նա, որ Դանիելն արագացրեց
քայլերը, մոտեցավ իրեն և անսովոր հեռո՛ ինչպես
մարդասպանը, երբ շտապում է:

Նա դարձավ Սեվադան և տեսավ, որ Դանիելը ձեռ-
քը դցել է դաշույնին, բայց դուրս քաշել չի կարողա-
նում:

— Այդպե՛ս, ուրեմն, ճիշտ էին ասում, որ ընկերը
դավաճան է...

Մթնեցին Սեվադայի աչքերը, մահվան կնճիռը
սլատեց նրա ճակատը, բայց լռեց տառապանքով, կանդ
առավ: Այս դուրս քաշեց իր դաշույնը, խորասույզ
նայեց բոլորովին շփոթված ընկերոջը, մոտեցավ նրան
և ասաց. — Ահա՛, վերցրու իմ դաշույնը, քոնը դուրս
չեկավ... Այնտեղ, մեր բարեկամի տանը, երբ զառը
մորթեցիր, մոռացար մաքրել դաշույնդ, իսկ հիմա
ստեղ է, կպել պատյանից... Ահա իմը, սրանով խփիր:

Այսպես խոսեց Սեվադան, իր դաշույնը հանձնեց
Դանիելին և ետ դարձավ:

Դատապարտվածի նման կանգնել էր նա և մը-
տածում էր մարդու մասին, աշխարհի մասին և այն
մասին, թե ինչպես երեսուն տարի շարունակ խաբ-
ված է եղել ինքը, իսկ Դանիելը շտապեց ձեռքը բարձ-
րացնել... Նվ խփեց...

Փոթորկաշունչ անտառը դուռաց զարհուրանքով,
ծառերն օրօրվեցին վշտաբեկ... Բայց Սեվադան դեռ
սպասում էր... Նա չէր վիրավորվել:

Այն ժամանակ ետ դարձավ նա և տեսավ, որ
Դանիելն ընկած է երեսն ի վայր:

Նա ինքնասպան էր եղել: Դաշույնը խրված էր
կրծքի մեջ:

Գիշերն էր իր շուրջը և անտառն էր մռնչում,
բայց Սեփազան նախ ծածկեց Դանիելի գիտկը, ապա
առաջ գնաց:

Հեռանում էր նա և մտածում էր. — Ուրեմն ճշ-
մարիտ է մարդկային ուժը, ինչքը մարդու և աչքերի
լույսը... Ուրեմն ինքը չի խաբվել: Ճշմարիտ է, Դա-
նիելը դավաճանեց, բայց ինքնասպան եղավ: Ուրեմն,
կա ընկերությունը, որ մարդու էությունն է:

Գնում էր Սեփազան:

Արդեն երկինքն էր ժպտում և մոտենում էր
առավոտը:

1939 թ.

ՆՎԵՐԸ

Իմաստուն Արբաղը, որ դիտեր հավքերի լեզուն, կանչեց բոլոր թռչուններին և ասաց. — Ամենամեծ հավերը կտամ նրան, ով հենց հիմա կգնա, կքանդի իր բունը և կրերի աշտակ: Գնացեք, ով չվերադարձավ, կգրկվի իմ պարգևից, իսկ ով բերեց՝ կստանա նրավերս:

Արբաղին լսեց դեղձանիկը, գլուխը խոնարհեց, հապաղեց մի պահ և գնաց, հեռացավ:

Արծիվը, որ սիրում էր իմաստունին, շտապեց բարձրանալ լեռները, որ տեսնի իր բունը: Կռուկը տխուր բարձրացրեց թևերը և թռավ:

Գնացին բոլոր թռչունները:

Իսկ Արբաղը սպասեց:

Եվ ժամանակ անցավ:

Օրը երեկո էր դառնում արդեն, բայց ոչ մի թռչուն չէր երևում: Դատարկ էր երկնակամարը, չուկար և շարժում: Իսկ Արբաղը՝ աչքերը հեռուներին՝ դեռ սպասում էր:

Եվ մեկ էլ նկատեց, որ իրեն է գալիս մի թևավոր: Թռչունն այդ հոգնած էր սաստիկ, բայց ըշտապում էր:

Նայում էր Արբաղը և վշտացած էր խորապես:

Իսկ Թռչունը, որ սե էր ըստընովին, ավելի էր մոտե-
նում:

Շուտով լավեց մի չար ձայն, և Արրակը տեսավ,
որ եկողը ագռավն է: Շտապում էր և շուրջն էր նա-
ցում ագահ:

— Առաջինը ես եկա, տեր իմ, — խոսեց ագռավը,
հեաց ուժասպառ և ավելացրեց. — մի քիչ ուշացա,
որովհետև բունս հիմնովին քանդեցի, կամքդ կա-
տարված է, ահա, բերել եմ, տուր նվերս:

Եվ դեռ խոսում էր ագռավը, իսկ Արրակը ձեռքը
բարձրացրեց:

— Լոխր, — ասաց, — տեսնում եմ, քանդել ես
բունդ:

— Այո, քանդել եմ, տեր իմ, տուր նվերս:

— Նվերդ, — խոսեց Արրակը և ասաց.

— Իբ տունը քանդողը ուրիշի տունն ավելի
հեշտ կքանդի: Գնա, ագռավ, և միշտ հալածվիր, որ
տուն չքանդես: Ահա նվերդ:

ԱՐԾԻՎԸ

Այն ժամանակ զեռ ապրում էր խմաստուն⁷⁰ Ար-
բակը:

Նա էր, որ զխտեր հավքերի լեզուն և խոսում էր
բոլոր թեափորների հետ:

Զարմանալի հնարքներով թռչունների տերն էր
խմաստունը և նրան էր, որ կնթարկվում էին երկնի
անցորդները:

Հեռավոր աշխարհների մասին Արբակին էր
պատմում հավքն այն սպիտակ, որ անցնում է մեծ
ծովերից:

Իր ցավի մասին նրան էր ասում ծիծառը սի-
րուն. պատմում էր վշտով, որ բունն իր քանդեց ան-
սիրտ թշնամին, և որոնում է հողն իր հայրենի, բայց
վերադարձի ճամբա չի գտնում:

Այդպես էր Արբակը:

Բարի էր նա, մեծ էր ու անհաղթ:

Բայց խմաստունն էլ հաղթվեց:

Նրան կախարդել էր իր կինը, չքնաղ Գինովբեն:

Նա, որ ավելի էր հմայիչ քան արշալույսը, կա-
վառ էր հողով և դավաճան էր:

Մեկ օր էլ, մթին ցանկությամբ, Գինովբեն ու-
ղեց տիրել խմաստունի աշակերտին, որ զեռ ջահել էր
ու թարմ, ինչպես գարունը:

Հեռուները կգնար Արբակի աշակերտը, որ չտեսներ, չհմայվեր, բայց տարփանքով ձգտում էր կինը և հասաւ:

Հմայվեց նաև աշակերտը:

Ավելի բորբոքվեցին Գինովբեի սև աչքերը:

Վառվեց, կրակվեց նաև աշակերտն ու բազմանքով ասաց. — Բայց ուր գնանք, տիրուհիս, որտե՞ղ լինենք, բոլոր թռչունները իմաստունի բարեկամներն են, գիտեն նրա լեզուն և տեսնելով մեզ, կպատմեն իմաստունին, ի՞նչ անենք:

Լուռ մնաց Գինովբեն, փակեց աչքերը սիրուն ու ծպտաց:

— Թռչունները, — չարությամբ բացականչեց նա և ասաց. — Թռչունները չեն լինի...

Ապա անքուն տենչանքի բոցը վառելով աշակերտի սրտում, գնաց իմաստունի մոտ:

Թե այդ գիշեր Գինովբեն ինչպես համոզեց իմաստունին, դժվար է ասել, որովհետև երբ կինը գեղեցիկ է ու դավադիր, սարսափելի է: Միայն թե առավոտյան հայտնի դարձավ, որ Արբակի հրամանով պետք է սպանվեին մեծ պարտեզի բոլոր հավքերը:

Հրամանն անխախտ էր:

Սպանվեցին բոլոր թռչունները:

Միայն մեկն էր բացակա: Արծիվը չկար:

Երեք օր անցավ, երեք անգամ բարձրացավ արեգակը: Դրախտային պարտեզը, որ հավքերի աշխարհն էր, այս անգամ անտեղ դաավ:

Իմաստունի կինը փայլեց գոհունակ ու հաղթող,

Իսկ աշակերտն այն ջահել, արդեն սովորեց խա-
րեությամբ հաճույք ստանալու ճանապարհը:

Երեք օր հետո միայն հեռուներից վերադարձավ
արծիվը:

Եկավ, նստեց Արբակի ուսին և ողջուն ար-
վեց: Բայց Արբակը չընդունեց արծվի բարիք, դայ-
րացավ սաստիկ ու բացականչեց. — Հիմար, հանդուգն
արծիվ, որան՞դ էիր դու, իմ հրամանով եկան բոլորը,
Իսկ դու, որան՞դ էիր դու:

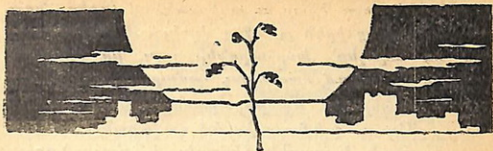
Ապասեց արծիվը և այսպես պատասխանեց.
— Ուշացա, տեր իմ, բայց ես գնացել և ուզում էի
պարզել՝ աշխարհի վրա մեռնողն է շատ, թե ծնվողը:

Արբակը, որ լսում էր, մի պահ մոռացավ դայ-
րույթն ու հարցրեց. — Եվ ի՞նչ — մեռնողն է շատ,
թե ծնվողը:

Իսկ արծիվն այսպես պատասխանեց. — Մինչև
հիմա, տեր իմ, ծնվողներն էին շատ, բայց հիմա՝
մեռնողները, քանզի նրանց թվին պետք է ավելացնել
նաև այն մարդկանց, որ չար խորհրդով սպանություն
են կատարում:

1946 թ.

ՍԻՄՈՆ ՄԵՂԱՎՈՐԸ

Աշխարհն էր մեղավոր, թե ինքը՝ դժվար է ա-
սել, միայն հայտնի էր հաստատ, որ արդեն սպանել
էր իննսուներեք մարդ: Եվ երբ դարձավ հասուն մի
այր, ու սկսեցին սպիտակել մազերը, ամենքն էլ նրան
ասում էին՝ Սիմոն Մեղավոր:

Եվ այդ երկրի կարգի համաձայն, ով սպանել
էր հարյուր մարդ, նրան փրկություն չկար:

Բայց շատ էր ուշացել Սիմոն Մեղավորը: Մը-
նացել էր մեկը միայն, որ հարյուրը լրանար:

Ամեն անգամ, աշխարհի, թե իր պատճառով,
երբ հարկ էր լինում սպանել, Սիմոնը երգվում էր,
որ դա վերջինը կլինի, վերջինը... Սակայն կրկին
լինում էր: Եվ ահա, եկավ՝ հասավ իննսուներեքին:

Մնացել էր մեկը, որ հարյուրը լրանար: Այն
ժամանակ կիսակվին բոլոր դռները, և ներմասն ոչ մի
ճանապարհ չէր լինի:

Այդպես էր օրենքի կամքը, ու սարսափեց Սի-
մոնը:

Ուրեմն ի՞նչ պետք է անել նա, որ ներվեն իր:

մեղքերը: Եվ այդ էք պատճառը, որ նա գնաց երկրի իմաստունի մոտ: Գնաց ու աղերսանքով չոքեց նրա առաջ, պատմեց իրեն տանջող վշտերի մասին, պատմեց ու աղաչեց՝ խորհուրդներ տալ իր մեղքերը քափելու և ներում ստանալու համար:

— Գիտեի քո մասին, — խոսեց իմաստունը և ասաց. — Ահա, քեզ եմ տալիս իմ դավադանը, որ քառասուն տարի է արդեն հեռացել է մայր ծառից: Վերցրու այս, տար քեզ հետ, գնա հեռավոր մի տեղ, յոթը ճանապարհի վրա իջևան կառուցիր ու այնտեղ, գետնի մեջ տնկիր նաև այս դավադանը: Ապրիր և քո տանը հյուրընկալիր բոլոր ճանապարհորդներին, պահիր նրանց, խնամիր նրանց անասունները և ճանապարհ գիր աղահով: Ու այնքան ժամանակ այդպես արա, մինչև կանաչի, ծիլ տա այս դավադանը: Ու երբ կանաչեց, ծիլ տվեց, մեղքերիդ ներում կլինի, աղատ կլինես: Մի մոռանա, սաղայն, որ ոչ մի ճանապարհորդ չպետք է անցնի քո տան մոտից՝ առանց հացդ կտրելու:

Վերցրեց դավադանը Սիմոն Մեղավորն ու գնաց: Վաճառքի հանեց ապարանքներն իր, վերցրեց հարստությունը, որ ունեւր բավական ու գնաց յոթը ճանապարհի վրա ընկած ամայի մի տեղ:

Օրերի ետևից օրեր անցան, և բարձրացավ հոյակապ մի տուն՝ բոլոր հմայքներով հարուստ: Սիմոնը սեփական ձեռքերով հեռուներից շուր բերեց, արևը կիզեց նրան, ապրեց բազում չարչարանքներ, բայց կարողացավ իջևանը ծաղկյալ դարձնել: Ու երբազուն սոսիները բարձրացան դեպի երկինք:

Շուրից ու ծառավից այրվող ճանապարհորդները

Քառավորվում էին՝ իջևանելով Սիմոնի տանը, և չէր զինում մեկը, որ չկտրեր նրա հացը:

Ու անցնում էին տարիները: Հեռուները գնացող թոշուհներ թևերով ժամանակն էր անցնում, բայց ամեն անգամ, երբ Սիմոնն ի տես էր գնում մի ծայրը գետնի մեջ թաղված դավադանին, նկատում էր, որ անօդուս են անցնում իր սպասումները: Ոչ միայն չէր կանաչում դավադանը, այլ ավելի էր չորանում՝ քամիների և արևի ազդեցությանը ենթակա:

Վշտանում էր Սիմոն Մեղավորը: Դեմքի խորը կնճիռները, որ տարիներն էին ափսոսել, պատմում էին նրա տառապանքների մասին: Բոլորովին սպիտակել էին մազերը, որ մի ժամանակ սև էին՝ սև գիշերներից առավել: Բայց իր մարմնի նման գեռ ամուր էր նրա կամքը, որ ձգտում էր ներման: Եվ անդադրում շատացնում էր ծաղկունքը բուրուխայի, հողի ընդերքից աղբյուրներ էր հանում, բարձրացնելով իջևանի համրավը, բայց չէր ծաղկում դավադանը:

Օրերի մեջ, օրերի նման գալիս գնում էին ճանապարհորդները, վայելելով իջևանի բարիքները, խսկ դավադանը մնում էր անփոփոխ:

Սակայն երկրի խմաստունի հին խորհրդին անսալով՝ Սիմոն Մեղավորը ոչ մի ճանապարհորդի չէր թողնում առանց իր հացից նրան բաժին տալու:

Եվ դա օրենք էր դարձել նրա համար:

Եվ դրա մեջ էր ներման վերջին հույսը:

Սակայն մի կարող է ասել, թե վաղն ի՞նչ կրե՞րի իր հետ:

* * *

Այդ առավոտ էլ, ինչպես ամեն առավոտ, արևի

հետ արթնացավ Սիմոն Մեղավորը: Որպես կարտաշա-
հայացքը հեռուներին հառած, սպասեց աշխարհի բոլոր
կողմերից եկող ճանապարհորդներին: Սպասեց պատ-
րաստակամ ծառայի նման, որ սիրով իր օգնություն-
ներ տա:

Տխուր և վշտակիր էր նա: Թավ հոնքերը, որ իջ-
նում էին աչքերի վրա, կարծես ծածկել էին ուզում
նրա վերջին հույսը: Բայց ահա Սիմոնը նկատեց հե-
ռուներից իրեն եկող մի ձիավորի:

Արագապաց նժույգը փոշի էր հանում և թոցնում
էր հեծյալին:

Հույսը կրկին երևաց Սիմոնի դեմքին, որովհե-
տե փարատվեց մռայլը: Չէ՞ որ նորից առիթ կունե-
նար օգնել ճանապարհորդներին, ծառայել նրանց,
մոռանալ իր վիշտը:

Եվ մոտենում էր հեծյալը: Ահա նա բոլորովին
նկատելի դարձավ: Սև էր նժույգը, փրփրաբաշ:
Հեծվորը հեռվից էր գալիս և փոշեթաթավ էր:

Նրան ընդառաջ գնաց Սիմոն Մեղավորն ու ձեռքը
կրծքին դնելով, ինչպես ընդունված էր այն աշխար-
հում, խոնարհում արավ. — Բարին քեզ հետ, ով ճա-
նապարհորդ, բայց ի՞նչ այստեղ, հանգիստ տուր ձեռք
և հոգնած մարմնիդ, ապա թե՛ գնա բարի:

Սակայն չուզեց լսել ճանապարհորդը, ընդհակա-
ռակը՝ կատաղորեն մտրակեց ձիուն, որ հոգնած էր
արդեն ու հեռացավ հապճեպ:

— Կանգնի՛ր, կանգնի՛ր, բարեկամ, մի հեռանա
առանց հացս կտրելու, — բացականչեց Սիմոնը, բայց
իզուր էր խոսում: Ճանապարհորդը խուսափում էր նը-
րանից, մտրակում էր ձին:

— Մի գնա, սիվ բարի մարդ, ես ուխտ ունեմ,—
ասում էր Սիմոնը և վազում նրա կտից, սակայն,
չէր կանգնում ձիավորը: Նայում էր, տեսնում իրեն
աղաչողին, բայց հեռանալ էր ուզում աճապարանքով:

Ահա և իջևանի վերջին դուռը...

Եվ չի կանգնում ձիավորը: Ուրեմն բոլոր սպա-
սումներն անտեղի անցան:

— Կանգնի՛ր,— հին օրերի ահեղ կանչով բղավեց
Սիմոնը:

— Կանգնի՛ր, սիվ մարդ... կանչեցին սպառավոր-
ները, բայց իզո՛ւր, արդեն հեռանում էր հեծյալը:

— Կանգնի՛ր, կանգնի՛ր,— ասեա թե աղերսա-
քով բնությունն էր կանչում, բայց գնում էր հեծ-
վորն արագավազ:

— Ավա՛ղ, ուրեմն... ավա՛ղ...

Եվ որպես շանթը, հին մի չարություն, որ եր-
բեմն պղտորում էր Սիմոնի սիրտը, ընդգրկեց նրա
էությունը:

Ու թափով վազեց, վերցրեց հրացանը: Եվ փողն
առաջ պարզելն ու հեծվորին գետին տապալելը կա-
տարվեց նույն պահին:

— Ահ... էլի կրա՛կ, կրկին սպանությո՛ւն... վեր-
ջացա՛վ ուրեմն, վերջացա՛վ... լրացավ հարյուրը: Ան-
դարձ փակվեցին փրկության դռները... փակվեց դա-
դաղի կափարիչը, էլ ի՞նչ հույս:

Աշխարհի, թե իր դեմ վրդովված, ավելի շուտ հու-
սահատ, իր տեղում մեխված մնաց Սիմոն Մեղավորը:

Եվ նրա համար դար թվաց այդ պահը... Այլևս
նեղում չկար:

Ու դանդաղ, որպես կորած մի մարդ, նա շար-

ժըվեց առաջ: Գնաց, որ հողից դուրս քաշի գավազանը, տանի հանձնի երկրի խմաստունին ու նրան պատմի իր վերջին, բայց անդարձ մեղքի մասին:

Եվ երբ ցանկանում էր հողից դուրս հանել հին գավազանը, մարդիկ բռնեցին նրա ձեռքը և հարցրին հետապառ. — Զտեսա՞ր արդյոք, այստեղից մի ձիավոր չանցա՞վ:

— Տեսա ու սպանեցի... Վերջացավ...

— Սպանեցի՞ր... Փառավորվես դու:

— Ինչպե՞ս, — դայրույթից կրակվեցին Սիմոնի աչքերը:

Եվ այն ժամանակ մարդիկ ասացին նրան. — դու պատժեցիր մեկին, որ թույն էր դարձել համակ, ծախել էր ուղում իր հայրենիքը: Իսկ մայրը նրա աղաչում էր դուր՝ դարձի գալ կրկին: Բայց չարն ըստոր՝ իր մորն սպանեց և մատնիչ դարձավ:

— Մասնի՞չ, մայրասպան, — նրա փոխարեն կարծես թե ընուլթյունն էր հարցնում՝ դայրացած աշխարհի և մարդկանց գործերի վրա:

— Այո՛, մատնիչ էր ու մայրասպան... Եվ չգիտես արդյոք, որ ամեն մի սպանուլթյուն սպանուլթյուն չէ:

Սիմոնը լսում էր մարդկանց և ձեռքը գցեց գավազանին, ցանկացավ դուրս քաշել, բայց ուժը չէր պատում...

Քառասուն տարվա գավազանը ծլել էր, ծաղկել:

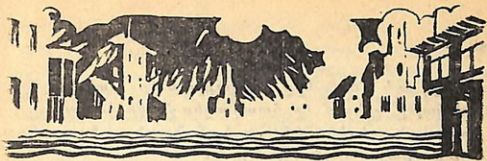
Կարծես թե նրա հետ ծաղկում էր նաև Սիմոն Մեղավորը:

1945 թ

קטלני

ԹԱԹԻԿԸ

Մեծացել էր այդ փոքրիկ քաղաքում, այդ փոքրիկ վրա և աշխարհում ուրիշ ոչինչ չէր ճանաչում զրանից բացի:

Սակայն նրան ամենից հարազատ ու ծանոթ էր ճաղափոր պարիսպ ունեցող մեկ հարկանի այն տունը, ուր չի հիշում, թե երբ բերեցին իրեն: Սկզբում, երբ դեռ շատ էր փոքր, կերակրում էին այն կովի կաթով, որին վախեցնում էր նա, երբ արդեն մեծացել էր:

Իսկ ինչպես ստացավ իր անունը, հիշում է արդյոք, դժվար է ասել: Բայց դա պատահեց այսպես. — իր փոքրիկ տերը, Միշան, գրկում էր նրան, ուժեղ սեղմում կրծքին, առանց զգալու, որ սիրունիկ շնիկին ցավ է պատճառում, վազում էր տուն, տաք վառարանի մոտ, ապա քաշքշում էր, բարձրացնում ուտին, բայց հենց որ դնում էր գետին, առանց ժամանակ կորցնելու շնիկը վազում էր մահճակալի տակ: Միշան դնում էր նրա ետևից, բայց իզուր, շնիկն արդեն սովորել էր ինքն իրեն պաշտպանել: Պատին սեղմված, դունչը դնում էր թաթիկները վրա և հաջում էր, երբ Միշան ցանկանում էր մոտենալ, բռնել նրան:

Միշան կրկին կանչում էր, բայց շնիկը դուրս չէր գալիս, մինչև որ չկանչեր մեծ տերը՝ Միշայի հայրիկը:

Այն ժամանակ միայն դուրս էր գալիս թաքըս-

տոցից, իսկ մեծ տերը վաղաքշում էր, ապա վերցնելով կաթը՝ լցնում էր հատկապես շնիկի համար պատրաստված ափսիսի մեջ, հացի մանրուկն էր բրդում և նոր միայն տալիս էր նրան:

— Տեսնում ես, աղաս, խելոք է շնիկդ, դու չարչարում ես նրան, դրա համար էլ վախչում է քեզանից, իսկ ով կաթ է տալիս, լավ է վարվում, նրան էլ սիրում է: Շնիկդ խելոք է և իսկական թաթիկ: Մի տես է՝ բոլորովին սև դուչն ունի, միայն առջևի թաթիկներն են սպիտակ, կարծես թե մածնի մեջ է ընկել, շատ է սիրունիկ, իսկական թաթիկ, — բացատրում էր մեծ տերը, իսկ Միշան ծափ էր տալիս, թռչկոտում և ասում էր. — Սպիտակ թաթիկ, թաթիկ ջան, էլ չեմ չարչարի, ազնիվ խոսք, չեմ չարչարի:

Ապա ավելացնում էր կաթի բաժինը, տալիս էր նաև ուրիշ բաներ, — կե՛ր, թաթիկ ջան, կե՛ր:

Այստեղից էլ մնաց անունը: Երբ մեկը թաթիկ էր ասում, նրան թվում էր, թե մի լավ բան է լինելու, ցյում էր ականջները, վազում էր, ցատկում:

Շուտով մեծացավ թաթիկը: Նա արդեն կատարյալ շուն էր: Հասակը ոչ բարձր էր, ոչ էլ ցածր: Խելոք ու բարի էր բարեկամներին նկատմամբ, չար ու անզուսպ՝ վտանգի ժամանակ:

Մեծացել էր նաև Միշան, նա արդեն շորերով դասարանի աշակերտ էր: Թաթիկը հասկացել էր, որ փոքրիկ տերը, եթե իրեն սեղմում էր կրծքին, դա բոլորովին էլ չարությունից չէր, այլ սիրուց: Հիմա ինքն էլ շատ էր սիրում չարաճճի խաղեր:

Թաթիկը գիտեր նաև այն, որ տան մեջ իրեն նամենից շատ սիրում էր փոքրիկ տերը, ինքն էլ չա-

փառանց սիրում էր նրան: Եվ իսկապէս, մարդ թե
կենդանի՝ աշխարհում ամենից հարազատ մեկին է
զգում: Բայց Թաթիկը ահա, օրինակ, ինչպե՞ս չսիրեր
Միշայի մայրիկին, որը նրա համար հատուկ ճաշ էր
պատրաստում, այնքան համեղ, այնքան հյութալի:

Փոքրիկ տիրոջ մայրիկը, որն ընդհանրապէս
բարկանում, բղավում էր ուրիշների վրա, որովհետեւ
տան մեջ ընդհանուր կարդ ու կանոնը նա էր հաս-
տատում, մեղմ ու սիրալիր էր Թաթիկի հետ:

Իսկ Թաթիկն անառարկելիորեն ենթարկւում էր
տիրուհուն: Հապա մեծ տերը... Ձէ՞ որ առաջին ան-
գամ նա փաղաքշեց, Թաթիկ անունը դրեց, չէ՞ որ
նա էր իր համար դրսի մաքուր օդի մեջ փայտից
անակ պատրաստել, այնքան հարմար, որ ոչ անձրին
էր անհանդատացնում, ոչ էլ քամին:

Թաթիկը սիրում էր իրենց բադիկներին, հավե-
րին ու աքաղաղներին, որովհետեւ փոքրիկ տիրոջ
մայրիկն էլ հոգում էր նրանց մասին: Նա նույնիսկ
խաղում էր կատվի հետ, որովհետեւ երբ մեկ անգամ
ցանկացավ պատժել այդ ստախոսին, տիրուհին բղա-
վեց նրա վրա, նույնիսկ ցանկացավ թակել, իսկ այդ
նշանակում է, որ հարկավոր է հաշտ լինել, տիրուհին
իրենից լավ է հասկանում, թե ինչ է հարկավոր, և
ինչ՝ ոչ: Այդ արդեն Թաթիկը փորձից գիտե: Երբ
հարկավոր է հալածել, հարձակվել որեւէ մեկի վրա,
Միշան սուլում է կամ կանչում նշանակալից ձայնով,
այն ժամանակ Թաթիկը գիտե իր գործը:

Նա սիրում էր իրենց դարբասի ձաղերը, որովհե-
տեւ դրանք արգելում են օտարների մուտքը, անձանոթ,
Թափառական շները չէին հալածում իրեն:

Նա սիրում էր իրենց տան կառուրը, որովհետև աշխատելից ավելի լավ էր դիտում հեռուն, տեսնում էր հանդից վերադարձող իրենց կովին, վազում վախեցնում էր, ապա սկսում էր խաղալ նրա հետ և հաճույք էր զգում, երբ լսում էր հորթուկի բառաչք։

Խելոք շունը նույնիսկ իր մեծ տիրոջ հյուանա-կան դորժիքները՝ ուրազն ու ոտնդան էր սիրում, որոնք տաշեղ էին պատրաստում, իսկ նա հաճույք էր զգում, երբ ընկնում էր տաշեղի մեջ, խշխշացնում էր՝ մարմնի վրա զգալով դուբալի խտիտ։

Հապա իրենց տան պարսպի դուռը։ Դա արդեն նրա սիրելին էր։ Օրվա մեծ մասը նա անցկացնում էր աշխտեղ։ Այգետեղից էլ նա տեսնում էր տուն վերադարձող Միշային, դպրոցական պայուսակը թևի տակ։ Վազում էր ընդառաջ, թռչկատում էր, ցատկում, ընկնում էր ոտքերը, ապա դառնում էր ետ, կրկին մտնում տուն, գանում էր արհեստն և սկսում փաղաքշական ձայներ հանել։ Իսկ այդ նրա լեզվով նշանակում էր, թե Միշան վերադառնում է դպրոցից։ Տիրուհին, իհարկե, հասկանում էր այդ և ժպտում։ Իսկ Թաթիկը նորից դուռն էր պրծնում, վազում, նրա տուն էր պարսպի դռան առաջ, ապա դռնից թաթիկին դրած, խորամանկ ու սպասողական՝ մնում էր մինչև փոքրիկ տիրոջ հայտնվելը, որը շուտով չարձձի խաղեր էր սարքելու նրա հետ։

2

Բայց ինչպե՞ս փոխվեց ամեն ինչ, այդ ինչպե՞ս պատահեց։ Թաթիկը դրա մասին պարզ հասկացողու-թյուն չունի։ Միայն մեկ անգամ դարձացավ, տես-

նելով տիրուհու անսովոր լացն ու կսկիծը, սակայն հետո այդ էլ մոռացավ:

Իսկ ռւբ գնաց իր մեծ տերը, ինչո՞ւ այլևս տուն չի գալիս՝ սպիտակ գոգնոցի մեջ ուրազն ու ռանդան փաթաթած, այդ էլ չի կարող հասկանալ նա: Միայն զգում կամ հիշում է երբ երեկո է լինում, երբ գալիս է մեծ տիրոջ աշխատանքից վերադառնալու ժամը: Ահեղ որոտներից հետո քաղաքում և իրենց տանը շատ բաներ փոխվեցին:

Շատ տեղերում բոցեր առաջացան, որ ձգվում էին դեպի երկինք, սարսափելիորեն վախեցնելով Թաթիկին:

Միշտ դալրոց չէր գնում այլևս: Թույլ չէր տալիս, որ Թաթիկն էլ դրսում շատ մնա: Տխուր էր տիրուհին, առաջվա զվարճալի խաղերը չէր կատարում նաև փոքրիկ տերը:

Թաթիկի համար այդ էլ սովորական դարձավ: Թվում է, թե մոռացավ անցածը, հաշտվեց նորի հետ, ուրիշ ի՞նչ կարող էր անել: Բայց անհայտնվեցին վատ մարդիկ:

Նախ տարան կովը, որն իրենց կաթ էր տալիս, ապա տարան բաղերը, հավերն ու աքաղաղը, տարան և ուրիշ շատ բաներ, որ իրենց այնքան հարկավոր էին:

Չար մարդիկ, վիշտ պատճառելով տիրուհուն, պատից պոկեցին խալիչան և այն էլ տարան: Թաթիկն այդ արդեն լավ է հիշում, որովհետև երբ նա չում էր խալիչայի վրա եղած դուռագեղ նկարներին, նրան թվում էր, թե դրանք կենդանի բաներ են, ինչ որ պատճառով քարացել են, չեն շարժվում:

Նկվորները շատ բաներ տարան: Թաթիկն այն էր զգում միայն, որ դրանք անսովոր մարդիկ են և գաղազում, հաջում էր, աշխատելով վախեցնել, հեռացնել նրանց, իսկ նրանք ընդհակառակը, մոտենում էին և ցանկանում էին խփել իրեն: Միշտն զսպում էր Թաթիկին, փաթաթվում էր պարանոցով:

Թաթիկն հասկանում էր, որ փոքրիկ տերն ուզում էր ասել, թե միևնույն է, նրանք քեզ էլ կրսպանեն, հանգիստ եղիր:

Տիրուհու, Միշայի և հարևանների մշտական խոսակցությունից խելոք շունը ճանաչեց վատ մարդկանց: Հետագայում, երբ լսում էր նրանց անունը, սրում էր ականջները, գլուխը բարձրացնում էր՝ զգույշ ու սպասողական: Իսկ այդ, նրա լեզվով ասած, նշանակում էր, թե մի վատ բան է մոտենում, ինչպես օրինակ, խելագարված մի անասուն, կատաղած մի գազան, որ կգա, կավերի, կտանի: Նվ իրոք, օտարականներն այդպես էին վարվում: Ուրեմն պետք էր զգույշ լինել:

Նորեկներին անունը Թաթիկի համար վտանգի ազդանիշ դարձավ: Բայց հետագայում այդ էլ նրա համար դարձավ սովորական: Վատն այն էր, որ գնալով պակասում էր ուտելիքը: Ճշմարիտ է, փոքրիկ տերը հացի վերջին պատառը կիսում էր նրա հետ, երբեմն էլ ուրիշ տեղերից ուտելու բաներ էր ճարում: Բայց դա քիչ էր, շատ քիչ:

3

Հատկապես այդ օրերին Միշան ու նրա մայրը ափելի լռակյաց էին դարձել: Նրանք համարյա թե

տանից դուրս չէին դալիս: Թաթիկը նկատում էր փոփոխությունը, բայց նա ինչպե՞ս կարող էր հասկանալ, որ վատ մարդիկ ամեն ինչ տանելուց հետո, հիմա էլ մարդկանց են տանում հեռավոր տեղեր:

Մայրը կարող էր բաժանվել որդուց, դա էր սարսափելին: Խելոք շնիկը դժբախտաբար չէր կարող դատել այդ մասին, հասկանալ, և այդ էր պատճառը, որ կատակ սկսելու նպատակով մի քանի անգամ վաղեց ետ ու առաջ, հաջեց: Միշան ցուցամատով լռելու նշան արեց:

Դուռը թակում էին: Գլուխը բարձրացնելով Թաթիկը ոտքի կանգնեց և ցանկացավ դուրս վազել, Միշան սաստեց նրան:

Համարյա թե ջարդում էին դուռը: Միշայի և տիրուհու զգուշավոր խոսքերից Թաթիկը ոչինչ չէր կարող հասկանալ, բայց նրա համար շատ բան հասկանալի դարձավ, երբ լավեց վտանգի ազդանիշը, օտարականների անվան հիշատակությունը՝ տիրուհու կողմից: Դուռը բախողը չար մարդիկ էին:

Ականջները ցցած, զգուշ ու սպասողական դիտում էր: Նա զգում էր, որ վտանգն է մոտենում:

Միշան ու մայրը օրոշել էին դուռը չբանալ, դուցե թե կարծեն տանը մարդ չկա և հեռանան: Բայց իզուր, մի ահեղ հարված՝ և կոտրված դուռը հո ընկավ, կատաղած մարդիկ, որ զինված էին ոտից-գլուխ, ներս թափվեցին: Թաթիկը, ատամները ցույց տալով, ցատկեց տեղից, ելվորներից մեկը սըվինն առաջ ուղղելով, դռաց՝ զսպել շանը և հետևել մեկ:

Միշան սաստեց շնիկին:

Բայց այս ինչ է կատարվում... Թաթիկը կրկին ոտքի կանգնեց: Վատ մարդիկ քաշքշում, խփում էին իր տիրուհուն, ձեռքերը կապկպեցին, տանում էին: Թաթիկը ցանկացավ վրա պրծնել, մեկ էլ այն նկատեց, որ Միշան, ճարպիկ մի շարժումով, ցատկեց մորն հարվածող մարդու վրա: Թաթիկը հետևեց արջուջը: Բռնեց եկվորի ոտքի սրունքից, բայց նույն պահին էլ, իրեն այնքան մոտ, լսեց պայթյուն, իր գլխին էլ իջավ մի ծանր հարված, բայց կարողացավ փախչել: Հետևից կրակեցին, սակայն գնդակը վրիպեց:

4

Երբ կրկին տուն վերադարձավ, ամեն ինչ լուռ էր: Միշան ընկած էր գոան շեմից քիչ այն կողմ՝ ձեռքերը լայնորեն տարածած:

Թաթիկը երկար ժամանակ կանգնել էր նրա մոտ, ապա սկսեց քաշքշել թևից այնպես, ինչպես արթնացնում էր նրան, երբ թախտի վրա քնած էր լինում: Դնչով խփում էր ուսին, լիզում ճակատին թափված մազերը, բայց Միշայի արտասովոր անշարժությունը նրան ստիպեց ազդուորմ մղկտալ...

Լիալուսնի շողերն էին, որ փայլեցին նրա աչքերում, թե՞ արցունքի կաթիլներ ընկան: Ո՞վ գիտե... Ասում են, թե կենդանիները չեն լալիս:

Թաթիկը հասկացավ, թե ինչ էր կատարվել, գլխաց: Սև գլուխը սպիտակ թաթիկներին զրած, նստել էր իր տիրոջ մոտ և լուռ էր, իսկ հետո սկսեց հաջել անհանգիստ լուսնի վրա, որ երբեմն մտնում էր ամպերի տակ, բոլորովին մթադնելով Միշայի

դեմքը: Ամբողջ գիշերը Թաթիկը մնաց տիրոջ դիակի մոտ, սպասում էր, զուցե թե վերադառնան կատա-
ղած մարդիկ, կամ ուր որ է կգա իր տիրուհին, նա
Միշային հօր է մեծնակ թողել:

Բայց ոչ ոք չհայտնվեց: Փողոցներում մարդիկ
չէին երևում, չկային հարազատները:

Օրեր անցան: Մշտական վտանգի սպառնալիքը
ավելի էր ուժեղացրել Թաթիկի զգաստությունը:
Այս կամ այն անկյունից լսվում էր կրակոց, լսվում
էին ցավատանջ ձայներ: Թաթիկը փողոցներով անց-
նում էր զզույշ և մի կերպ հագեցնում էր իր քաղցը:
Ուտելու ոչինչ չկար արդեն, իսկ նրա նման անտե-
րունչները շատ էին:

Մեկ օր էլ Թաթիկը կատաղի կռվի մեջ մտավ
թափառական մի շան հետ, որը դադառադողի մոտե-
ցել էր իր տիրոջը և ցանկանում էր սպառառոտել նրա
դիակը: Կռիվը ծանր էր, բայց Թաթիկը դիմադրում
էր: Երկու անգամ օտար շունը գետին տապալեց հը-
րան, մեկ անգամ էլ ատամները խրեց ոտքի մեջ,
բայց կարծես թե Թաթիկն ուժեղացել էր: Այն բը-
նազդը, թե թափառականը սպառառոտելու է անօդնա-
կան Միշայի մարմինը, նրան ուժ էր ներշնչում և
նորից ոտքի կանգնեցնում: Վերջապես նրա համա-
ռությունը հաղթեց:

Թաթիկը կարողացավ փախուստի մատնել իր
հակառակորդին, բայց ոտքի յաջի ուժեղ էր: Թափա-
ռական շունը, կարծես, անօդուտ համարելով իր ջան-
քերը, թողել հեռացել էր, իսկ նա, պարսպի դռան
ստաջ նստած, հսկում էր:

Նրան ևս քաղցը տանջում էր, բայց այդ պա-

հին շատ ամելի ուժեղ էր ոտքի ցալը: Սկսեց լիզել ոտքից հոսող արյունը, և մի սլահ նրա զգացմունքները զրգովեցին սեփական արյան հոտից: Անտանելի քաղցի թեւադրանքն էր դա: Իսկ զրանից հետո նա զգաց մի ուրիշ, բոլորովին անսովոր բան: Ի՞նչ էր այդ: Դարձյալ արյան հոտը...

Ձէ՞ որ այնտեղ ընկած էր իր տիրոջ ջախջախված մարմինը: Եվ ահա թե ինչն էր, որ մինչև այստեղ էր բերել օտարական շանը ևս, — նույն այդ զգացումը: Մի սլահ... Եվ Թաթիկը դուռնը դրեց առջևի ոտքերի վրա, աչքերը փակեց: Թվում էր, թե նա մտածում էր, իսկ հետո սկսեց աղիսողորմ փնդրատալ: Այնքան տխուր ու վշտագին էր այդ ձայնը, որ թվում էր, թե մեկը կտրտում է նրա սիրտը... Ո՞վ գիտե, գուցե դա ինքնահանդիմանանք էր, վաղանցուկ, բայց սեփական, անաղնիվ զգացման գեմ: Նույն սլահին էլ Թաթիկի ականջներին հասան ոտնաձայներ: Նա բացեց աչքերը և տեսավ, որ թափառական նույն շունը կրկին վերադարձել է և ցանկանում է մոտենալ Միշային:

Թաթիկի աչքերը կատաղությունից փայլեցին: Ատելությունը դեպի աներես հակառակորդը, անսահման էր: Ձէ՞ որ նրա մեջ ծագած անսովոր զգացմունքն էլ այդ օտարականի խելագար վերաբերմունքից էր ստեղծվել:

Այս ամենի մասին նա զգում կամ դատում էր, ինչպես ինքը կարող էր, բայց փաստն այն էր, որ թափառականի կրկին հայտնվելը Թաթիկին լրիվ կատաղության հասցրեց: Մինչ հակառակորդը կմտածեր պաշտպանվել, նա, հին օրերի ուժգնությամբ, վրա

պրծալ, արդեն ոսկրոտ իր կրծքով. թափով թփեց
թշնամուն, որը երեք անգամ գետնի վրա գլորվեց,
իսկ թաթիկը ժամանակ չտվեց, կրկին վրա պրծալ և
կխեղդեր հակառակորդին, եթե վերջինս մի կերպ չա-
գառեր իր գլուխը: Թաթիկը նրան հալածեց մինչև
փողոցի ծայրը և վերադարձավ բավական կայտառա-
ցած, աշխույժ քայլերով:

Ո՞վ գիտե, գուցե թե այն միտքը, որ չար հա-
կառակորդը պատժվել էր, նրան ոգի էր տալիս: Մըտ-
նելով բակը, թաթիկը առաջին հերթին մոտեցավ ան-
շարժ պառկած Միշային: Նստեց նրա ոտքերի մոտ,
նայեց դեմքին և մի քանի անգամ նշանակալից հա-
ջեց, կարծես թե դրանով ցանկանում էր ասած լինել
իր տիրոջը, որ թափառականը պատժված է և այլևս
երբեք, ոչ մի պայմանով չի վերադառնա:

Քիչ հետո բարձրացավ կոուրը, նայեց շուրջը,
թվում էր, թե նա ստուգում է՝ արդյո՞ք ամեն ինչ իր
տեղումն է, ապա կոուրից իջավ ցած, գնաց պարսպի
դուռը, նստեց իր սովորական տեղը, և կրկին նրան
տիրապետեց այն, ինչ սովերի նման հետևում էր:
Դա քաղցն էր:

Բարձրացավ տեղից և դանդաղ քայլերով գնաց
իր սովորական շրջագայությանը՝ մի բան ճարելու
մտադրությամբ: Բայց իզուր, ոչինչ չկար, ոչ մի բան:
Նա արդեն բավական թափառել էր: Ոտքերը սկսում
էին դավաճանել, իսկ ուշ աշնան քամին վայում էր
ցրտաշունչ:

Երեկոյան, երբ տուն վերադարձավ, քիչ էր մը-
նում ինքն իրեն չհավատար: Իսկապես, գուցե թե
մոռացել էր իրենց տան ճամբան, մոլորվել էր, բայց

«Ն, սա իրենց տունն է, որն ահա չորս կողմից կրակ-
ների մեջ ընկած այրվում է: Թաթիկը ցանկացավ ա-
ռաջ գնար, բայց անտանելի կրակն ու ծուխը վանում
էին: Այլևս ռւր գնար նա, քաղցած էր ու անտան: Այդտեղ մնալ չէր կարող, կրակը ընդգրկել էր տունն
ու ամբողջ բակը և սպառնում էր իր մոտ եղած ա-
մեն ինչին:

Թաթիկը նոր միայն նկատեց, որ այրվում էր
նաև հարեանի տունը: Կրակը բռնել էր ամբողջ փո-
ղոցը: Հեռվում ևս բոցեր էին երևում:

Թաթիկը դիտում էր այդ կրակները և չգիտե-
լինչու՝ ցավատանջ մնգստում: Նա ստիպված էր հե-
ռանալ: Բայց ուր էլ որ գնար, անհանգիստ էր. եր-
կար տարիների սովորույթի ուժը նրան կրկին ձգում
էր դեպի տուն: Նա հաճախ անցնում էր բոցերի մի-
ջից, կարծես թե մի գերող ուժ նրան քաշում էր դե-
պի տուն: Գիշերվա մեջ երեք անգամ եկավ: Թվում
էր նրան, թե այս անգամ էլ որ դա, արդեն հեռա-
ցած կլինեն այրող բոցերը, և ամեն ինչ խաղաղ կլի-
նի առաջվա նման, բայց իդուր, ընդհակառակը, չար
էին կրակները և ավելի զարհուրելի էին դառնում,
մինչև որ լափեցին ամեն ինչ:

5

Թաթիկը կրկին շրջեց բոլոր կողմերը, բայց ոչ
մի տեղ բան չգտավ: Մի փողոց էլ անցավ: Այդտեղ
գտնվում էր քաղաքի մեջտեղից անցնող գետակը:
Նա գնաց դեպի ջուրը և շուտով կանգնեց գետակի
ափին:

Նրա՝ մի բան գտնելու տենչից լայնորեն բաց-

ված աչքերը ինչ որ տեսնում էին: Առաջացավ դեպի ջուրը: Հոսում էր սղտոր գետակը, որի միջից դուրս էին ցցվել խոշոր, լերկ քարեր: Ջուրը թաթիկի կրծքից մի քիչ ցածր էր: Երեքուն քայլերով, ջրի հոսանքին հակառակ, նա լուսթյամբ առաջ էր գնում և կարծես մտքերով տարված, որոնում էր:

Տանջանքից և տևական քաղցից տենդավառ աչքերն ազահարար նայում էին դեպի գետի հատակը: Ինչ որ բան կորցրած մի գիտակից էակ էր կարծես դա, որ գլուխը կախ, համառ ու անթարթ որոնում էր:

Խեղճ շուն: Հողի վրա ոչինչ չկար այլևս: Եկան ֆրիցները և լափեցին ամեն ինչ, տարան, այրեցին: Հողը մնաց դատարկ: Հողի վրա այլևս ոչինչ չգտավ նա և ահա ապրելու կենդանական բնազդով սկսեց որոնել ջրերի մեջ: Սկզբում դա օգնում էր: Մի մոլորված ձուկ, ջրային մի կենդանի, հեռուններից սլատահմամբ բերված մի բան... Շատ անգամ էլ թաթիկի թափառումներն իզուր էին անցնում: Ոչինչ չէր գտնում, ջուրն էլ էր աղքատանում: Իսկ սառնաշունչ քամին, որ աղդարարում էր մոտեցող ձմեռը, ավելի էր ազատություն տալիս իր թևերին:

Այդպես է — սովը և ցուրտը դալիս են իրարից անբաժան, ավելի անողոքը՝ սովն է: Նա եկավ, երբ օտարականները մտան այս քաղաքը, որն առաջ հարուստ էր ու ծաղկյալ: Այդ սովը սառնամանիքի նման թափանցեց, մտավ ամեն տեղ, իր հսկայական լիզվով լիզեց, տարավ ամեն ինչ, նրա շնչից հողն անգամ ճաքճվեց, նա էր, որ փշրեց քարերն անգամ, անտառներից փախան վայրի գաղանները և լուսինն էլ սկսեց գունատվել:

Թաթիկը, որ առաջ սիրում էր կատակներ անել լուսնի հետ, նրան այլևս չէր էլ հիշում: Խելոք շնիկի կենդանական բնազդը մշուշվել էր: Նա արդեն շատ բան էր մոռացել: Սակայն ամեն օր, հին սովորության համաձայն, մոտենում էր արդեն այրված տան պարսպի գոտնը, ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ գալիս էր այնտեղ, ուր մի ժամանակ դուռն էր կանգնած: Պառկում էր, դուռնը դնում թաթիկների վրա և սպասում: Ննջում էր հոգնած ու սովատանջ, փակում աչքերը, և մի պահ նրան թվում էր, թե ահա իր մոտ կանգնած է բարի տիրուհին, ահա և Միշան... Իրեն են մոտեցնում համեղ մի ուտելիք: Թաթիկն աչքերը բանում էր, բայց սչինչ չկար, անըջանքն էր միայն: Դեմն այրված տունն էր, իսկ փողոցում՝ երեսնիվայր ընկած էր ջարդված մի տանկ:

6

... Բայց այս ինչ ձայներ են, կրկին որոտներ են լսվում: Այդպես եղավ և այն ժամանակ: Որոտացին, բարձրացան ահավոր ձայներ և ամեն ինչ փոխվեց: Բայց Թաթիկը հիմա դրա մասին չի կարող մտածել: Այդ օրը ջուրը ոչինչ չէր բերել, բոլորովին խզուր էին անցել նրա համառ որոնումները: Տարօրինակ մի թմիր էր իջել նրա վրա, կարծես թե վերջնականապես բթացել էին զգացմունքները: Նույնիսկ չկարողացավ հենվել ոտքերին, թուլացել, ընկել էր կողքի վրա: Երբեմն միայն, երբ մեծ դժվարությամբ հավաքում էր իր ցրված ուժերը, զգում էր, որ որոտներն աստիճանաբար մոտենում էին: Այրված քաղաքում արտակարգ շարժում կար:

Այդը վաղուց էր բացվել: Հեռուներից բարձրանում էր արևը: Լուսավորվում էր նաև ավերված քաղաքը:

Թաթիկը կորցրել էր իրեն: Հետո բոլորովին մթադնեց նրա հիշողությունը: Կարծես թե ամեն ինչ վերջացավ: Բայց մի արտակարգ դրդիւ նորից ցնցեց նրան: Շրթունքների մոտ սարսուռ տվող ուժով տաքածվում էր հացի հոտը: Հնցը, որ հաղթում է սովին, մի պահ Թաթիկին կենդանության ուժ տվեց: Բացվեցին նրա աչքերը, ցանկացավ կուլ տալ իրեն մոտեցրած ուտելիքը, բայց ծնոտներն այլևս չէին շարժվում: Սկսեց նայել, որոնում էր և տեսավ հրացանը ձեռքին, իրեն այնքան մոտ նստած, մի մարդու:

Հրացանավոր մարդը Միշայի սպանությունը հիշեցրեց նրան, թե մի ուրիշ բան,— դրա համար էլ ցանկացավ վերցնել հացը, փախչել, սակայն իզուր, հաղիվ կատարեց աննշմարելի մի ցնցում:

Այդ ժամանակ էր ահա, որ նրա լսողությանը հասավ ծանոթ, շատ ծանոթ մի ձայն: Թաթիկի աչքերը ավելի բացվեցին:

Դիտում էր: Այո, նա չէր սխալվում, դա իր մեծ տերն էր, որ ամեն իրիկուն տուն էր դալիս, բերելով ուրազն ու ռանգան, դա նա էր, որ իր համար հարմար բուն էր շինել, որ պահպանում էր իրեն:

Հացի ներկայությունը՝ միացած կարոտին և հիշողությանը՝ ավելացրին կենդանության նշույլները: Բազմախորհուրդ աչքերով նա նայում էր իր մեծ տիրոջ:

Ա՛խ, եթե լեզու ունենար... Բայց իր խելոք:

բարի աչքերով կարծես թե ասում էր,— դու որտե՞ղ էիր, իմ տեր:

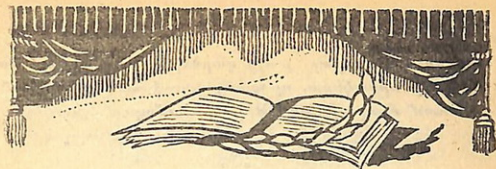
Թե՞ այդպես էր թվում իր տիրոջը, որն այլևս իզուր էր դուրովանքով շոյում Թաթիկի դուռնը և մըտորում,— լեզու ունենայիր, պատմեիր, որտե՞ղ են մերոնք...

Թաթիկի աչքերը փակվել էին: Հավատարիմ շունն այլևս չբացեց աչքերը, վերջացավ, չկար նա:

Տերը ոտքի ելավ: Դիմացը այրված, տունն էր: Խոտի դեղը, որի մոտ մի ժամանակ ընկած էր Միշայի դիակը, մոխրակույտ էր դարձել: Ոչինչ, ոչինչ չկար: Հարազատ ծխնելույզն էր միայն, որ դեպի երկինք քարձրացած, սրտակտուր հիշողություններ էր արթնացնում, ծխում էր կարծես...

Մեկ անգամ էլ նայեց սևիտկան տան ավերակին, ապա սրբեց աչքերի արցունքը և հրացանը բռնած շարժվեց դեպի Արևմուտք, դեպի թշնամին:

1943 թ.

ԶՈՐՍ ՆՈՎԵԼ ՎԱՅՐԱՄ ՓԱՓԱԶՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔԻՑ

(«Մեր տրսիսներ» շարքից)

1. ԽՈՐՀՐԳԱՎՈՐ ՅԱԹԱՂԱՆ

Հիմա, 1940 թվականի օգոստոսին, երբ Փափաղ-
յանն արդեն հիսուն երեք տարեկան է, ուղիղ երկու
հազար անգամ Օթելլո է խաղացել:

Նա եղել է աշխարհի բոլոր կողմերում, անցել է
կաղաղ օվկիանոսի անձայրածիր ջրերով, եղել է Օ-
թելլոյի հայրենիքում, շատ բան է տեսել, շատ վիշտ
և ուրախություններ ապրել, սակայն այն դեպքը . . .

Դա պատահեց Փարիզում: Խաղում էր իր հռչա-
կավոր դերը՝ Օթելլոն:

Բոլորը խորին սիրով լսում էին մավրին: Նա հու-
ղում էր մարդկանց, տիրապետում, զերում էր:

Լուս էին:

Եվ ոչ ոք չնկատեց, որ այնտեղ, դահլիճի վերջին
նստարաններից մեկի վրա, մի մարդ անհանդստորեն
շարժվում էր այս ու այն կողմ, իսկ հետո, երբ Փա-
փաղյանի խաղը հասավ գագաթնակետի, իրեն զսպել
չկարողացավ այլևս, ոտքի կանգնեց և թեքվեց առաջ:

Թվում էր, թե նրան զերել է խորհրդավոր մի ուժ
և ուր որ է կտանի . . .

Նա սկամորթ էր՝ Օթելլոյի ցեղակիցը: Ունեց
հսկայական մարմին, հազիթական բազուկներ: Երկա-

թափուռ էր սիրտը, բայց դարձել էր հեզ, որպես ծաղիկ մի նրբակերտ, որ պատրաստ է հավերժորեն անթառամ մնալ սիրելի Օթելլոյի համար:

Ներկայացումը վերջացավ: Մարդիկ սպասում էին, որ գուրս զար Փափազյանը, որ տեսներին նրան՝ առանց գրիմի, կյանքում ինչպես որ կար: Նղավ մեկը, սակայն, որ առանց սպասելու, զնաց զեպի կուլիսները, շտապեց բոլե առաջ լինել Փափազյանի մոտ:

Դա այն մարդն էր:

Առանց խնդրելու, ինչպես սեփական տանը, նա բացեց դուռը և մտավ ներս:

Լսելով մոտեցող ոտնաձայները, Փափազյանը հետք չըջվեց:

Նա գրիմը դեռ չէր մաքրել:

Երկու սեամորթ նայում էին իրար:

Արտիստը լուռ էր, իսկ օտարականը մոտեցավ, ջերմորեն սեղմեց Փափազյանի ձեռքը և ասաց.

— Ապրես դու, իսկական մավր ես, մերոնցից ես...

Արտիստը սպասում էր: Մավրիտանացին այլևս չխոսեց: Նա նայում էր մի կողմ: Երկար լռելուց հետո միայն, ասաց. — Այդպես, բայց այս մեկը քեզ չէ սաղում, մեզ համար էլ լավ չէ:

Փափազյանը նայեց այն կողմը, ուր սեևոված էր անծանոթի հայացքը: Այնտեղ զբլած էր Փափազյան — Օթելլոյի բեմական դաշույնը, որը պատրաստված էր փայտից:

Սեամորթ մարդը հանդարտ, բայց վճռական

քայլերով մոտեցավ, վերջրեց փայտե սուրբ, նայեց Փափաղյանին, ապա դաշույնը դրեց ամբակուռ մատնեքի արանքը, սեղմեց, մեջտեղից երկու կես արավ և որպես թեթև տաշեղ, նետեց մի կողմ: Իսկ հետո դոտկատեղից դուրս քաշեց սեփական սուրբ և մեկնեց արտիստին.— Մ'ու, նվիրում եմ քեզ: Նա շատ յագոնեքի վրա է աշխատել:

Մավրիտանացին ուզում էր տեսել, թե դաշույնը շատ յագոնեք է սպանել:

*
* *

... Այդ օրից երկար տարիներ են անցել, սակայն Փափաղյանը պահում է խորհրդավոր դաշույն—յաթաղանը, այն՝ որ նվիրել է իսկական մավրը, այն՝ որ հաղվադյուտ է և պատրաստված է թունավոր մետաղից:

Երբ Փափաղյանին տեսնեք Օթելլոյի դերում, դիտեք, որ նրա ձեռքում մավրիտանական դաշույնն է... այն՝ որ շատ յագոնեքի վիզ է թոցրել:

2. ԹԱՆԱԿԱՆ ՄԵՆԱԿԱՆՈՒՆԸ

Այն ժամանակ նա բոլորովին երիտասարդ էր, սակայն անուռը, շատ նման այն խարույկին, որն ապագայում մեծ հրդեհ պիտի առաջացնի, իր վրա էր բեռնել մարդկանց ուշադրությունը:

Ամենքն էլ ցանկանում էին տեսնել Փափաղյանին: Եվ ով ուզում էր, կարող էր տեսնել, իսկ ինքը՝ Փափաղյանը չէր կարող տեսնել նրան, ում երագում, կարոտում էր:

Մահն ու սև հողը, որպես հավերժական պատճառ,
փակել էին ճանապարհը: Իսկ արտիստը, երիտասարդ
մարդը, երազում էր՝ գոնե մեկ անգամ հրաշքով տես-
նել նրան, գեթ շոշափել զգեստները:

Եվ . . . Ո՛վ մարդկային երջանկություն, բարի
աստղի տակ էր ծնվել արտիստը, նրա երազն իրա-
կանություն դարձավ:

Փափաղյանը կարող էր տեսնել իր հռչակավոր
նախորդին՝ Պետրոս Աղամյանին: Բայց, սպասեցեք...
Կյանքում այդպիսի բաներ չեն լինում:

Փափաղյանը լսել էր, որ Պոլսում, մի առևտրա-
կանի մոտ գտնվում էին Պետրոս Աղամյանի բեմա-
կան շորերը, այն զգեստները, որոնցով մեծ արտիս-
տը հանդես է եկել Օթելլոյի, Համլետի դերերում: Ու-
րեմն հասել էր երջանկության բոլեն: Փափաղյանը
կարող էր շոշափել Աղամյանի զգեստը, նույնիսկ հաղ-
նել, բեմ բարձրանալ:

. . . Մեկ օր էլ, վաղ լուսաբացին, նա ներկա-
յացավ առևտրականին և խնդրեց իրեն վաճառել բզ-
զեստները:

Առևտրականը, ինչպես բոլոր առևտրականները,
խորամանկ էր: Նա զգաց, որ այդ սիրուն շորերը շատ
ավելի թանկարժեք են, քան ինքը կարծել էր մինչ
այդ: Աղամյանի բեմական զգեստը ինչպե՞ս էր ըն-
կել վաճառականի ձեռքը, անհայտ էր: Սակայն հայտ-
նի էր այն, որ պճնասեր պոլսեցիները փող էին տա-
լիս առևտրականին, վերցնում Աղամյանի շորերը, կի-
բակի օրերը հափնում, իսկ հետո վերադարձնում էին
տիրոջը:

Շահասեր առևտրականն իմացավ զգեստների

գաղտնիքը և Փափազյանից պահանջեց այնպիսի գումար, որի մասին արտիստը երազել անգամ չէր կարող:

Ուրեմն այդպես, Ադամյանի շորերը պետք է մընային առևտրականի ձեռքին, հանձարի զգեստը պետք է մնար մի մարդու մոտ, որը նրան շահույթի առարկա էր դարձրել: Իսկ Փափազյանի կարգը...

Լաց լացեց երիտասարդ արտիստը, բայց խնչ կարող էր անել:

Եվ մի դիշեր, երբ Բոսֆորի ափին քուն էր մըտել Պոլիսը, դադտագողի վաճառականի տանը մոտեցավ մի մարդ: Նա կարողացավ առանց աղմուկի ներս մտնել: Փնտռեց և գտավ...

Նրա ձեռքի տակ ընկան անդին քարեր, ոսկի, ապարանջան, անբավ մի հարստություն: Բայց այդ բոլորը չէին դերում որոնող մարդուն: Վերջապես նա տեսավ այն սնդուկը, որը հարկավոր էր իրեն:

Որոնող մարդուն թվաց, թե սնդուկի մեջ պահված իրերը շնչում էին. — Տար, ազատիր:

Շտապով վերցրեց իր երազածը, սեղմեց կրծքին ու բաց լուսամուտից թռավ դուրս:

Վահրամ Փափազյանն էր դա:

Նա փախցրեց Պետրոս Ադամյանի բեմական շորերը: Գնաց և երբ բավական հեռացել էր արդեն, կանգնեց:

Դիշերն էր նրան շրջապատողը, իսկ վերեից բարեկամի աչքերի նման ժպտում էին աստղերը:

Երջանիկ էր Փափազյանը: Ադամյանի շորերը նա

անդամեց շուրթերին, նայեց Ադամյան—Համլետի մեղալիոնին և մի պահ պատկերացրեց Ադամյանին այդ շուրթերն հագած՝ Համլետի դերում: Նրան թվում էր, թե արդեն լսում է Ադամյանի հրաշալի ձայնը, — «Լինել, թե չլինել...»

Ասում են, թե մինչև հիմա էլ, երբ արդեն երկար տարիներ են անցել, երբ, ավագ, սպիտակում են արտիստի մազերը, բեմ բարձրանալիս, Համլետ խաղալիս, Փափաղյանն իր կրծքին է դնում Ադամյանի կախարդական մեղալիոնը, որպեսզի Համլետը բախտավոր լինի...

3. ԱՂՋԵՈՒ ՊԱՀԱՆՋԸ

Փափաղյանը մի աղջիկ ունի, անունը՝ Մարգո: Այն, ինչ պատմելու եմ, եղել է Նրևան քաղաքում, տարիներ առաջ, երբ Մարգոն դեռ երեխա էր: Նա ջրջում էր հայրիկի հետ և միշտ էլ, ներկայացումներ է փամանակ, նստում էր առաջին կարգի մի համարաթիվի վրա, թաթիկներին էր հենում սիրունիկ կրծքակը և դիտում էր պապային—Օթելլոյին:

Քանի՜-քանի՜ անգամ նա հորը տեսել էր այդ դերում, սակայն դարձյալ դիտում էր և չէր հագնում:

Մեկ անգամ, սակայն, փոքրիկ Մարգոն իրեն վատ զգաց: Գլուխն էր ցավում:

Վազեց դեպի կուլիսները, գտավ Փափաղյանին և ասաց.— Պապա, այսօր մի խաղա, հիվանդ եմ, տուն գնանք: ,

Պապան, ի հարկե, չդիջեց, հարկավոր էր խաղալ: Հասարակութունը սպասում էր, դրա համար էլ գրկեց: համբուրեց աղջկան և ասաց.— Հանգիստ եղիր, բալիկս, շուտ կվերջացնեմ:

Մարգոն նորից եկավ դահլիճ և իր տեղը նստե-
լով, շարունակեց նայել: Բայց դիւի ցավը չէր կտրվում:

Հանդիսատեսը Փափաղյանի խաղով հմայված,
տարվել էր: Մարդիկ կարծես թե տեղափոխվել էին
մի ուրիշ աշխարհ: Լսում էին Օթելլոյին, որի սրտում
արդեն բորբոքվել էր ահավոր խանգը: Տանջվում էր
Օթելլոն, տանջվում էր Դեզդեմոնան, իսկ Յագոն՝
որոգայթ էր լարում:

Մարդիկ սրտատրոփ լսում էին Փափաղյանին և
ահա, այդ ժամանակ, բարձր ձայնով, այնպես որ
հայրը լսի, Փափաղյանի աղջիկը բղավեց, — Պապն,
այսօր մի քիչ շուտ խեղդիր Դեզդեմոնային, տուն
դնանք:

Ասում են, թե դահլիճում եղած մարդիկ այս
ձայնը լսելով, հանկարծակիի եկած՝ զարմացան, իսկ
Փափաղյանը մի քանի քայլ առաջ եկավ և լայն
բացված աչքերով նայեց աղջկան: Դիտում էր Օթել-
լոն... Նրա աչքերում՝ խանդի և կատաղության բոցե-
րի վրա իջել էր հայրական սիրո խորհուրդը, մի բան,
որը միայն Մարգոն կարող էր տեսնել:

Աղջիկը հասկացավ:

Օթելլոն ասում էր. — Լռի՛ր, լռի՛ր, գառնուկս...

4. ՄԱՅՐԸ

Հանճարեղ Շեքսպիրի Օթելլոն եղել է արաբ:
Նրա նախնիները փախել են հայրենի աշխարհից:
Մի մասը գնացել է ղեպի էգեան ծովը, իսկ մյուսը՝
արևմուտք: Արևմուտք փախած արաբները կոչվել են
մավրիտանացիներ: Հիմա էլ, երբ Վենետիկի մավրի՝
Օթելլոյի ժամանակից դարեր են անցել, ապրում են

ներա ցեղակիցները: Պարզ ասած՝ կան Օթելլոյի հետ-
նորդները և սիրով են դիտում Օթելլո-Փափաղյանին,
իրենց նախահորը:

Մեկ անգամ Փափաղյանը խաղում էր մավրի-
տանացիների համար: Նրանք սպասում էին: Քիչ հե-
տո բնմ էր բարձրանալու ինքը՝ Օթելլոն:

Որոտացին ծափերը, բացվեց վարադույրը, իսկ
Օթելլոն չեկավ: Ի՞նչ էր պատահել Փափաղյանին: Նո-
րից որոտացին ծափերը, կանչեւ տեղացին, իսկ Օ-
թելլոն չկար ու չկար:

Լռեցին: Որպես գիշերը՝ իջավ կասկածանքը: Տխուր
էին, ի՞նչ պատահեց, ռւր է Օթելլոն...

Երկար սպասեցին և այն ժամանակ սկսւմորթ-
ներից մեկը՝ փորձված մի ծերունի գնաց դեպի բնմ,
անցավ կուլիսները: Այնտեղ, աթոռի վրա, արդեն
դրիմ եղած, նստել էր Փափաղյան-Օթելլոն: Սկսւմորթ
մարդը փոքր ինչ կկոցած աչքերով նայեց Օթելլոյին
և զարմացավ: Մավրի աչքերում արցունքներ կային:
Լալիս էր Փափաղյանը:

Մավրիտանացին ջերմորեն գրկեց նրա դուռիը,
նայեց Օթելլոյի աչքերին և ասաց. — Ինչո՞ւ ես լա-
լիս...

Պատասխանի փոխարեն Փափաղյանը վերցրեց
նոր միայն ստացված հեռագիրը և մեկնեց սկսւմորթ
մարդուն:

Այնտեղ պարզ տառերով գրված էր — «Մայրդ
մահամերձ հիվանդ է, շտապիր»:

Փափաղյանի մայրը... Օթելլոն լալիս էր... Նա՞-
որ հորը էր, լալիս էր, բնմ բարձրանալ չէր կարող:

Ծերունին մեկ անգամ էլ կարգաց հեռագիրը և բաղմախորհուրդ շարժեց գլուխը:

Իջել էր ծանր, սիրտ մաշող լուռությամբ:

Ծերունին դեռ նայում էր հեռուները, իսկ հետո ձեռքը դրեց Փափազյանի ուսին, թափանցող հայացքով նայեց նրա վշտակիր աչքերին և ասաց. — Մի լար, Օթելլո, բոլոր սկամորթների մայրերը քո մայրերն են, դու մի մայր չունես... Հավատա, նա չի մեռնի:

Նորից թնդացին ծափերը և բեմ բարձրացավ հղոր Փափազյան — Օթելլոն՝ բազում մայրերի զավակ:

Ու ասում են, թե այդ օրը նա այնպես խաղաց, որ այլևս չի կրկնվի:

1940 թ.

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

Մութ էր սենյակում, լույսը վառեց: Ահա պարզ
երևում է նրա դեմքը: Ի՞նչ կերպարանք է դա: Գեր-
մանացի է: Մայր է եղել, իսկ հիմա գերի է, անպի-
տանը քծնում է:

Գրիգոր Համբարձումյանը պետք է հարցաքննի
նրան:

Եվ սկսվեց: Շատ բաներ իմացավ Համբարձում-
յանն այդ գերմանացուց, դրանք բոլորն էլ հարկավոր
էին իր իշխանությանը, իմացավ և այն, ինչ անձամբ
իրեն էր հարկավոր:

*
* *

— Ձեր դեմքն ինչո՞ւ է այդպես տարօրինակ,
կարծես թե կարկատել են,— դիմելով գերմանացուն,
հարցրեց Համբարձումյանը: Սկզբում գերին չէր ու-
զում պատասխանել, բայց քննիչի ժպիտը, խոսակցու-
թյան մեղմ տոնը նրա մեջ մտքեր հարուցեցին և ու-
րուշեց սրտաբաց լինել:

— Ի՞նչ կա որ, կասի իրականությունը, գուցե
թե շահի հարցաքննողի համակրանքը:

Գերմանացիին ցանկանում էր դիմել խորամանկության:

— Դե՞մքս . . . Իսկապես որ կարկատած է: Պատահեց Կիևում, արևի ահեղ շփումը, ա՛յ, տեսե՞ք, դեմքիս մի մասի կաշին պոկեց, հետո կարկատեցին, բըժիշկը հմուտ էր, ժամանակակից բժշկությունը այդպիսի բաներ անում է:

— Կարկատեցի՞ն, — Համբարձումյանը ժպտաց (հարցաքննելիս ինչո՞ւ բարկանալ), իսկ կարկատած որտեղից, ձեզ մոտ ճարվում է, ինչ է, շա՞տ կա, — կատակեց նա:

— Կարկատա՞նը, — գերմանացիին մի պահ ևս վարանեց, ասե՞լ իսկությունը, թե ոչ, բայց որոշել է, կասի, գուցե և իր համար լավ լինի:

Պարոն քննիչ, դուք ուսես եք, այդպես չե՞

— Իհարկե, — ասաց Համբարձումյանը:

Նրա շիկավուն մազերը, կապույտ աչքերը, ուսեսերեն մաքուր խոսելը, կասկածի տեղիք չէին տալիս, իսկ գերմանացիին ուսեսերեն բավական գիտեր:

— Դե, ուրեմն կասեմ, — ստորաքարշ ժպտաց գերին, վիզը ներս քաշեց, կռացավ և շարունակեց, — ա՛յ, թե ինչ կասեմ, բայց հավատացե՛ք:

— Նու, ի հարկե:

— Պարոն քննիչ, ես ուսաներին սիրում եմ, այո, այո, ես ուրիշ գերմանացիների նման չեմ, ես սիրում եմ ուսաներին, սիրում եմ . . .

Գերին նկատեց, որ քննիչը կարծես թե հասկանում էր իր կեղծիքը, դրա համար էլ ավելի կռացավ, աչքերը կիցեց և համոզիչ տոնով կրկնեց, — սիրում եմ, իմ պապս, իմ հայրս էլ այդպես էին, ուսաների

դեմ ոչինչ չունեմ, իսկ այ, մյուսները — ահա ուկ-
րաինացիները, վրացիները, հայերը . . . Կվառեմ մեկ
մեկ, աստված է վկա՝ կսպանեմ,— բայց դուք ուու-
եք չէ՞, պարոն քննիչ:

— Ռո՛ւս, ի հարկե, բայց պատմիր, շարունակիր:

— Ահա այդպես, Կիևում պատահեց: Ինձ պառ-
կեցրել էին հիվանդանոցում, բերին մի հայ կնոջ, եր-
կու տարեկան աղջիկ ուներ կրծքին, անպիտանը թույլ
չտվեց աղջկանից կաշի պոկել իմ դեմքը կարկատե-
լու համար, ուրեմն և սպանեցին, իսկ աղջկա դեմքի
կաշին . . . Պոկեցին, կարկատեցին դեմքիս, շատ լավ
է բռնում: Ահա:

— Այդպե՛ս . . .

— Աստված վկա, պարոն քննիչ, հայ էր, հայ: Դե, .
ևս նրա անունն էլ գիտեմ, ինչպես մոռանալ, չէ՞ որ
կաշի տվին, անունն աշտպես էր՝ Սուսաննա Համբար-
ձումյան, իսկ աղջիկը՝ Մանուշ: Ինչպես չգիտենալ, չէ՞
որ նրա կաշին դեմքիս վրա է, բայց հայ էր, աստված
է վկա, հայ . . . Պարոն քննիչ, ես ուուսների դեմ ո-
չինչ չունեմ, իսկ մյուսներին . . .

— Ի՞նչ է ասում այս դեը . . .

Ինչո՞ւ սենյակը մթնեց, ի՞նչ մշուշ էր այդ, ի՞նչ
պատահեց Համբարձումյանին . . . Բայց ոչ . . . Քննիչը
ցասումով ոտքի կանգնեց: Գերու օձիքից բռնած քա-
շեց, մոտեցրեց իրեն, նայում էր ուղիղ աչքերի մեջ:

Գերմանացին, որ դեռ բարբառում էր, քրթըն-
ջում, թե հայ էր, Համբարձումյանի աչքերին այլևս
նայել չէր կարող և ինչպես նայել, մի՞թե այդ չափ
մոտիկից հնարավոր է գիտել կրակի լեղունները, որոնք

այրերու սպառնալիքով կարծես թե ակնակապիչներէց
դուրս են թռչելու:

— Կսկիծն ու ատելությունը բոցավառվում էին
մարդկային աչքերում:

Համբարձումյանը նայում էր նրա դեմքին, որի
երեսի վրա, որպես գերեզմանում, հանգչում էր իր
տանջամահ արած աղջկա մարմնի մի մասը:

1943 թ.

Ո՞ՐՆ ԷՐ ԱՐԴԱՐ

— Եկա, — կարծես թե ավզարարում էր շոգեքարշը, որ սուղելով կանգնեց Լենինական կայարանում:

Եվ իրոք, շատերն էին սպասում նրան:

Ուղևորներին դիմավորելու համար կառամատուցյց եկած մարդիկ որոնում էին ամենքն իր ցանկացածին: Լսվում էին սրտառուչ բացականչություններ, հարազատներն էին գրկախառնվում: Իսկ Հայկ Շահխաթունուն ոչ ոք չէր դիմավորում: Նա հայրենիքադաքլ մտավ օտարականի պես... — Ինչո՞ւ ինքն էլ հեռագիր չէր տվել, որ դիմավորելն, — մտածեց նա, բայց այդ նույն պահին էլ նախատեց իրեն, — ինչ թուլամորթություն, չէ՞ որ որոշել է առանց ադմուլի, հանկարծ հայտնվել:

Երկար տարիներ բացակայելուց հետո, մայոր Հայկ Շահխաթունին կրկին մտավ իր ծննդավայրը: Նա, որ մինչ այդ ուրիշ մտքերով էր տարված, եկանց վերապրել այն ամենը, ինչ մտորել էր հայրենիքադաքլ մասին:

— Հայրենի՛քադաք... Աշխարհում եղած բոլոր քաղաքներից նրա համար ամենածանոթն ու հարա-

զատեալ այս փոքրիկ քաղաքն է։ Ո՞րն է դրա պատճառը, միթե միայն այն, որ այստեղ է ծնվել, կամ այն, որ նրա պապերի հիշատակներն անգամ այստեղ են, թե այն, որ զարնան մի անուշ օր նրա առաջին սերը ծաղկի նման բացվեց այս քաղաքում, ծառաշատ լլրակի վրա լսեց երազուն կույսի խոստովանությունը... Հավանաւորն է, և այն է հարազատ դարձնում այս քաղաքը, որ Շահխաթունին սովորել, կրթություն է ստացել, ապա ավարտելով բարձրագույն դպրոցը, աշխատել է որպէս կառուցող ճարտարապետ՝ այստեղ բարձրացնելով իր դործի առաջին պտուղները՝ մի քանի գեղեցիկ շէնք, որ արձանների նման կենդանի են պահում կառուցողի հիշատակը։

Ո՞վ դիտե, դրանցից ո՞րն է ավելի գորեղը, բայց դրանք իրար միացած մի հզոր, մի ձգող ուժ ունեն, որ Շահխաթունու համար այս քաղաքը դարձնում են ամենանվիրականը։

— Հայրենի՛ քաղաք... Եվ որտեղից-որտեղ Շահխաթունին կրկին հիշեց իր ռուս ընկերոջ պատմությունը, որ լսել էր ռազմաճակատում։ Մի անգամ, խրամատի մեջ, երբ թնդանութը լսեց, Վասյան ասաց. — Մի մարդ շրջում է ամբողջ աշխարհը, ծերության օրերին վերադառնում է հայրենի քաղաքը և սկսում է որոնել... Անցնում է վաղուց ծանոթ փողոցներով, կարոտով շոշափում է պատերը, կարծես թե նրանց մեջ որոնելով անցած իր կյանքը։ Գիշերով կանգնում է այն լուսամուտի առաջ, որտեղից մի ժամանակ նայում էր իր սիրած աղջիկը, հետո դալիս է այն կաղնու մոտ, որի շվաքի տակ մայրը, վաղ մանկության օրերին, իրեն օրոր էր ասել, ծերունադարդ

գլուխը դնում է այն քարի վրա, ուր իր մայրն էր նստում և քնում է հանգիստ, հավերժական քնով:

Հայրենի՛ քաղաք... Այնտեղ, ռազմաճակատում, թնդանոթների որոտի մեջ, երբ Շահխաթունին լսեց այս պատմությունը, հուզվեց, իսկ հիմա, երբ ինքն է վերադարձել և կանգնել է հարազատ քաղաքի հարազատ կայարանում, նոր միայն լրիվ չափով հասկանում է ընկերոջ պատմության ողջ իմաստը:

Այս կարգի մտորումներով նա դուրս եկավ կայարանից դեպի քաղաք տանող ճանապարհը: Մարդիկ շտապում էին բոսի առաջ հասնել տուն: Հայկը մի պահ կանգնեց: Գարնանային երեկոյի զովաշունչ քամին էր այդ, որ հաճությամբ կաշում էր նրա գեմքին և նորից թռչում էր հեռուն:

Հայկը սպասում էր: Նրա աչքերը, որ կիսախուփ էին, իրենց մեջ ունեին խորասուզյալ մարդու արտահայտություն:

Որպես անհանգիստ ճանապարհորդներ նրա մտածումները փոխեցին իրենց ուղիները՝ տեղի տալով բոլորովին ուրիշ բաների: Ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ նորից ընկան իրենց հին ընթացքի մեջ: Շահխաթունին կրկին սկսեց մտածել այն մասին, ինչ իրեն զրաղեցնում էր, երբ գնացքը մոտենում էր քաղաքին:

— Գուցե թե մոռացել է ինձ,— ահա այս էր նրա մտածմունքների առարկան:

Նա կանգնած էր ոտքերը փոքր ինչ իրարից հեռու, ճանապարհորդական պայուսակը ձեռքին:

— Եկա՛,— կարծես թե այդպես էր ասում նրա կեցվածքը:

Այս քաղաքում թիւ էր սպասում Հայկին: Սպասում էր մայրը, հարազատ քույրն էր սպասում, ընկերներն ու բարեկամները և նա...

Ահա թե ինչն էր այս բոպինն Հայկին հուշողը: — Նա...

Սրանից ուղիղ վեց տարի առաջ, մի երեկո, երբ Հայկ Շահխաթունին մեկնում էր ռազմաճակատ, կինը փարվեց կրծքին և լաց եղավ:

— Շնորհակալ եմ քեզ, չմոռանաս, — ասում էր Համբիկը:

— Սպասի՛ր, — համբուրելով Համբիկի աչքերը, ասաց Հայկը և դնացքը տարավ նրան: Սկզբում մասնակցեց սպիտակ ֆինների դեմ մղված կռիւն, հետո պետք է գար, բայց սկսվեց Հայրենական պատերազմը: Դրանից հետո գրեց միայն մի նամակ: Դեպքերն այնպես դասավորվեցին, որ անցավ թշնամու թիկունքը, գործեց որպես պարտիզան, կռվեց՝ մինչև այնտեղ հասավ սովետական զորքը: Վերավորվեց մի քանի անգամ և ահա վերադարձել է: Շատերն էին կարծում, թե այլևս չի դա, բայց եկավ:

— Իսկ սպասում եմ, իսկ Համբիկը... Դեռ մտորում էր Հայկը:

Հանկարծ վճռական որոշումով գլուխը վեր բարձրացրեց: Նրա աջ կողմում, ոչ ավելի քան մի քանի հարյուր քայլ այն կողմ, գտնվում էր երկաթուղային հիվանդանոցը:

Երբ Հայկը բանակ էր գնում, Համբիկը որպես քույր աշխատում էր այնտեղ:

Հայկին. — Տեսա՞ք, ընկեր, ես ձեզ չէի՞ ասում, այս
 ժամին հիվանդին տեսակցության գնալ չի կարելի:

— Հիվա՞նդ, ի՞նչ հիվանդ, — ծիծաղեց Հայկը, —
 ես իրեն եմ ցանկանում, իրեն եմ ուզում:

Հերթապահը զիջեց. — դե՛, որ այդպես է, խընդ-
 բե՛մ, բարձրացե՛ք:

Հայկը շտապով հանեց պարնանային վերնա-
 գդեստը:

Գեղեցիկ, ատլետիկ մարմին հավասարապես
 նստած շորերը առանձին փայլ էին տալիս նրան:
 Կրճքին շողշողում էին շքանշանները: Դեպի վեր սան-
 րած մազերն ավելի ցայտուն էին դարձնում տղա-
 մարդկային լայն ճակատը, որի տակ շողում էին
 սևուրակ աչքերը:

Հերթապահը, որ մոտ քառասունհինգ տարեկան
 կին էր, փորձված դիտողի հմտությամբ նայեց, հա-
 ճույքով ժպտաց, կրկին ուղղեց ակնոցները և բարե-
 կամական մտերմությամբ հարցրեց. — Երիտասարդ,
 կարելի՞ է իմանալ, դուք նրա ի՞նչն եք:

— Ի՞նչը... ամուսինը, ահա, — ժպտալից,
 փակելով աչքի մեկը, ինչպես նա անում էր որևէ
 դադախիք հայտնելիս, ասաց Հայկը, մի պահ մոռա-
 նալով իր ուրշումը՝ հանկարծ ներկայանալու մասին:

— Ի՞նչ ամուսին, ի՞նչ եք ասում, ռիսը...
 Նա...

Հերթապահը ուսերը վեր քշտելով, ներքևի շըր-
 թունքը փոքր ինչ դուրս գցեց: Նրա դեմքին խոսուն
 մի արտահայտություն կար:

Շահխաթունին թեքվեց դեպի նա, — ի՞նչ է ա-
 սում այս կինը:

Ժպիտն արդեն սառել էր Հայկի դեմքի վրա, բայց շուտով հալվող մոմի նման մաշվեց այդ ժպիտը, անէացավ, տեղի տալով անորոշ մի արտահայտության, նման հալվելուց հետո նորից սառած մոմի զանգվածին, որ չես կարող ասել, թե սկզբից ինչ ձև է ունեցել:

Սակայն Հայկը ջանաց իրենից հեռու վանել անորոշ այդ դրուժյունը: Քննող աչքերով ցանկանում էր առանց ավելորդ խոսքերի կամ հարցի իմանալ հերթապահի միտքը, որ նրան կարևոր դադտնիք էր թվում:

Բայց ի՞նչ դադտնիք, մի՞թե Հայկն ընդունակ է կասկած հարուցող որևէ հարց տալ, կամ լսել դրա պատասխանը: Մի՞թե դա աննպատակ չէ: Նա պետք է վեր բարձրանա և տեսնի Հասմիկին: Ահա բոլորը:

Մինչ տիրապետում էր այս տարօրինակ պահը, շեմքի վրա հայտնվեց ինքը՝ Հասմիկը: Կարծես թե դարնան պայծառ առավոտն էր, որ կնոջ կերպարանք առած ներս մտավ:

Ձյունի նման սպիտակ խալաթը, որ գրկել էր սըլացիկ հասակը, նրան խսկական կարասի էր դարձրել: Հայնորեն բացված կապույտ աչքերի վրա, որպես բընատուր հովանի իջած արտեանունքներն անշարժ մընացին: Անհավատալի մի պատկերի առաջ կանգնած մարդու տարակուսանք և ահավոր սարսափ էր ապրում նա:

Հայկի համար, սակայն, անցավ տարակուսի պահը, մի ոստյունով նա ցատկեց առաջ, մոտեցավ Հասմիկին: Չէ՞ որ այդ նա է, իր ջերմ սիրտ առարկան:

Չանցած վայրկյան, Հայկի սամուր բազուկների

մեջ գլուխը խոնարհած հեկեկում էր Հասմիկը:

— Դե՛, մի՛ լար, տես, եկել եմ, ինձ ոչինչ չկա, Հասմիկ, — հուզված ասում էր Հայկը և կարոտով համբուրում:

Եվ ո՞վ կարող էր արգելել նրան, ո՞վ իրավունք ուներ, չէ՞ որ տարիներ էր երազել... Իսկ հերթապահի ունեցած դարձա՞նքը... Պարզ է, իհարկե, դա Հայկի հանկարծակի հայտնվելուց էր: Բայց այս ի՞նչ է, ինչո՞ւ Հասմիկը Հայկի դեմքին ուղիղ չի նայում, ինչո՞ւ խուսափում է, ի՞նչու ձգտում է հեռու մնալ... Ինչո՞ւ...

Չար մի նախազուշակում վերջնականապես երեւումաց Հայկի ուրախության վրա: Նա ևս բնազդաբար ետ քաշվեց:

Շահխաթունին կրկին տեսավ հերթապահի բազմախորհուրդ աչքերը, դուրս ընկած, մսեղ շրթունքները, որոնք բացված գրքի նման պատրաստ էին հայտնել պաղտնիքը:

Ահա թե ի՞նչ...

Օգտվելով առիթից, Հասմիկը թողեց Հայկին և հեկեկալով ներս գնաց, ընկավ բազմոցի վրա:

Անպատասխան մնացած Հայկը կանգնել էր շվար, բայց կասկածը, ինչպես յուրաքանչյուր մի իրավացի կասկած, կես պատասխան էր նրա համար:

Կարճ տևեց Շահխաթունու և հերթապահի միջև տեղի ունեցած խոսակցությունը: Հայկի համար ամեն ինչ պարզ դարձավ:

Հասմիկը չէր սպասել:

— Բայց մենք երեսնա ունենք, — ինքնիրեն, հա-

գիւղ լսելի ձայնով խոսեց Շահխաթունին:

— Նա կա, ձեր տանն է, ծնողներիդ մոտ, նա աշխարհն լալին է, ձեզ աշխարհն առնա:

Երբ դուրս եկավ Հայկը, քամին դադարել էր: Կենդանականի պարզկա, հիմնալի գիշերն էր:

Վրդովված մարդուն դիմավորեց հայրենի քաղաքի կարծես թե համբուրող, դուրգուրող բնությունը:

3

Հասմիկը ֆնաց մենակ: Նա խնդրեց ակնոցաւոր հերթապահին, որը Շահխաթունու գնալուց հետո բարձրացել էր վեր, իրեն մենակ թողնել: Հերթապահը, չը գիտեա ինչու, նախ հանեց թաշկինակը, մեծ խնամքով սրբեց ակնոցների ապակիները, ապա լուռ, առանց որեէ խոսքի, հեռացավ:

Սմեն ինչ իր վերջն ունի: Հասմիկը ևս դադարեց լաց լինելուց: Նստած էր բազմոցին ու ակնապիշ նայում էր մի կետի: Նա մտածում էր: Ո՞րն էր նրա մտածմունքի առարկան: Որոշակի դժվար էր ասել, որովհետեւ ոչ մի բանի վրա միտքը երկար չէր մնում: Սակայն փաստն այն էր, որ բոլոր խնդիրներում կար Հայկի ներկայությունը: Հասմիկը, եթե ցանկանար էլ, չէր կարող որեէ որոշում կայացնել: Նրա մտքերը նրամանվում էին պղտորված ջրի, որն ալիքվում է, բայց ոչ մի որոշակի բան չի ցուցադրում: Նա աշխատում էր կենտրոնանալ, բայց իզուր, խառնիխուռն մտածումներն անորոշ էին, չնայած, որ նրան տանջող բոլոր հարցերը որոշակի մի նպատակ ունեին:

— Մի՞թե կարելի է ասել, որ Հասմիկը չի թրեւ

Հայկին: Ոչ,— ներսից բողոքում էր նրա սիրտը, որպես նույն հարցի պատասխան — սիրել է... Իսկ հիմա՞, հիմա... Եթե «այո», ինչպես թելադրում է նրա սիրտը, հապա ինչո՞ւ չսպասեց, ինչո՞ւ... Մի՞թե ամեն ինչ կատարվեց նրա ընկերուհու խոսքով, որը գիշեր ու ցերեկ Հասմիկի ականջն էր վայր շնջում էր՝ չթառամել, չդառնալ անտեր ծաղիկ: Ո՛չ, Հասմիկը երեխա չէ, հապա ինչո՞ւ նա չլսեց իր մորը, որ իմանալով Հասմիկի վարմունքի մասին, դառնորեն լաց եղավ, և ավելին, նույնիսկ հիշեցրեց ընտանիքի պատվի մասին:

— Մի արատավորի՜ր անունդ, աղջիկս, սպասիր, կգա ամուսինդ և ավելի շատ կսիրի քեզ... Վերջապես, մի անպատվիր ինձ, որ քեզ դաստիարակողն եմ եղել... Մարդը սպասել պիտի գիտենա:

Այն ժամանակ այդ խոսքերը Հասմիկի համար անարժեք էին թվում: Նրան գերում էր միայն և միայն այն միտքը, որ մարդիկ նախանձով պիտի նայեն իրեն, եթե դառնա Սմբատյանի կինը:

Թե՞ իր վարմունքը նրանից էր, որ շատ էր գեղեցիկ, հետևում էին: «Գեղեցիկ լինել, մեղավոր լինել»... Հասմիկը հիշեց այս խոսքերը: Օ՛հ, ոչ, հազար անգամ ոչ, նա չի կարող դա արդարացուցիչ համարել, մի՞թե քիչ են այն գեղեցկուհիները, որոնք սպասում են սրբությամբ, խնամում են իրենց զավակներին, եթե ուրիշները չգիտեն, ապա Հասմիկը լավ գիտե: Նրանք, այդպիսի կանայք, մի ժամանակ այնքան մոտ էին Հասմիկին, այնքան հարազատ:

Ամուսիններին ռազմաճակատ ուղարկած՝ կանանց սրտալի կապն էր ստեղծել այդ հարազատությունը:

Իսկ հետո... Նրանք, շատերն, այո՛, չխոսեցին Հասմիկին հետ։ Ուղղակի «Երևա դարձրին» նրանից, երբ հեռացավ։ Իսկ նրանցից մեկը, այդ արդեն նա չի ուզում հիշել, բայց հիմա, հաշվեհարդարի այս բոլորին, չի կարող չհիշել, երբ մեկ անգամ հանդիպեց Հասմիկին, նայեց ակնբախ արհամարհանքով և շատ խորհրդավոր եղանակով՝ իբրև թե թափ տվեց իր վերաբերվելի վրայի փոշին։ Դրանով նա շատ քան ուղեց ասել Հասմիկին, և Հասմիկն էլ հասկացավ։ Այն ժամանակ Հասմիկը բոլորովին անկուլտուրական, նույնիսկ վայրի համարեց այդ վերաբերմունքը... Նա կրկին լաց եղավ։

Եվ ինչո՞ւ մինչև հիմա, մինչև այսօր նա իրեն մխիթարել է այն մտքով, թե Հայկն այլևս չկա, չի դալու, ուրեմն էլ ի՞նչ սիրո մասին նա կարող է խոսել... Բայց ինչպե՞ս, չէ՞ որ քիչ առաջ, երբ տեսավ Հայկին, նրա ամբողջ էությունը տակն ու վրա եղավ։ Եկել է իր Հայկը։

«Ի՞ր»-ը, ինչ վատն է Հասմիկը, — ինքն իրեն դատապարտեց նա։ Ինչպե՞ս է նա Հայկին իրենը համարում... Ինչպե՞ս, բայց ինչպե՞ս կարող է չհամարել, չէ՞ որ նա իր Սուրիկի հայրն է, — իր որդու... Սուրիկի, բայց ոչ, նա իրավունք չունի Սուրիկի անունը տալու, հապա ինչպե՞ս թողեց, ինչպե՞ս հեռացավ... Իհարկե, հեշտ է ասել այդ, բայց չէ՞ որ իր որդին է... Հասմիկը լաց եղավ։ Սակայն ի՞նչ շահ այլևս անօգուտ ինքնադատապարտումից։ Բայց չէր կարող հանդիստ մնալ։ Անկախ իրենից մտածում էր և բոլոր հարցերում դարձյալ նա էր՝ Հայկը։

Նա ցանկանում էր իրեն արդարացնող կոնկրետ աշատճառներ գտնել, սակայն չէր կարողանում, որով-

հետև հենց որ մի պատճառ էր գտնում, գտնում էր նաև դրան ժխտողը:

Ի վերջո, նրա համար պարզ դարձավ (ասենք այդ սկզբից էլ պարզ էր), որ ամեն ինչում ինքն էր մեղավոր, ինքը և միայն ինքը, իր ոգին, իր սիրտը— ինքը, այո... Հապա ի՞նչ անել ուրեմն, ինչպե՞ս վարվել,

Այդ ժամանակ ինքն իր աչքում ընկած մի մարդ էր նա, որին պետք էր խղճալ, սակայն նա ինքն էլ իրեն չէր խղճում: Եվ, այնուամենայնիվ, շարունակում էր որևէ արգարացուցիչ բան գտնել: Զկար այդպիսին, բայց համառորեն որոնում էր:

Շուտով Հասմիկի դատողությունները բոլորովին շաղաղվեցին:

... Սակայն այդ ո՞վ է դուռը թակում: Հասմիկը նոր միայն դգաց, որ վաղուց արդեն լսում էր դռան բախումը: Ցանկացավ հավաքել իր ցրված մտքերը:

— Ո՞վ է,— հարցրեց նա:

— Բա՛ց, ես եմ, այդ ի՞նչ է պատահել քեզ,— պատասխանեցին դրսից:

Ի՞նչ... Իսկ դուք ո՞վ եք... ջղային, խզված ձայնով հարցրեց Հասմիկը: Սակայն ի՞նչ էր ասում նա, մի՞թե ձայնից չհասկացավ, այդ նա էր, որ ամեն օր, աշխատանքից հետո, դալիս էր իրեն տուն տանելու,— նոր ամուսինը:

Թատրոնական նկարիչ Սմբատյանն էր դա: Ճշմարիտ է, Հասմիկի համեմատությամբ բավական տարիքավոր մի մարդ էր, բայց Հասմիկին գեպի իրեն ձգողը նրա համբափն էր, և միայն այդ:

Փառամոլությունն էր, որ Հասմիկին մղում էր գեպի Սմբատյանը:

Սակայն խաբուսիկ դրությունը երկար տևել չէր կարող:

Հասմիկը հասկացավ իր սխալը: Նա վերջնականապես համոզվեց, որ աշխարհում Հայկը, իր որդու հայրը, իրեն համար անփոխարինելի է: ավելի ճիշտ դրա պատճառն այն էր, որ հասարակութունը չխրախուսեց Հասմիկին: Նա, որ սպասում էր, թե բոլորը նախանձով պիտի նայեն իրեն, հանդիպեց ընդհանուրի հանդիմանությանը:

Նվ ահա, այս պայմաններում, Հայկի վերադարձը նրան չէր կարող չկանգնեցնել վճռական որոշման առաջ:

Սակայն դուռը թափում էին: Սմբատյանը երկար էր սպասել:

Բայց չդիտես ինչու՝ Հասմիկը պատրաստ էր հարձակվել նրա վրա, բղավել: Գուցե այդ էր պատճառը, որ մեկ անգամ ևս ասաց, — Ո՞վ եք դուք: Նվ, այնուամենայնիվ, տարտամ քայլերով մոտեցավ դռանը:

Բանալին դռան անցքի մեջ դանդաղ շուռ տըրվեց: Ներս մտավ նա, որի ներկայութունը այդ պահին Հասմիկի համար անտանելի էր:

4

Հայկ Շահխաթունին գնում էր դեպի քաղաք, գնում էր հանդարտ, առանց շտապելու: Ճշմարիտ է, շատ էր խռովահույզ, բայց պատերազմի կրակներից ելած մարդու վճռականութուն ուներ նա: Պատերազմում ամենակարեւոր բաները վերջին հաշվով լուծվում են սրի հարվածով: Հայկը սովորել էր դրան, սակայն այս հա՛րցը... Նա ստիպված էր կռվի մտնել սեփա-

կան զգացմունքների հետ: Այստեղ որոշողը սիրտն էր, սուրն ինչ կարող էր անել: Բայց սխալ կլինի խնդրին հենց այդպես, ուղղակի մոտենալ: Մի^օ թե պատերազմական կրակների մեջ կոփված, վճռական դարձած մարդը վճռական չէ նաև ուրիշ հարցերում: Դրան երկու պատասխան լինել չի կարող: Եվ այդ հանգամանքը շատ օգնեց Շահխաթունուն: Ծիշտ է, նրա ներքին աշխարհում, աշնան քամու և անձրևի բերանն ընկած ուռենու նման, թախծում էր ինչ որ բան, բայց վճռականությամբ կարողանում էր մեղմել, լռեցնել աներևույթ այդ ուռենուն:

— Այո՛, — դատում էր Շահխաթունին, — հանգիստ ժամանակ, երբ խաղաղ էր ամեն ինչ, ես կարող էի ամբողջ կյանքս անկացնել և կարծել, թե կ'ընս նվիրված է, դժվարությունների ընկեր ու սրտակիր... Ձե՛ որ այդ էր ասում նրա լեզուն, բայց նեղության մեջ բացվեցին բոլոր ծածկոցները:

Մտածելով այսպես, Հայկը նույնիսկ մի տեսակ թեթևություն զգաց:

— Դա լավ է, ճշմարիտ, իսկ ինչ որ ճշմարիտ է, բարձր է ամեն ինչից, — կրկին խորհեց նա:

Բայց ահա աներևույթ ուռենին... Իսկ որդի^օն:

Սակայն նույն պահին էլ Հայկը կարողացավ լռեցնել դրան... Նա դատում էր այսպես. — Կավ է, որ իմ որդին մայր չունենա, քան թե ունենա վատը:

Բայց ինչո՞ւ հենց իրեն պետք է հանդիպեր այդպիսի մի կին, ինչո՞ւ եղակիներից մեկը հենց իրեն պետք է հանդիպեր: Կան մարդիկ, որ չարությամբ են լցված դեպի կանայք: Շահխաթունին այդպիսին չէ: Նա կյանք է տեսել, շրջել է ամբողջ Ռուսիայով մեկ:

Նա հիշում է, թե ինչպես անհղ կռվի ժամանակ
ամուսինները գտնվում էին իրար կողքի: Մարդը ըն-
կալ, կինը վերցրեց նրա հրացանը, կռվեց, պաշտ-
պանելով ամուսնու գիական անգամ, մինչև որ մի չար
գնդակ խոցեց նրա սիրտը և: Շահխաթունին սեփա-
կան աչքով է տեսել և գիտե, որ պատերազմի գծից
շատ հեռու, թիկունքում, ամուսիններին փոխարինե-
լու համար գործարան են գնում կանայք: Նա հիշում
է իր ընկերոջ կնոջը, որը հիմա աշխատում է նույն
գազգահի վրա, ուր նախքան պատերազմն աշխատում
էր իր ամուսինը: Շահխաթունին այստեղ գալուց ա-
ռաջ եղավ Պարկովում, Բաքվում, Երևանում: Ամեն
տեղ նույնն էր տեսնում և կարոտը գեպի Հասմիկը՝
գրանից ավելի էր ուժեղանում: Իհարկե, նա տեսավ
նաև բացառություններ, բայց ինչո՞ւ հենց իր սերն
էր ընկնելու այդ բացառությունների մեջ, ինչո՞ւ...

Հայկն այս մասին էր դատողություններ անում,
սակայն քմծիծաղ տվեց իր անօգուտ մտածումների
համար և յուրովի ասաց. — Ի՞նչ ավելորդ բաներ, մեկի-
հետ պիտի պատահեր, դե՛, ուրեմն, ինձ հետ պա-
տահեց:

Ահա և իր տունը: Հայկը կանգնեց: Փոքրիկ,
մեկ հարկանի, թիթեղյա կտուրով մի տուն էր դա, ու-
րի դռանը կանգնած էին երեք բարդի և կատարնե-
րը երկինք բարձրացրած, կարծես ցանկանում էին սլա-
նալ գեպի վեր, բայց հողը ամրորեն ձգում էր նրանց:
Որքան հարազատ է այս տունը, իսկ բարդիների սը-
լացքը... Հայկը զգույշ քայլերով, կամացուկ, կարծես
թե երեխային չարթնացնելու համար, մոտեցավ լու-
սամուտներին: Այնտեղ մայրն էր, քույրը և որդին:

Լույս չէր երևում, քնած էին: Ըստ երևույթին, բա-
վական ժամանակ էր անցել: Նրանց տունը կայարա-
նից շատ հեռու չէր, բայց դանդաղ էր եկել: Հայկը թեք-
վեց դեպի լուսամուտը, ոչինչ չէր երևում, սե քող էր
քաշված:

Լուսաքողարկում է,— մտածեց նա և ձեռքը
բարձրացրեց, ցանկացավ թակել լուսամուտը, նույն-
պահին էլ ինչ որ բան հիշեց: Անմիջապես կողքից
առաջ քաշեց ղինվորական պայուսակը: Որոնեց, գտավ
ցանկացածը և դուրս հանեց: Լուսինը, որ երբեմն ա-
զատվում էր ամպերից, այս անգամ լուսավորեց Հայկի-
ձեռքում եղած իրը, որը շողարձակ փայլեց: Շահխա-
թունին դիտում էր, իսկ լուսինը, կարծես թե դիտա-
վորյալ, դեռ մնում էր ամպերից ազատ և լուսավո-
րում շողշողուն իրը:

Դա մի վարսակալ էր, կանացի յուրաձև սանր,
որը Հայկը գնել էր ճանապարհին: Վարսակալն ունե-
ր շողշողուն քարեր:

Գնելիս Հայկը մտածել էր, թե դա շատ լավ կա-
ղի Հասմիկի ճոխ, երկայն մազերին, իսկ հիմա... Հան-
կարձ կարծես թե այդ «հիմա»-ի պատասխանը տա-
լով, տենդային շարժումով նա մի քանի կտոր արեց
վարսակալը: Շողարձակ քարերը պոկվեցին և կաթ-
կաթ, ինչպես տղամարդու արցունքի գույս, բայց
խոշոր կաթիլներ, սահեցին, ցած ընկան:

Հայկը թակեց լուսամուտը:

*
* *

Այդպես եղավ: Բայց կյանքն էլ ունի իր օրեն-
քը: Կովից հաղթանակով վերադարձածին փառքով են
ընդունում:

Հենց լուսարացին, փոքրիկ բայց անսահման գեղեցիկ այս քաղաքում, արևի լույսի նման տարածվեց Շահխաթունու վերադարձի լուրը: Ուրախությունից երիտասարդացել էր ծերացած մայրը, իսկ քո՛ւյրը, հապա որդի՛ն ու ընկերնե՛րը: Նշան բարեկամները: Անմիջապես, ըստ ավանդական սովորության, առաջ բերին այն բաժակները, որոնք լիքն էին, երբ Հայկը բանակ էր գնում: Նորից փրփրեց հայրենի գինին: Վերադարձի բաժակները լիքն էին արգեն:

Մայրն օրհնեց...

Նրա անհուն ուրախությունը բաժանում էին բոլորը:

Ասես խանդավառվել էին որքան համեստ, նույնքան հոյակապ խոյակներով իրենց ճակատները դարձաբաժ շենքերը, որոնք լուսավորված էին վաղորդյան արևի ճառագայթներով... և հպարտ էին, որովհետև կանգնած լինելով հին Անիին չափազանց մոտ, իրենց մեջ նորի հետ, նրա ճարտարապետական բարեմասնություններից շատ բան ունեն: Վերջապես հպարտ էին, որովհետև եկել էր իրենց կյանք տվող մարդկանցից մեկը:

Մայրական ուրախությանն այսօր մասնակից է չնաշխարհիկ Սլադյազը... Որտեղի՞ց արդյոք այս հիանալի տաճն այսչափ պայծառ է երևում, որքան այստեղից... Լենինականի գեղեցկության պսակը լինելով, այդ նա է, որ մոր նման իր կրճքից բխեցնելով կաթնաղբյուրները, առատությամբ է լցնում Շիրակի դաշտավայրը... Ուրեմն նա էլ մի մայր է, որ իրավունքով բաժանում է մայրական ուրախությունը: Հապա Սխուրյա՛նը... Որքան մեղմ, նույնքան

քաղցրանուշ մի երգով, որ միայն Ախուրյանն ունի, նա առաջ էր վազում, որպեսզի իմաց տար իր ասիւնին մայրական ուրախութեան մասին և այն մասին, որ հրճվում են երկրի տերերը:

Հայկ Շահխաթունու ընկերները դատարկում էին ուրախութեան բաժանները:

Իսկ դրանից մի քանի օր անց, քաղաքային մեծ սրահում հանդիպման երեկո էր կազմակերպված: Ժողովուրդը մեծաւում էր իր քաջարի համաքաղաքացուն: Հանդարտ, առանց շտապելու, պատմում էր Հայկը: Նրան լսում էին խորն ուշադրութեամբ: Նա պատմում էր հաղթական կռիւների մասին, իր ընկերների մասին, իր մասին: Նա պատմում էր ուկրաինական պարտիզանական խիզախ ջոկատների մասին, այն մասին, թե ինչպես էին ջարդում անարգ թշնամուն: Նա պատմում էր նաև իր սիրո մասին:

— Այնտեղ, հեռավոր անտառներում, ես միշտ հիշում էի Հայաստանը, մեր քաղաքն էի հիշում, ձեզ էի հիշում, ընկերներ, և խփում էի թշնամուն, — ասաց Հայկը և փոքր ինչ լռելուց հետո, կրկին շարունակեց, — միշտ հիշում էի մորս, որդուս, իմ հարազատներին էի հիշում...

Հայկը հանկարծ լռեց... Կոկորդում մի բան ճընշում էր:

— Նրա՞ն էլ, — գուցե այդ էր ուզում ասել, բայց ինչպե՞ս, ի՞նչ ասեր: Հայկը լուռ էր: Ժողովի նախագահն անհանգստացավ: Լռութիւնը բավական երկար էր տևել: Հանկարծ Հայկը սկսեց որոնել: Ուշադիր նայում էր հավաքվածներին, — գուցե թե Համիկն էլ է այնտեղ:

Նա որոնում էր իրեն շատ լավ ծանոթ դեմքը, կապույտ, երկնքի նման կապույտ աչքերը: Որոնում էր, այո, բայց և զայրացած էր:

Այդ պահին կարո՞ղ էր արդյոք Հայկը գիտենալ, որ կապույտ աչքերն էլ, ներումն խնդրելով, իրեն էին որոնում:

Հասմիկը գիտեր քաղաքային ժողովի մասին: Հանդիսվման լուրը նրան հայտնի էր: Դուրս գալով տնից, նա ցանկանում էր տեսնել Հայկին: Սակայն չուներ այնքան համարձակություն և կամք, որ մտներ ժողովասրահ և ինչպե՞ս կարող էր այդպես վարվել:

Ի՞նչ էր ցանկանում Հասմիկը:

Նա կանգնել էր մթության մեջ, հենվել մի պատի և նայում էր դիմացը, ուր երևում էին ժողովասրահի լույսերը: Նա թաքնվում էր մարդկանցից, ինչպես հանցագործ և անհանգիստ էր: Հասմիկը ներքին մի վճռով արդեն քանդված էր համարում իր կյանքում նոր ստեղծված կամուրջը և կանգնել էր հեղեղատի մեջ: Ի՞նչ էր լինելու նրա հետ: Նա սպասում էր:

Անձրև էր գալիս: Նոր միայն զգաց, որ ամբողջովին թրջվել են շորերը: Շալը քաշեց գլխին, բայց իզուր, անձրևաշուրը թափվում էր դեմքին և արցունքի նման հոսում այտերն ի վայր... Նա, որ բոլորովին մեղավոր էր ճանաչում իրեն և զղջացել էր, կրկին հիշեց որդուն և չգիտես ինչո՞ւ ձեռքով շոշափեց այն պատի քարերը, որի մոտ կանգնած էր ու ցնցվեց: Չէ՞ որ նա կանգնած էր այն շենքի մոտ, որը կառուցել էր Հայկը: Հասմիկը հիշեց, թե ինչպես փոքրիկ երեխային գրկած ինքը գալիս էր այս շենքի մոտ, որ նոր էր կառուցվում: Հայկն իջնում էր վերելակներից,

դրկում աղային, ջերմ դուրգուրանքով նայում էր Հասմիկին և ասում.— Դիտե՞ս, Հասմիկ, շենքն էլ մեծանում, հասունանում է մարդկանց նման, տես բարձրանում է մեր շենքը:

Մի պահ Հասմիկը հանգարտվեց: Նա ցանկացավ փարվել շենքին, նույնիսկ համբուրել նրա քարերը, բայց դա մի պահ միայն, կրկին ցուրտ զգաց և ինքնաբերաբար հեռացավ պատից, կծկվեց շալի մեջ:

Դիմացը վառվում էին ժողովասրահի լույսերը: Հասմիկը սպասում էր:

Այսօր նա շատ մտածեց գտնել մեկին, որ դար, խոսեր Հայկի հետ, խոսեր իր փոխարեն, իր օգտին, բայց ոչ ոքի չգիմեց և միակ թեկնածուն ինքը մնաց:

Նա դեռ սպասում էր, իսկ քիչ այն կողմ, էլեկտրական պայծառ լույսի տակ, ուժգին հոսանքով իջնում էր աղբյուրի ջուրը: Հասմիկը ակնապիշ նայում էր... Նվ դարձյալ Հայկը: Ձե՞ որ այդ ջուրը բերվեց հեռուներից, մինչ այդ Լենինականը չուներ սառը, մաքուր ջուր: Դեռ պատերազմից առաջ պլանավորվեցին ջրի ճանապարհները, սկսվեցին աշխատանքները:

Հայկը անսահման ոգևորություն էր ապրում: Իսկ մեկ անգամ, թեյի սեղանի շուրջը նա բռնեց Հասմիկի ձեռքը և ասաց.— Դիտե՞ս ինչպիսի ջուր է դա, Հասմիկ, կյանք է դա, իսկական կյանք: Մեր քաղաքում շատերն են տառապել վատ ջրի պատճառով, իսկ այդ ջուրը... եթե թերթը դնես 30 սանտիմետր խորություն ունեցող ջրի տակ, կարող ես ազատ կերպով կարդալ... իսկ դա չտեսնված պարզություն է: Մաքուր է, ինչպես իսկական կյանքը:

Հասմիկը սպասում էր, հանդարտ հոսանքով իջնում էր շողարձակ ջուրը, անձրևի կաթիլները շեղակի խփում էին նրան, երբեմն գետնից վեր էին թռչում կեղտաջրի կաթիլներ, գիպչում էին հոսանքին, նրան շփվում էր նաև քամին, բայց իզոներ, համառ ու անկանդ, պարզ ու մաքուր իջնում էր ջուրը:

Հասմիկը դեռ մտորում էր, իսկ նրա շուրջը քաղաքն էր ապրում իր միասնական, ընդհանուր կյանքը: Կենդանի մի մարդու նման՝ առողջ և հզոր, նա շնչում էր կարծես: Ընդհանուրից միայն Հասմիկն էր դուրս մնացել այդ պահին, ասես սայթաքել էր նա, ետ մնացել:

Նա խորապես գիտակցում էր այդ և համոզված էր, որ Հայկը չի թողնի իրեն այդ վիճակում, կհասկանա իրեն, կների, բայց կների⁹...

Հանկարծ ժողովասրահից ծափերի ուրա լսվեց: Թվաց թե բյուրավոր աղավնիներ շփշփացնելով թևերը, ուրախ ճախրանքով թռան դեպի եթեր:

Ժողովը վերջացավ: Քիչ հետո Հայկը դուրս կլուար:

Անձրև էր դալիս:

Հասմիկն սպասում էր:

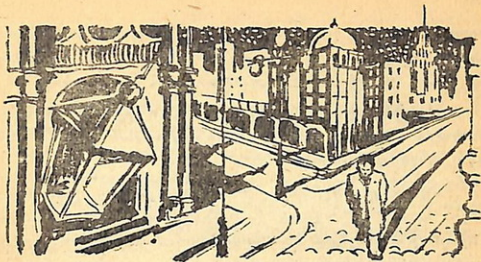
Կապույտ աչքերը լիքն էին արցունքով:

Հայկը նրան խնչ կպտտասխաներ: Կներե՞ր, թե՞ կմերժեր:

Ո՞րն էր արդար:

1945 թ.

ԿՅԱՆՔԻ ՃԱՆԱՊԱՐԶԸ

Փարիզում կատարված այս դեպքը հետաքրքրական է, և ես ուզում եմ, որ բոլորը գիտենան դրա մասին:

— Մորիս Դավուն մեծ հարստության տեր էր: Եվ նա էլ, ինչպես նրա շրջանի մարդիկ, ուներ միայն իրեն հատուկ թերություն: Նրա թերությունն էլ այն էր, որ շատ էր սիրում կանանց կտից ընկնել, իսկ կանայք, սատանան տանի, Դավուն կարծիքով, բարձրացնում են մարդու ճաշակը, և մարդ դրանից հետո գծվաբանում է որևէ մեկի հետ հիճնախան կապ հաստատել, ամուսնանալ:

Եվ այդպես, աննկատելի, ինչպես ջրի հոսանք, անցնում են տարիները, իսկ երբ ուզում ես ամուսնանալ, նկատում ես, որ ուշ է արդեն:

Սկսվում է մի նոր գծվարություն. երիտասարդներն ու գեղեցիկները քեզնով չեն գրավվում, իսկ դու չես հավանում պառաված օրիորդներին:

Ի դեպ, երբ տարիքը ըավական անցկացրած այս

կարգի մարդիկ ամուսնանում են ջահել կանանց հետ, դառնալով հոգատար ամուսիններ, ապա դեի նման խանդոտ են լինում, կասկածամիտ և խռզարկու:

Այդպես էր վիճակված նաև Մորիս Դավուին: Սակայն երիտասարդ կին ունենալու համար նա այն-քան էլ չէր չարչարվում:

Եվ իրոք, աղջիկներ հրամցնող մի կին, որ չգիտես ինչու կրում էր այնպիսի ակնոցներ, որոնք ամեն ինչ դեղին դույնով էին պատկերում, Մորիսին ցույց տվեց մի խիստկան հրաշք:

Մորիսը, որ տարիքն առած մի մարդ էր և տեսել էր բազմաթիվ գեղեցիկուհիներ, դրա նըմանին դեռ չէր հանդիպել: Ո՞վ էր այդ աղջիկը, որ տեղից էր դալիս նա և կամ ինչպիսի՞ ընտանիքի ծնունդ էր՝ չգիտեր Մորիսը: Սակայն նա խորին համոզմամբ գիտեր, որ դա երկնային մի պարզե էր, որ իրեն՝ այդ տարիքում, ամենակարողը ցանկանում էր նվիրել: Մնում էր դանձր ձևերից բաց չթողնել, մի դանձ, որը միայն խելացի և փորձված մարդիկ կարող են ինչպես հարկն է գնահատել:

Բավական դուամար ծախսելով, Դավուն տեր դարձավ էմիլիային:

Հարսանեկան հանդեսը զարմանալի շքեղ էր և փառավոր:

Փարիզի մայր եկեղեցում կատարվեց նրանց հարսանեկան ծեսը, և շատերը երանի տվին Դավուին: Իսկ ինքը՝ Դավուն յոթներորդ երկնքում էր զգում իրեն:

Անսպասելի հարստություններ ունեցող հանքի նման քանի գնում գրավիչ էր դառնում էմիլիան: Այդ միայն փորձված Դավուն կարող էր անսխալ հասկանալ, որ էմիլիայի մարմնին ոչ միայն դեռ չէր դիպել տղամարդկային ձեռքը, այլև նրա սիրտը դեռ չէին պղտորել սանձաթող այն հայացքները, որոնք հետևում են աշխարհի բոլոր կողմերում ապրող աղջիկներին:

Ընդհանրապես լռակյաց էր էմիլիան: Նա բոլորովին չէր խոսում իր անցյալի մասին: Մորիսն այնքանն իմացավ, որ էմիլիան Լանս գավառում է ծնվել, մայրը վաղուց է մահացել, իսկ հայրը, որ ածխահատ էր, մնաց փլվածքի տակ, աշխարհի վրա մենակ թողնելով իր խեղճ աղջկան:

— Օ՛, դու բոլորովին էլ մենակ չես, — խանդավառությամբ բացականչում էր Դավուն:

Մորիսը մեկ էլ այն իմացավ, որ էմիլիան ունի մի հարազատ միայն, հորեղբոր մի տղա՝ Միշել անունով, որ գնացել է աշխարհում բախտ որոնելու:

— Ա՛խ, եթե գտնե՛նք նրան, — ամսոսանքով ասում էր Դավուն, իսկ էմիլիան, տխուր հայացքը հեռուները հառնելով, հոգոց էր քաշում, — Ո՞վ դիտե ուր է նա...

Իրեն երջանիկ էր զգում Դավուն: Նա, որ շռայլել էր իր երիտասարդությունը և արդեն ապրում էր կյանքի խորին աշունը, կարծում էր, թե արդեն ձեռք է բերել անվերադարձ մի գարուն:

Մորիսը երբեք չէր մոռանում պապից լսած

խոսքը, թե «Աքաղաղը բարձր թռու է որոնում, նավը՝
բաց ծով, կինը՝ հանդիստ կյանք»:

Եվ դրա համար էլ այն ամենը, ինչ կարող է
անել չափազանց հարուստ և տարեց ամուսինն իր
կնոջ համար, մեծ պատրաստակամությամբ անում
էր Դավուն: Սակայն նա զգում էր, որ էմիլիան
կապված է իր հետ ինչպես մի երեխա, որ անջատ-
վել է հարազատներից, հանկարծ կորսվել մեծ քա-
ղաքի փողոցներում և ահա գործվանքով կապվում
է իրեն հանդիպած առաջին մարդուն՝ փրկութունը
նրա մեջ որոնելով:

Իսկ եթե հանկարծ հայտնվեն հարազատները...

Եվ խորը մի կսկիծ հանդիստ չէր տալիս նրան:
Էմիլիան քանի գնում փարթամանում էր, գեղեցկա-
նում: Նա ապրում էր կանանց այն հատակը, երբ
նրանք բացվում են ինչպես արևելքի վարդը, իսկ
ինքը, ա՛խ, բնության օրենք, ավելի էին սպիտակում
մտղերը:

Բայց իզուր չեն ասել, թե լավ կինը մարդուն
ջահել է պահում և գործն էլ՝ հաջողակ: Մորիս Դա-
վուն ճիշտ և ճիշտ այդ վիճակումն էր զգում իրեն:
Եվ չնայած նրան, որ ձյունն անխնա իջնում էր մա-
ղերին, նա ջանում էր չկորցնել իր աշխույժը: Խելա-
գարի նման հետևում էր կնոջը ու սաբսափով էր նը-
կատում, որ էմիլիան երբեմն թախծում էր մաշող մի
թախծով:

Մի վայրկյան անգամ Դավուն չէր ուզում մը-
տածել, թե ուղղակի զոհվում է երիտասարդ մի
կյանք... Կարեւորը ինքն էր... Իսկ էմիլիան...

Նա ախրում էր՝ ինչպես ազատ սարերից վար բեր-

զլած և վանդակի մեջ փակված եղնիկն է տխրում: Ի՞նչ քանի համար էին թախծում էմիլիայի խորախորհուրդ աչքերը, ի՞նչ էին ուզում:

Մորիսը դադարագողի, սրտի արփյուռնով, հետևում էր էմիլիային, և նրա կասկածները անցնում էին չափն ու սահմանը:

Նրան երբեմն թվում էր, թե էմիլիան ուրիշ մի երկրի պտուղ է, ուրիշ տեսակ մի արարած: Այո, հապա ինչո՞ւ նրա դեմքին չկա այն անհող ծիծաղը, որն այնքան ծանոթ է Դավուին:

Մորիսը կասկածում էր, ինչպես կարող է կասկածել զարհուրելի այդ հիվանդությամբ տառապող մի մարդ, բայց սարսափելին այն էր, որ իր կասկածների մասին ոչ ոքի չէր ուզում հայտնել: Իր նման աղամաքդու համար դա անարժան բան էր համարում նա:

Հաճախ էմիլիային այցի էր դալիս անծանոթ մի կին: Դավուի խուզարկու աչքերից այդ հանդամանքը չէր կարող վրիպել: Բայց նա ջանում էր չհասկացնել, թե ինքը կասկածում է: Դրա համար էլ ցույց տվեց, թե բավարարված է, երբ էմիլիան ասաց նրան, որ անծանոթ կինը լավ ձեռագործներ է պատրաստում, իսկ ինքը շատ է սիրում ձեռագործ անել:

Այդպես էր Մորիսը:

Նա պատրաստ էր ամեն բանում կասկածել, սակայն բոլոր դեպքերում էլ զգում էր, թե սխալված է ինքը: Ինքը, այո... Սակայն թվ է ձեռագործների այդ վարպետունին, որ այցի է դալիս հո նրոջը... Միթե դա որոգայթների «ձեռագործ» չէ, որ պատրաստ

վում է իր դեմ: Դավուեն լավ գիտե «ձեռագործներին» այդ վարպետուհիներին, որոնք մի ժամանակ, երբ ինքը երիտասարդ էր, գործում էին իր օգտին... Իսկ հիմա... Մտածելով այս մասին, նա վախ էր ապրում նաև իր հարստությունների համար... Ի՞նչ կա որ...

Բայց, վերջապես, ինչո՞ւ էր թախծում էմիլիան: Միթե՞ այս հոյակապ պալատները, ծառաշատ դաստակերտները, ուր բուրում են հովտաշուշաններն ու նարինջները, իրեն չեն պատկանում, միթե՞ էմիլիայինը չեն մարդաբույս այս մանյակները, թանկարժեք մորթիքը, վերջապես կյանքի այս բոլոր հարմարանքները: Էլ ի՞նչ անի Դավուեն, էլ ում համար է նա շոռյուղմանը անում:

Եվ խորը մի վերք կսկիծ էր պատճառում Մորիսին: Չէ՞ որ ինքը չափազանց մեծ է էմիլիայից:

Տանջալից ցավը պղտորում էր Դավուի սիրտը: Սակայն էմիլիան չէր թողնում, որ վշտանա Մորիսը: Բացվող գարնան հմայքներով նա նվիրում էր իր սիրտըն ու սերը: Դավուից հեռանում էին չար կասկածները: Նա կրկին զոջում էր, որ կասկածել է:

Եվ ապրում էին նրանք:

Սակայն մեկ օր էլ դժբախտությամբ սկսվեց լուսաբացը:

Մորիսն ուղղակի կորցրեց իրեն: Էմիլիան, որ վերջերս շատ էր ախուր, ընկավ անկողին:

Բարեկամ բժիշկը հայտնեց, որ հիվանդի դրությունը չափազանց վտանգավոր է, պետք է լավ խնամմել:

Երկու օր հետո էմիլիան կորցրեց գիտակցությունը:

Ոչ ոքի չվստահելով, ինքը՝ Մորիսն էր խնամում էմիլիային:

Նրա դեմքը մի տեսակ փոխվել, գորշավուն էր դարձել: Անհանգիստ մտածումները կարծես թե մաքում էին աչքերի հուրը: Զէ՞ որ հիվանդ էր սիրելի էմիլիան, չէ՞ որ Մորիսը կարող էր կորցնել մեկին, որն իրեն կյանք էր տալիս, ապրեցնում էր սիրով... Եվ վերջապես, հսկայական դումարներ վատնելով միայն նա տեր դարձավ էմիլիային: Ուրեմն ինչպե՞ս կորցրե՞նել նրան:

Դավուն խնամում էր հիվանդին առաջին հերթին իր համար: Նա մի մարդ էր, որ ամեն բանում իր անձնական հաշիվն ուներ: Նա մտածում էր, որ կորցնելով էմիլիային, այլևս գժվար թե դռնի այդչափ ջահել և այդքան բարի մի կին:

Եվ անհ, Մորիսի պահանջով, հիվանդին այցելում էին Փարիզի ամենանշանավոր բժիշկները:

3

Սովորականի նման այդ օրն էլ Դավուն նստած էր էմիլիայի մահճակալի մոտ, ձեռքը նրա ճակատին, երբ նկատեց, որ շարժվում են հիվանդի շրթունքները:

Էմիլիան խոսում էր Մորիսին բոլորովին անծանոթ մի մարդու հետ: Մորիսը կռացավ դեպի հիվանդը, լսեց նրան, և աչքերը մթնեցին: Բայց անմիջապես սկսեց մխիթարել իրեն: Գուցե թե բորբոքված ուղեղի անհիմն թռիչք էր դա, որ չի կրկնվի: Սակայն էմիլիան ոչ միայն կրկնում, այլև ասում էր

այնպիսի բաներ, որոնք անշուշտ կապված էին հիշողութեան հետ։ Այստեղ արդեն Դավուն չէր կարող միջնորդել իրեն։ Այդ էր պատճառը, որ նա դունատվեց, բսկ կլինը շարունակում էր խոսել։

— Ախ, Լեոն... Լեոն, իմ սիրելիս, վառվում եմ քո կարոտից, արի, որտեղ ես, — ասում էր Էմիլիան։

— Ո՞վ է այդ Լեոնը, ո՞վ է նա, — մտածում էր Մորիսը։

Նրանք ահա քանի՜ տարվա ամուսիններ են, բայց այդ անունը դեռ չէր լսել։ Մի բույե Մորիսը մտքում որոնեց՝ արդյոք չի՞ ճանաչում Լեոն անունով մեկին։

Եվ չգտավ, չկար այդպիսին։

— Ահա թե ինչն է տխրեցնում Էմիլիային, ահա գաղտնիքը, — տարօրինակ մի վիճակում, ինչպես լինում են բոլոր խաբված ամուսինները, երբ համոզվում են դրանում, ինքն իրեն խոսում էր Դավուն։

Արդեն դառնորեն թունավորված էր նրա սիրտը, սակայն դեռ սպասում էր, որ կլինը նորից տա այդ անունը, նորից խոստովանի, բայց Էմիլիան բոլորովին կորցրեց իր գիտակցությունը, միտքնեց հիշողությունն անգամ և այլևս ոչ մի բառ չհնչեց նրա բերանից։

Կասկածներն ու թունալից խանդը խեղդում էին Դավունին։ Հաջորդ երեք օրվա ընթացքում նա դարձյալ չհեռացավ կնոջ մահճակալից։ Ոչ ոքի չէր թողնում, որ խանգարեն իրեն։ Նա ցանկանում էր նորից լսել կնոջը։

Չորրորդ օրվա գիշերը Էմիլիան իրեն լավ զգաց։

Փոքր ինչ ապաքինվելով, նորից սկսեց խոսել ջերմի աղբեցությունից: Մորիսի համար կատարվեց բոլորովին անսպասելի մի բան: Մինչ այդ նա գիտեր, որ իր կենը միայն Փրանսերեն գիտե, բայց այս ինչ է... Նա Լեոնին կամ Լեոնին կանչում է նաև ուրիշ, Մորիսի համար լսողին անհասկանալի լեզվով...

Ահա թե ինչպես են հյուսվում «ձեռագործները»... Այո, Մորիսը պետք է զգուշ լինի:

Իսկ մեկ անգամ աչքերը բանալով, էմիլիան ակնապիշ նայեց դիմացը, կարծես թե տեսավ մեկին, հանաչեց, ժպտաց, նույնիսկ ցանկացավ բարձրանալ տեղից, առաջ պարզեց ձեռքերը, կարոտանքով բացեց ջերմից վառվող շուրթերը և շշնջաց. — Արի՛, արի՛ սիրելիս, արի՛ վերջին անգամ քեզ սեղմեմ կրծքիս, ինչպես առաջ, արի՛, իմ Լեոն... Արի՛, հոգիս...

Եվ լռեց: Բայց այլևս ի՞նչ ուժ կարող էր լռեցնել Դավուի վրդովմունքը:

— Ահա թե ի՞նչ դուրս եկավ կարծեցյալ սուրբը:

Եվ այսպես, նա՛ Մորիս Դավուն, որ կանանց գործերում իրեն անսխալ էր համարում, խաբված էր մանուկի նման:

— Հ՛րմ, դավաճան կին... Հասարակ դասի այդ աղջիկը, որ մոխիրների մեջ է մեծացել... Հայրը, որ ամուսն կտրելով է կերակրել սրան, հազիվ թե այսպիսի աղջիկ ունենար:

Մտածում էր Դավուն և ավելի դառնանում, հիշելով, որ ինքը մեկ անգամ արդեն որոշել էր չամուսնանալ, հասկա էլ ինչո՞ւ ամուսնացավ... Եվ այն էլ ո՞ւմ հետ, հանքափորի աղջկա... Տեր իմ աստված... Ահա թե ո՞վ է ձեռագործների վարպետուհին, ահա, թե ինչպիսի՛ ձեռագործ է պատրաստվել...

Սակայն այդ ամենն արդեն կատարված փաստ էր: Նրա համար պարզ էր և այն, որ դավաճանված է իր ամուսնական անկողինը: Հիմա արդեն Մորիսի խնդիրն այն էր, թե այլևս ինչպես պետք է ապրեր այդ կնոջ հետ: \

— Թողնե՞լ էմիլիային, նրան հեռացնե՞լ իրենից, — ոչ, այդ իր ուժերից վեր է: Ճշմարիտ է, նա պատրաստ էր վատարանել կնոջը, բայց նրան ուրիշի գրկում տեսնել չէր հանդուրժի: Չէ՞ որ նա սիրել է էմիլիային, ապրել նրա կյանքով, իսկ հիմա... Թե՞ գիտենալ ամեն ինչ և լուել, կեղծել, ցույց տալ, թե ոչինչ չգիտե: Մի՞թե քիչ կան աշխարհում այդպիսի տղամարդիկ, բայց նա այդպես վարվել չի կարող: Մորիսը մեկն էր իր շրջապատի այն հազվագեպներից, որոնք ամուսնությունից հետո մաքրություն են պահանջում:

Ավելի ճիշտ այդ պահանջի պատճառն այն էր, ինչ քարոզում են բոլոր տարիքավոր մարդիկ իրենց երիտասարդ կանանց:

Էմիլիան սկսում էր ապաքինվել: Այդ արդեն ավելի էր ուժեղացնում Մորիսի հոգեկան տվայտանքը: Նա ինքն իրեն ստիպում էր մոռացության տալ բոլոր այն լավն ու հմայիչը, ինչ մի ժամանակ տեսնում էր էմիլիայի մեջ:

Միակողմանի, միշտ իրենց կողմը քաշող մարդկանց մոլեգնությամբ, նա իր կնոջը համարում էր խաբեբա, ստոր, իսկ իրեն՝ մի զոհ, որ հատուցման իրավունքով է օժտված:

Խանդն ու դայրույթը բնից դուրս եկած օձի նը-

ման տրորում էին ամեն ինչ, վերջնականապես պղտորելով Դավուի էությունը:

Գլխավոր բժիշկը նրան պատվիրել էր՝ ամեն օր էմիլիային տալ երկու կաթիլ ուժեղագույն այն դեղից, որը միայն կարող էր փրկել նրան: Մորիսն այդպես էլ անում էր: Եվ իրոք, էմիլիան ապաքինվում էր:

Սակայն հիմա արդեն ամուսինը դադարել էր հարազատ լինելուց: Նա ուղղակի չէր կարող տանել իր կրնոջ ներկայութունը: — Այստեղ ևս Մորիսին հրամայողն իր «եան» էր: — Եթե փրկվեր էմիլիան, Դավուն գուցե թե դժվարանար այլևս հեռանալ հրամայիչ այդ էակից — իսկ դա կնշանակեր վտանգել թե իր հարստությունը, և թե իրեն, ով գիտե ինչեր կարող էր ստեղծել էմիլիայի և Լեոնի կապը... Այդ էր պատճառն ահա, որ երկար մտատանջությունից հետո չարությունն հաղթեց Մորիսին, նա որոշեց հիվանդին դեղ չտալ:

— Կապրի՛ թող ապրի իրեն համար, իսկ եթե ոչ, ուրեմն այդպես է կամենում անելը: — Գուցե թե նույն այդ տիրոջ առաջ իրեն արդարացնելու նպատակով մտածում էր Մորիսը:

Սակայն դա որոշում էր միայն: Ինչպես բոլոր, այնպես էլ մանավանդ այս որոշման իրազործելն էր դժվարը: Բայց նա այստեղ ևս կարողանում էր գլուխել իրեն արդարացնելու հանդամանքներ:

Եվ որպեսզի այլևս չխաբվի ինքը, և ուրիշները չվախենան այն, ինչ նա իր սեփականությունն էր համարում, Մորիսը կատարեց իր որոշումը: Կատարեց... Սակայն քանի՜-քանի՜ անգամ, ուշ գիշերներին, դեղի սրվակը ձեռքին, մոտեցավ հիվանդի սեն-

յակի դռներին, բայց մի զորեղ ձեռք ետ վանեց նրան:

— Հարկավոր չէ,— կարծես թե թեկադրում էր մի ուրիշ Մորիս, որը հակադրվում էր էմիլիային կըրկին օգնել ցանկացող Մորիսին:

Իսկապես որ Դավուն երկվություն էր ապրում: Սակայն, ինչպես բոլոր դեպքերում, այս անգամ էլ ուժեղը հաղթեց:

Բայց ի՞նչն էր պատճառը, ինչո՞ւ արցունքներ ընկան Դավուի երբեք արցունքներ չտեսած աչքերից: Դժվար է դրա պատասխանը տալ, ինչպես որ դժվար է ասել, թե ինչո՞ւ նա շտապեց սրբել արցունքները և դրանից հետո ավելի անողորմ դարձավ:

Փաստն այն էր, որ էմիլիան անպաշտպան մնաց: Զարհուրելի ցավը, բոլորովին ազատ զգալով լուրեն, հարձակվեց զոհի վրա:

Էմիլիան չգիմացավ:

Մեկիկ-մեկիկ մարվեցին կյանքի կրակները:

Լուսաբացին մոտ մեռավ էմիլիան:

4

Սովորականի նման կվերջանար այս պատմությունը, ինչպես վերջանում են մեզ հայտնի շատ նովելներ, եթե 1944 թվականին Փարիզ չգաք մի մարդ, որը բացեց բոլոր դադոսիքները: Նա Մորիս Դավուի քնակարանը մտավ, երբ արդեն օրը երեկոյանում էր: Անձանոթը դժվարությամբ, բայց կարողացավ գլուխը աշտի տունը: Նա ցանկանում էր ժամ առաջ ներս մտնել և տեսնել իր հարազատին: Նրա հարցմանը, թե

արդյո՞ք այս է պարոն Դավուի բնակարանը, ծանրաբարո, ճաղատ լաքեյը՝ դրական պատասխան տվեց՝ հայտնելով, որ պարոնը հենց նոր վերադարձավ շրջապայությունից և հիմա գտնվում է իր առանձնասենյակում:

Ճանապարհին, երբ դալիս էր այստեղ, նա տեսավ սովալլուի մանուկներ, պատերի տակ ընկած ծերուհիներ, որ հաց էին խնդրում... Իսկ այս փառավոր պալատը...

Տանտիրոջից թույլտվություն առնելուց հետո, ծառաները նրան տարան Դավուի մոտ: Թանկարժեք խալաթը հագին, փափուկ բազմոցին թեք ընկած, հանգստանում էր մի մարդ:

— Խնդրեմ, նստեցեք, — ասաց նա և մի պահ ըստասելուց հետո, ավելացրեց.

— Ի՞նչ եք կամենում, պարոն:

Անձանոթն անախորժ մի բան դալով հանդերձ, ժպտում էր:

— Դո՞ւք եք պարոն Դավուն, — ուշադիր նայելով Մորիսին, հարցրեց նա: Իսկ Մորիսը, որ արդեն դարձել էր գնդիկ, սակայն անհանգիստ աչքերով մի ծերունի, ժպտաց և փափուկ ձեռքը կրծքին դնելով՝ ասաց. — Այս տանը, այո, ես եմ Մորիս Դավուն, եթե ուրիշ մարդ չլինի, իհարկե:

— Բարե ձեզ, — ձեռքն առաջ պարզելով բացականչեց անձանոթը:

— Բարին ձեզ հետ լինի, պարոն, նստեցեք խնդրեմ:

Անձանոթը տեղավորվեց գիմացը գրված թիկնաթուղին և նայեց շուրջը:

Սենյակը զարգարված էր տանտիրոջ հարստութեան համեմատ: Այստեղ բոլոր իրերն ու առարկաները շողարձակ էին և ոսկեպատ: Հին ձևի ֆլանդարյան գորգերը, որ իջնում էին պատերից, հյուսվածքների մեղմ գույներով քնարեր թմբիր էին տարածում: Անկյունում աստղանման շրջանակներով հայելիներ էր:

Գեղեցիկ քանդակները, հախճապակյա պատկերներն ու ոսկեղեն փնջակալի մեջ հանդնոդ շուշանները գլխակու համար չէր, սակայն, որ անձանոթը նայում էր կարոտով:

Եվ իրոք, իր ցանկացածը չգտնելով, դարձավ տաքակուսանքով իրեն դիտող Մորիսին և ասաց. — Ես, թանկագին պարոն, ցանկանում եմ տեսնել ձեր կնոջը՝ Էմիլիային:

Մորիսն ահախորժ սարսուռ զգաց: Նրա ծերունական դեմքը փոքր ինչ գունատվեց, բայց զսպելով իրեն, խիստ անտարբեր ասաց. — Էմիլիային, կնոջը՞... Լավ, խնդրեմ:

Սակայն չկարողացավ պահել անտարբերութունը (ինչպես այդ հատուկ է ծերունիներին) և հանկարծ, ակներախ անհանգստությամբ ոտքի կանգնեց ու ըստուգող, խուզարկու աչքերը հառեց անձանոթի դեմքին: Թվում էր, թե նրա ծերունական, ըստ երևույթին արդեն խաղաղված սրտում նորից մի կրակ բորբվեց:

Իսկ դուք որտեղի՞ց գիտեք նրան, այսինքն Էմիլիային:

— Նրա՞ն... Հուզմունքից դողաց անձանոթի ձայնը, նրան ես լավ գիտեմ, — պատասխանեց ան-

ծանոթը և նկատելով Դավութի մեջ եղած փոփոխությունը, գուցե վերջինիս հանգստացնելու համար՝ ավելացրեց. — Էմիլիան իմ հարազատն է, հարգելի պարոն, ևս Միշելն ևս:

— Միշել՞ը...

— Այո՛, Միշելը:

— Ես ձեզ գիտեմ, պարոն, — արդեն բավական հանգստացած խոսեց Մորիսը և առաջ մեկնեց ծխախոտի տուփը. — Համեցե՛ք:

Այա ինչ որ մտածելով գնաց ներսի սենյակը, գլուխով մի փաթեթ, քանդեց, հանեց մի լուսանկար և վեդաոնալով, լուսանկարն ուղղեց անանձոթին ուսաց. — Ահա, պարոն, ա՞յս է ձեր բարեկամուհին:

Անծանոթը Մորիսի ձեռքից շտապով վերցրեց նկարը, նայեց կարոտով: Դա ամուսինների առաջին նկարն էր:

Անծանոթն իր սե, խոշոր աչքերի համարյա թե շոշափող հայացքով դիտում էր նկարը: Թվում էր, թե նա վերացել էր կյանքից, հիշողությունները նրան տարել էին ուրիշ մի աշխարհ, հետո դորովանքով նկարը հպեց շուրթերին:

Դավութի գեմքին անհանգստության նշաններ երևացին: Այդ պահին նա ցանկանում էր ինչ որ ասել, սակայն զսպեց իրեն և թեքվելով առաջ, հարցրեց. — Դա՞ն է:

— Այո, բարի պարոն, իսկ և իսկ նա է:

Որոշ ժամանակ նրանք նայում էին իրար: Մորիսը գլուխը կախեց: Նա լուռ էր: Խուսափում էր անծանոթի հայացքից, թե յուրովի ինչ որ որոշում էր կայացնում՝ անհայտ էր: Իսկ անծանոթը անսովոր

մի բան զգալով հանդերձ, հանդարտությամբ (ինչ որ հասուկ է շատ բան տեսած մարդկանց) նայում էր Մորիսին և ջանում էր մի բան կռահել:

Այդ ժամանակ Մորիսն անծանոթի համար փակված մի գիրք էր (և առհասարակ մարդիկ որքան նման են փակ գրքերի): Սակայն Գալուսն անհամբեր էր և առաջինն ինքը խախտեց լուծկունը: Վեր կացավ տեղից, խալաթի փեշերը քաշեց իրար, վերցրեց անգլիական մի հաստ գլանակ, խնամքով մաքրեց ծայրը և փոխված, նույնիսկ իր համար անծանոթ ձայնով, ասաց.

— Նայում եմ ձեզ, պարոն Միշել և համոզվում, որ դուք իրոք Միշելն եք... Այո, պարոն, դուք Հափազանց նման եք Էմիլիային: Ձեր աչքերը, ձեք գլմազդերը, բայց... Լսեցեք թե ինչ կասեմ ձեզ:

Այստեղ խոսքը կիսատ թողնելով, Մորիսը մոտեցավ լուսամուտին, նայեց դուրս՝ մայրամուտի գլմազդ արևին, առաւ ետ դառնալով, միտքը լրացնելու փոխարեն, սկսեց լուցիկ որոնել: Վառեց, մոտեցրեց ծխախոտին՝ դեմքը լուսավորելով: Անծանոթը, որ շարունակ լուռ էր, նայելով Մորիսի լարված գլմազդերին, զգաց նրա վարանումը:

— Տարիքը, թե ուրիշ մի բան, ծերուկին ջղաճին են դարձրել— յուրովի որոշեց անծանոթը:

— Դուք, պարոն Միշել... Դուք պետք է հասկանաք ինձ:

Բավական լուելուց հետո, վճռական մի որոշումով, խոսեց Դավուն.— Ասենք գրանից բացի, ես վաղուց էի ձեզ սպասում... Ձեզ, այո, և միայն ձեզ... Այս աշխարհում ոչ ոք ինձանից հաշիվ պահանջելու իրա-

վունք չունի, և չի էլ կարող: Ներկա դեպքում իմ դատավորն՝ ես եմ՝ և ահա կամենում եմ ձեզ, որպես էմիլիայի հարազատի, ճշմարտությունն ասել: Ես կարծում եմ, պարոն, որ նրա մասին, որպես այդպիսին, երկու հոգի պետք է գիտենան՝ ես և դուք: Դա թելադրում է նաև ձեր շահը: Այսպես, ուրեմն, լրսեցեք ինձ... Ես կարող եմ լսել, բայց չեմ ցանկանում: Քիչ առաջ որոշեցի մի քանի օր ես ձեզ պահել այստեղ ու նոր միայն բանալ խալուխյունը, բայց դրանով դարձյալ ես եմ մտահոգվելու... — Դավուն կրկին լսեց: Ծուխը բարձրանում էր վեր, պեծկլտում էր ծխախոտի կրակը:

— Եվ ահա, — շարունակեց Մորիսը, — ցանկանում եմ ասել հենց հիմա, ինչո՞ւ ուշացնել: Այսօրվան, այսինքն ձեզ, շատ եմ սպասել: Վերջապես դուք պետք է գիտենաք, թե ինչպիսին է եղել ձեր բարեկամուհին: Այսպես ուրեմն, լսեցեք ինձ. ձեր բարեկամուհին արժանի չէ, որ ձեզ բարեկամուհի համարվի: Նա անհավատարիմ և վտանգավոր մի կին էր... Քիչ առաջ, երբ դուք համբուրեցիք նրա նկարը, ես ցանկանում էի ասել, թե արժանի չէ, բայց լսեցի:

Նա դավաճանեց իր ամուսնուն, մի մարդու, որ իր կյանքը նրան էր նվիրել:

Ուրեմն նա դավաճան էր ընդհանրապես... Այո, դավաճանեց և մեռավ...

Այն էլ ասեմ, պարոն, որ ես կարող եմ օգնել, գուցե և փրկել նրան, բայց չկամեցա:

Չկարծեք, պարոն, թե ես էմիլիային չեմ օգնել: Եթե օգնություն չէր, երբ նրան, մի որբ և անտեր աղջկա, ազատեցի փողոցից, իսկ նա ինչո՞վ հատու-

ցեց: Ուրեմն ասացեք, երկրորդ անգամ ինչո՞ւ համար փրկեի: Ինչո՞ւ... Որ նորի՞ց դավաճանեի... եվ վերջապես այդ ճանապարհով նա կարող էր ինձ էլ փրկու պատճառել, դուք հասկանա՞ւմ էք:

Կարծես թե Դավութն վերջացրեց իր պատմութիւնը: Թվում էր, թե ազատվեց ճնշող մի բեռից, ասաց այն, ինչ կուտակւիւ էր, ինչ պետք է ասեր, բայց ինչո՞ւ ընկճվեց: Ի՞նչն էր դրա պատճառը, ինքն էլ չգիտեր:

Անծանոթը, որ ուշադիր նայում էր Դավութին, կարծես թե քարացել էր:

Լսելով Մորիսի խոսքերը, նրա ձեռքից նկարը ներքև ընկավ: Իսկ Մորիսը, փոքր ինչ ձայնը բարձրացնելով, շարունակեց. — Այո, նա սիրում էր Լեոն անունով մի մարդու: Դա հենց ինքը խոստովանեց, երբ հիվանդութիւն ժամանակ գառանցում էր: Նա կարոտանքով կանչում էր այն մարդուն, որի հետ կապված էր եղել: — Ավարակելով իր խոսքը, Մորիսը նայեց անծանոթին, ապա նրա աչքերում ինչ որ բան կարդաց, և որպէս հիմնական մի փաստարկում, բառ առ բառ շեշտելով ավելացրեց. — Նա, որ դավաճանում էր ինձ, այդ բանում ես համոզված եմ, այո: Դուք ևս, պարոն, պետք է անիծեք նրան: Վատթաւութիւնը նրա մեջ այնքան էր ուժեղ, որ այդ Լեոն կամ Լեոն, ինչպես ինքը երբեմն ասում էր, կոչվածի հետ խոսում էր խորհրդավոր մի լեզվով: Դավութն այդպես են պատրաստվում... ես այդ չ գիտեմ... ես էլ կյանք եմ տեսել:

Մորիսը լռեց, բայց տարօրինակ մի զգացում շարունակ անհանգստացնում էր նրան: Դրութիւնն

ավելի էր ծանրանում, որովհետև օտարականը համառոտքեն լուռ էր:

Մինչև հիմա, տարիներ շարունակ Մորիսին թըվացել էր, որ հիթի մեկ օր տեսնի Միշելին, պատմի իր գաղտնիքը, բոլորովին կհանգստանա, որովհետև չկա մի մարդ այս մեծ աշխարհում, որ կարողանա պահել արևէ գաղտնիք, գիթ մեկն ու մեկին չպատմելով դրա մասին:

Բայց Մորիսը սխալված էր, հայանելով իր գաղտնիքը՝ նա չհանգստացավ: Ընդհակառակը, ավելի վրդովվեց: Առաջացան նոր մտքեր, որոնք ստիպում էին մտածել:

Անժանոթ մարդն իր սև խորաթափանց աչքերի հայացքը, ուր կար դառնություն, բայց դառն արգահատանք, չէր հեռացնում նրա դեմքից, իսկ հետո թեքվեց առաջ և հաղիվ լսելի ձայնով հարցրեց. — Ուրեմն նրա համար, որ էմիլիան երազում էր Լեոնին, խոսում էր նրա հետ ուրիշ մի լեզվով, սպանեցի՞ք նրան:

— Սպանե՛լ, ոչ պարոն, ես միայն գեղ չտվի, այդ է ճշմարտությունը... Եվ միայն այդ, ես պարզն ասացի... Ես չուզեցի օգնել, իսկ դա իմ իրավունքն էր: Այդպես կամեցա, այո... Ես չեմ կեղծում և կեղծելու կարիք չունեմ:

Կրկին լռեցին: Անժանոթի ատելությունն անսահման էր: Նա խոնարհեց իր գլուխը, մտածեց մի պահ, ապա բարձրացնելով հայացքը, նորից նայեց սենյակի պատերին և հարցրեց. — Իսկ նրանից երեխաներ չունե՞ք:

— Ոչ, պարոն, ո՛չ, — չդիտես ինչու, արդեն ընկ-

ճըված ձայնով պատասխանեց Դավուն: Իսկ անծանոթն ուղիղ Մորիսի աչքերի մեջ նայելով, խորը մի կակիծ արտահայտելով, ասաց. — Ուրեմն, լսեցեք, պարոն... Ձեր կինը մի ազնիվ կին էր: Նա կանչել է իր հարազատ եղբորը, երբ հիվանդ է եղել... Նրան է կարոտել, նրան է կանչել:

— Եղբորը, — տարակուսանքով տեղից վեր ցատկեց Դավուն և մի պահ վարանեց, բայց ինչ որ հիշելով, որոշակի չարությամբ ասաց. — Նա եղբայր չուներ, պարոն Միշել, այդ դուք ինձանից լավ դիտեք, այն:

— Ունե՛ր, ունե՛ր, պարոն... — Անժլտելի համոզմունքով, բայց հազիվ զսպելով իր ներքին հուզմունքը, խոսեց անծանոթը և վեր կացավ:

Նա կանգնած էր իր հսկայական հասակով: Մորիսը նայում էր ներքեից: Այնպես փոքր էր նա այդ անսովոր մարդու համեմատությամբ, որ ինքն էլ էր նեղվում: Հսկայական մի ուժ, որ բխում էր նորեկ մարդուց, Մորիսին գամել էր իր տեղում և նրան լռակյաց էր դարձրել: Մի պահ թվում էր, թե ուր որ է անծանոթը դատավճիռ է կարգալու, բայց ահավոր լռությամբ ետ դարձավ, այնպես որ այլևս դժվար էր նրան ետ պահել, և դուրս եկավ, դնաց...

Բավական ժամանակ էր անցել արդեն, երբ նոր միայն Դավուն, կարծես թե իրեն հասցրած տարօրինակ մի հարվածից ուշքի գալով, դգաց, որ այդ մարդը շատ բան կարող էր ասել իրեն: Վերջապես նա պարտավոր էր բացահայտել գաղտնիքը:

Մորիսն աճապարանքով հագավ գարնանային վերարկուն, վերցրեց ձեռնափայտը և շտապեց դուրս: Նա որոնում էր անծանոթին:

Ո՞ւր դնաց այդ դարձանալի մարդը, որ կտակածանքի կրակներ վառեց նրա սրտում:

Եթե այդպես է... Եթե ճիշտ է ասում անծանոթը, ուրեմն իր կինը... Ուրեմն ինքը... Հարկավոր է գտնել անծանոթին, նա պարտավոր է հաշիվ տալ իրեն, այլապես ինչո՞ւ եկավ, ինչո՞ւ ասաց:

Դավուդն որոնում էր:

Նույն այդ ժամին, Փարիզի փողոցներով անցնում էր մի հայ մարդ: Դա ինքը՝ Լևոն Մուշեղյանն էր, Դավուդ տանը եղած օտարականը: Գրնում էր Լևոնը և մտորում:

Երեկոյի կիսամութի մեջ թաղված Փարիզի փողոցներով երկար ձգվում էր նրա ստվերը, որ կարծես թե շոշափում էր պատերը, ձգվում դեպի վեր, մըտնում լուսամուտներից, նորից դուրս գալիս և ընթանում էր առաջ՝ ծանր ու ձգված:

Գնում էր Լևոնը և մտածում իր անբախտ քըրոջ, իր Փառանձեմի մասին, նրա զերջին և միակ նամակի մասին: Այդ նամակը Լևոնը ստացավ շատ տարիներ առաջ: Բույրը, որին նա մեռած էր համարում, գրում էր, թե ապրում է Փարիզում և մի հայ կնոջ միջոցով, որը նրա միակ մտերիմն է, իմացել է, որ Լևոնն ապրում է Սովետական Հայաստանում:

Բույրը հայտնում էր եղբորը, որ բախտը նրան Փարիզ բերեց: Մի կնոջ տանը աղախին դարձավ: Ս դ կինը ցանկանում էր օգտագործել նրան և ահա

հանդիպեց Մորիս Դավու անունով մի մարդու:

«Տարիքավոր մի մարդ է Դավուն, բայց ինչ արած...»: Քույրը գրում էր, որ ինքը սկզբում կարծում էր, թե բոլոր կողմերում էլ հայերի հետ պետք է վարվեն այնպիսի դաժանությամբ, ինչպես վարվեցին թյուրքիայում: Այդ էր պատճառը, որ սկզբում չհայտնեց իր ով լինելը: Ամուսինը մինչև հիմա էլ համոզված է, թե նա ֆրանսուհի է, էմիլիա անունով, դավառացի մի աղջիկ: Վերջապես օտարության մեջ ազատ ապրել անհնարին է:

«Այդ արդեն ես լավ գիտեմ, օտար հողի վրա երջանկություն լինել չի կարող»:

«Քաղցրիկ եղբայրս, ես ամուսնուս հայտնել եմ, որ ունեմ միայն մի հարազատ՝ Միշել անունով, որն իմ հորեղբոր տղան է: Եթե պատահի այնպես, որ հանդիպենք, սիրելիդ իմ, դու հանդես արի որպես Միշել» — գրում էր քույրը, հայտնելով նաև այն, որ ինքը վախենում է իսկությունն ասել. «Նա առանց այդ էլ չափազանց կասկածող մարդ է և բացի դրանից, ամենեին չի սիրում օտարազգիներին...»

Նյութապես վատ չեմ, բայց ձեզ եմ կարոտում, մեր անուշ երկիրն եմ կարոտում, բաղձալի եղբայրս: Կլինի՞ մեկ օր, որ նորից դառնամ գեպի Հայաստան...»: Այսպես էր գրում քույրը:

Այդ նամակից հետո Լևոնն ուրիշ նամակ չստացավ:

Հայ կնոջ հասցեով բազմաթիվ նամակներ գրեց, բայց ոչ մի պատասխան:

Ճանապարհները փակվեցին և ամեն ինչ թաղվեց խորհրդավոր լուսթյան մեջ:

Այդ պահին Լևոնն անցյալն էր վերհիշում:

Նրանք ապրում էին Թյուրքա-Հայաստանում: Հայրը, որ ֆրանսերեն լեզվի դասատու էր, իր տղային և աղջկան փոքրուց վարժեցրեց այդ լեզվին:

Մեկ օր էլ Թյուրք բռնավորները, ինչպես միշտ, սուր բարձրացրին: Այս անգամ կոտորածն ավելի կատաղի էր:

Ամեն տեղ մահ էր, ամեն տեղ ավեր:

Նա հիշում էր կախազան բարձրացրած հորը, սպանված հարազատներին:

Լևոնը մի կերպ կարողացավ փախչել դեպի Լենինական: Հետո գտավ մորը, որ չգիտես ինչպես հասել էր այստեղ: Իսկ թե՛նչ եղավ քույրը, չգիտեր:

Այնտեղ, հեռուներում մնաց ծննդավայրը, վառված, մոխրակույտ դարձած հայրենի օջախը: Իսկ սրացիկ այն բարդիները, որոնց տակ նա իր մանկությունն էր անցկացրել, մինչև հիմա էլ իր աչքերի առջև են և, օրորվում են քամիների առաջ, որպես սղվորներ:

Կորսով իր քույրը: Բայց եկավ նամակը և շատ գաղտնիքներ բացեց: Ինչպես երևում էր, քույրը տեղեկություն չուներ մոր մասին, չգիտեր, որ նա էա և միայն եղբորն էր երազում:

Լևոնը ապրում էր Մովեսական Հայաստանում: Ուներ կին ու երեխաներ:

Մովեսաները փրկեցին հայերին:

Նորից վառվեց հանգած օջախը: Լևոնն ավարտեց բարձրագույն դպրոց և դարձավ բժիշկ:

Անվանի վերաբույժին ճանաչում էին թուրքը:

Եվ ահա սկսվեց 1941 թվականի պատերազմը: Նա ղինվորագրվեց, որպեսզի նորից չքանդվի Մուշեղյանների տունը: Խարկովի մոտ զերմանացիների կողմից շրջապատվեց նրանց զորամասը: Գերի ընկավ նաև նա: Գերմանացիներն Լեոնին տարան Ֆրանսիա, նա փախավ ճամբարից և միացավ Ֆրանսահան հայրենասերներին, դարձավ պարտիզան, կռվեց, մինչև որ սովետական զորքերը ջախջախեցին գերմանացիներին: Մյուս պարտիզանների հետ նա էլ մեծ տավ Փարիզ:

Փարիզի փողոցներով լուռ ու մտադրաղ դնում էր Լեոնը:

Շուտով նա վերադառնալու էր Հայաստան:

Անսահմանորեն կարոտել էր իր հայրենիքը, որը փարոսի նման կանչում էր իրեն:

Բայց նա մտածում էր, թե ի՞նչ պատասխան պետք է տա մորը, որ տարիներ շարունակ սպասում է Փառանձեմին տեսնելու հույսերով:

Սակայն մորը, ինչպես և բոլորին, նա շատ բան ուներ պատմելու:

Լեոնը, որ Եվրոպայում՝ պարտիզանական իր կյանքի օրերին եղել էր բազմաթիվ հայ աշխատավոր քնտանիքներում, գիտեր նրանց անսահման կարոտի մասին, տեսել էր նրանց (և ինչո՞ւ միայն նրանց) անապահով կյանքը, պատմելու շատ բան ուներ:

Հանդարտ, սուսնց շտապելու, Փարիզի փողոցներով անցնում էր Լեոնը:

Արդեն իջնում էր գիշերը:

Փարիզը թաղվում էր ընդհանուր խավարի մեջ:

Իսկ Լևոնը դեռ մտածում էր: Նրա աչքերի առաջ, կենդանի գուլյներով պատկերվում էր իր վաղամեռ քրոջ տարօրինակ, բայց տառապալից կյանքի ճանապարհը:

* *

Մրանից մեկ և կես տարի առաջ համալսարանին հանձնեց անսովոր մեծություն ունեցող մի ծրար, որի արտաքինից դատելիս, արդեն, պարզ էր, որ ծրարը սովորական համակ չէր ամփոփում: Նրա բացեցի ծրարը, դուրս եկավ թղթերի մի կապոց, որին կցված էր մի փոքրիկ գրություն:

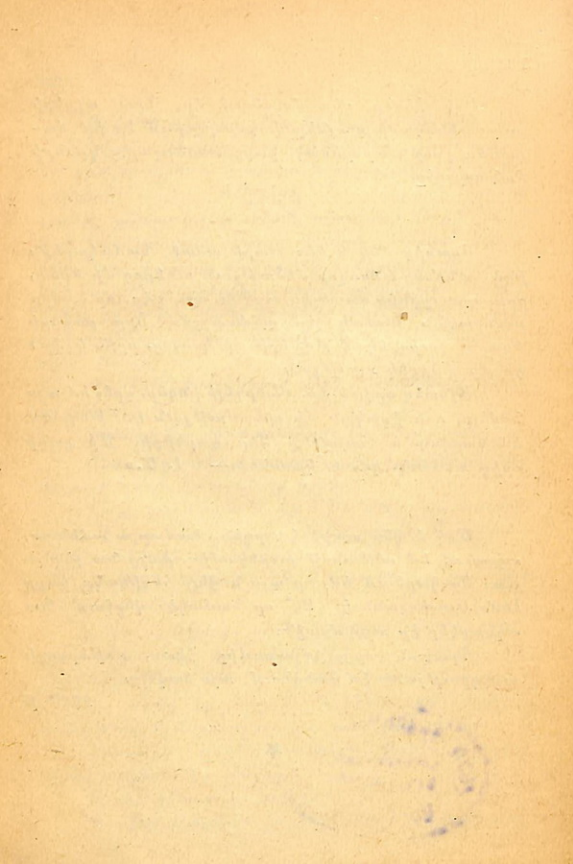
Այնտեղ գրված էր. «Հարգելի ընկեր, գրել եմ այս նովելը, որն իրական մի պատմություն է, խնդրում եմ կարդաք և հայանեք Ձեր կարծիքը: Մի քանի օրից անձամբ կգամ, կխոսենք:— Լ. Մ.»

Մեկ և կես տարի է արդեն, համարյա ամեն օր, սպասում եմ անձանոթ բարեկամիս, բայց նա չկա ու չկա: Ես կարծում եմ, որ այս նովելի հեղինակը ինքը Լևոն Մուշեղյանն է: Ձե՞ որ համակի վերջում նա ակնարկել էր այդ մասին:

Գրական որոշ մշակումից հետո, ընթերցողի ուշադրությանն եմ հանձնում այս նովելը:

1946 թ

★

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածական հոդված Տ. Հախումյանի . . . 3—10

ԼՆԳՆՆԳՆԵՐ

Կյանքի դադանիքը	13—14
Հոմերանի վերջին խոսքը	15—21
Արցունքները	22—26
Աղբյուրի մոտ	27—29
Սեվադան և Դանիելը	30—33
Նվերը	34—35
Արծիվը	36—38
Սիմոն Մեղավորը	39—44

ՆՈՎԱԼՆԵՐ

Թաթիկը	47—62
Զորս նովել վահրամ Փափազյանի կյանքից	63—71
Հանդիպում	72—75
Ո՞րն էր արդար	76—96
Կյանքի ճանապարհը	97—121

Պատ. խմբագիր՝ Տ. ՀԱՆՈՒՄՅԱՆ

Շապիկը և նկարադարդումը՝ նկարիչ Ռ. ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ

Տեխ-խմբագիր՝ Գ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Մրցադրիչ՝ Լ. ՊԱՅԱՉԱՏՅԱՆ

АРАМ ГРИГОРЯН

ДОРОГА ЖИЗНИ

(Новелы и легенды)

На армянском языке

Армгиз, 1946 г.

ՎՖ. 06011, Տիրաժ՝ 4000, տպագրական 8 մամուլ

Ստորագրված է տպագրության 1-8-1946 թ.

ՀՍՍՌ Մինիստր. Սովետին կից՝ պոլիգրաֆ. և հրատարակ. վարչության № 4 տպարան, Ռուսթավելի № 3, Լենինական, 1946 թ.

ԿԱՐՆԱԿԱՆ ՎԵՐՈՒՄՆԵՐ

ԵԶ	ՏՈՂ		Տպագրված է	Պետք է կարդալ
	Վ	Ն		
28	6		Հոսպո	Հոսպո
74		4	Քրիմնաբ	Քրիմնաբ
75		2-3	Նրա դեմքին, որի կրեմի վրա	Նրա դեմքին, որի վրա
86	5		Ձիջի	Ձիջի
89	14		Անկապնի	Անկապնի

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. գրադ.

220027177

238

4.16.6 6 B.

